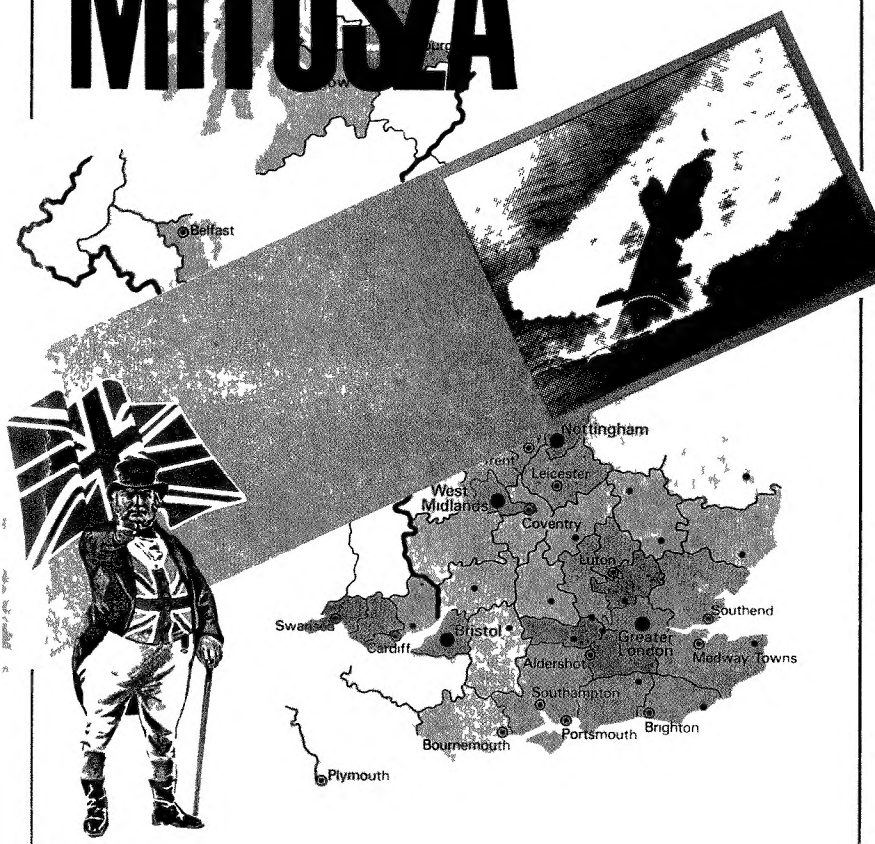

AZ ÖNÁLLÓ ELRETTENTÉS MÍTOSZA

DÁNIEL LÁSZLÓ
LOVÁSZ L. TAMÁS

DR. DÁNIEL LÁSZLÓ—
DR. LOVÁSZ L. TAMÁS

AZ ÖNÁLLÓ ELRETTENTÉS MÍTOSZA

NAGY-BRITANNIA BIZTONSÁGPOLITIKÁJA

Zrínyi Katonai Kiadó/Budapest, 1986

KATONAPOLITIKA MINDENKINEK

Lektorálta:

Banyasz Rezso

Esztergomi Ferenc

© Dr. Daniel Laszlo, Dr. Lovasz L. Tamas, 1986

ISBN 963 326 967 9

ISSN 0209-8938

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó
A kiadásért felel: Nemeth M. László igazgató
Nyírségi Nyomda
Felelős vezető: Jáger Zoltán igazgató
Nyíregyháza, 1986
Felelős szerkesztő: Kiss Zoltán
Műszaki vezető: Jordan Gusztáv
Műszaki szerkesztő: Cimpian Peterne
Fedelterv: Szabo Árpád
Terjedelem: 13,36 A/5 iv
Peldányszám: 3000
42 (1395) Z1 1053-f-8788

Könyvünk tárgya a brit biztonságpolitika, alanya Nagy-Britannia. „Anglia a tengerek királynője” . . . „Anglia a világ műhelye”! Ezek a tömondatok tolulnak az emlékezetbe Nagy-Britannia múltjáról. A jelenhez pedig inkább a brit szigetország gazdasági és politikai befolyásának csökkenését, a gazdasági versenyben való pozícióvesztés folyamatát illusztráló hírek, elemzések társíthatóak. Milyen is a mai Nagy-Britannia? A válasz nem könnyű, de a legnagyobb hiba lenne a szigetországot „leírni”, gazdasági és katonai potenciálját, a világ ügyeire gyakorolt közvetlen vagy közvetett befolyását lekicsinyelni. Igen, Nagy-Britannia már nem globális felelősségű és lehetőségű világhatalom. De olyan európai vezetőhatalom, melynek még mindig számottevő katonai és politikai befolyása van a világ számos térségében. Kulturális nagyhatalom, az angolszász kulturális imperializmus része, hordozója. Kamatoztatja a brit gyarmatbirodalomból hátramaradt gazdasági, politikai, kulturális kötődéseit. Európa egyik vezető hatalma, befolyása erőteljes a nyugati szövetségesi rendszeren belül. Még nem „kontinentális” európai ország, de az évtizeden belül megépülő Anglia-Európa alagút talán a gazdasági és politikai értelemben vett európaivá válási folyamat beteljesülésének a jelképe is lehet majd. Nagy-Britannia jelentős tényezője a kelet–nyugati kapcsolatok alakításának; a brit uralkodó körök és intézmények vezető szerepet játszanak a szocializmus és a kapitalizmus között folyó ideológiai, politikai küzdelemben.

Milyen is a mai Nagy-Britannia? A szerzők remélik, hogy

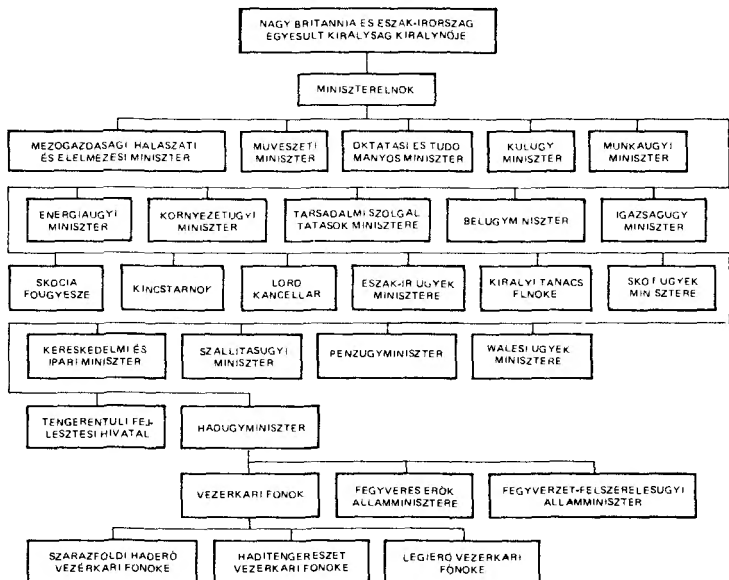
a brit biztonságpolitikai gondolkodás elemeinek, mozgatórugóinak bemutatása, az ehhez kapcsolódó történelmi, külpolitikai háttér felvázolása hozzásegíti az olvasót a kérdésre adandó válasz megformálásához. Indításként az is célszerűnek látszik, hogy néhány bekezdés erejéig foglalkozzunk a szigetország általános jellemzőivel, idézzük a legfontosabb statisztikai mutatókat.

Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság Angliából, Walesből, Skóciából, illetve Észak-Írországból áll. Köznapibb értelemben a britek országuk elnevezéséül a „Britain”-t használják, amelynek magyar legközelebbi megfelelője Nagy-Britannia. A szigetországról írva, beszélve sokszor használják az „Anglia” megnevezést. Ez azonban nem pontos. Olyan, mint amikor a Szovjetunió helyett Oroszországot mondunk.* Nagy-Britannia lakosságának száma 1985-as adatok szerint 56 millió 340 ezer. Területe 244 110 km². 1983-as adatok szerint egy főre eső nemzeti jövedelme 4329 font volt. 1985 júniusában hivatalos adatok szerint a munkanélküliek a keresőképes lakosság 13,1%-át tették ki. A teljes munkaidőben dolgozók heti átlagbére Észak-Írországot nem beleszámítva 1984. áprilisi adatok szerint 178,8 fontot tett ki.¹

Nagy-Britannia államformáját tekintve alkotmányos monarchia. II. Erzsébet királynő tölti be az államfői tiszteket és végzi az ezzel járó protokolláris kötelezettségeket; a brit fel fogás szerint ő a nemzet egységének jelképe. A királynő a Nemzetközösség feje is. A legfelső törvényhozó hatalom a brit parlament, amely törvényeket hoz, szavaz az adókról és a költségvetésről, valamint ellenőrzést gyakorol a kormány és a közhivatalok munkája felett. A parlament két házából, a Lordok Házából és a Képviselőházából áll. A képviselők száma 650 és ötévenként kerül sor újjaválasztásukra.

*Jelen munkánkban a Nagy-Britannia és az Egyesült Királyság közötti különbségtétel kizárólag stilisztikai szempontokból történik.

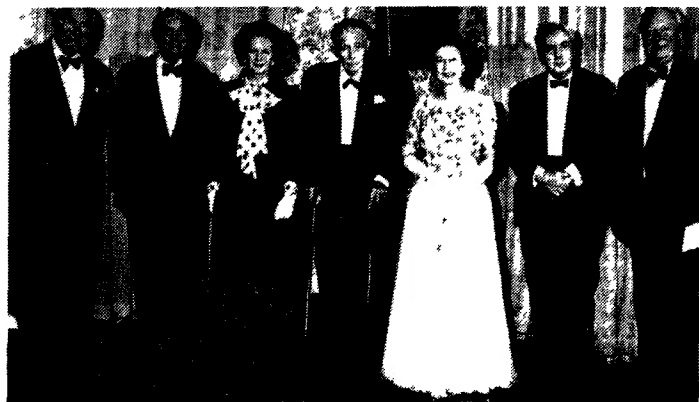
AZ EGYESULT KIRALYSAG KORMANYA
(különös tekintettel a honvédelmi igazgatásra)

A brit politikai élet két legnagyobb pártja a Konzervatív Párt és a Munkáspárt. Az előbbi a 18. századba vezeti vissza tevékenysége gyökereit, míg az utóbbit 1900 februárjában alapították. 1945 óta a konzervatívok és a munkáspártiak váltották egymást a hatalmon. A harmadik hagyományos párt a Liberális Párt, amelyet utoljára 1906–1916 között volt kormányon, szintén a 18. században alakult ki. A Szociáldemokrata Párt viszont a közelmúltban, 1981-ben jött létre. Az egyéb pártok között találhatók a regionális pártok, a Plaid Cymru, amelyet 1925-ben alapítottak Walesben és a Skót Nemzeti Párt, amely 1934-ben jött létre. Észak-Írorszában egy sor kisebb párt létezik, közülük az Ulster Unio Párt és a Demokrata Unio Párt képviselteti magát a brit parlamentben.

Az 1983-as általános választásokon a Konzervatív Párt szerezte meg a szavazatok 42,4%-át, ennek alapján 397 képviselőt küldhettek a parlamentbe. A munkáspárti szavazatok száma 27,6% volt, ez 209 parlamenti helyet biztosított a Munkáspárt számára. A szociáldemokraták és liberálisok szövetségére a szavazók 25,4 százaléka adta le voksát, 170 liberális és 6 szociáldemokrata képviselőt juttatva be ezzel a képviselőházba. A többi párt a szavazatok 4,6%-át kapta meg.²

A végrehajtó hatalom a kormány, illetve a mindenkori miniszterelnök kezében van, aki a választásokon győztes párt vezére. „Őfelsége kormánya” a fontosabb tárcák miniszterelnök által kiválogatott mintegy 20 vezetőjének szűkebb köréből, a kabinetből, illetve a kisebb jelentőségű minisztériumok vezetőiből áll. A végrehajtó hatalom helyi, választott intézményei a helyi tanácsok, amelyek széles jogkör-

*Akik könyvünkben gyakran szerepelnek
Callaghan, Home, Macmillan, Wilson, Heath egykori kormányfők
– Erzsébet királynő és Margaret Thatcher jelenlegi miniszterelnök
társaságában*

rel vannak felruházva a helyi ügyek intézésében, az adók felhasználásában.

Nagy-Britannia a világ több mint százhatvan országával tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Közülük mintegy húszhoz kötik szerződéses, közös védelmi kötelezettsége. A legfontosabbakat az Észak-atlanti Szerződés szervezetének kereteiben. Széles körű kereskedelmi kapcsolatokat tart fenn, a világ ötödik legjelentősebb kereskedő nemzete, London még mindig a világ egyik pénzügyi központja. 1984-es adatok szerint áru- és szolgáltatásexportjának értéke a nemzeti össztermék értékének mintegy egyharmadát tette ki. Legfontosabb exportcikkei közé tartoznak a gépipari termékek, berendezések, járművek, repülőgépipari, elektromos, elektronikai és vegyipari cikkek. Jelentős olajexportőr. Az északi-tengeri olaj 1976-ban az export 5%-át, 1984-ben már a 22%-át adta. Importból fedezi élelmiszer-szükségletei közel egyharmadát, az ipari termeléshez szükséges nyersanyagok jó részét. Kereskedelmének körülbelül négyötödét fejlett tőkés partnereivel bonyolítja le. Ezen belül Nyugat-Európa részesedése növekedett látványosan az elmúlt 30 év alatt. 1984-ben Nagy-Britannia első tíz legnagyobb export-, illetve importpartnere között hat közös piaci ország volt. Közülük az NSZK-ból importált legtöbbet Nagy-Britannia. Az Egyesült Államokba irányult a brit gépexport 14%-a, ezzel az amerikai piac már négy egymást követő évben a legnagyobb fellevevő piaca a brit áruknak. A nemzetközi országokkal kereskedelme csökkenő tendenciájú, ugyanakkor jelentősen nőtt a brit export a nagy olajtermelő fejlődő országokba. 1976 óta a japán áruk importjának részaránya az összimportban 2,6%-ról 4,8%-ra emelkedett. A szocialista országok részesedése a brit exportból 2%, az importból mintegy 3% volt 1984-ben.³

Nagy-Britannia mintegy 120 nemzetközi szervezet munkájában vesz részt. Az ENSZ alapítói közé tartozik és a Biztonsági Tanács állandó tagja. 1973 óta tagja az Európai Gazdasági Közösségnek. Külkapcsolatai rendszerében sajátos

helyet foglal el a Nemzetközösség, melynek 49 résztvevője a volt brit gyarmatok közül verbuválódott Ázsia, Afrika térségeiből. Ezen országokkal összeköti a közös gyarmati múlt, s ennek öröksége, a közös nyelv, közös műszaki szabványok, a hasonló jogrendszer és a szoros szakmai, tudományos és kereskedelmi szálak. Nagy-Britannia a világ mintegy 120 országának nyújt fejlesztési segítséget, közülük legtöbb független ország, illetve található köztük néhány ún. „függőségi terület”.

A brit gazdaság a nyolcvanas években elsősorban az ipari szerkezetváltás problémáival küzd. A világgazdasági válság még más vezető tőkés országokkal összehasonlítva is élesebben felszínre hozta a brit gazdaság szerkezeti elavultságát, viszonylagos alacsony hatékonyságát. A világgazdaság élénkülése ellenére tovább romlik a brit gazdaság nemzetközi versenyképessége, különösen az USA-val, Japánnal és az NSZK-val összehasonlítva. A Thatcher-kormány monetáris gazdaságpolitikája eddig nem tudta biztosítani a gazdasági fellendülés kívánatos mértékét és ütemét. Egyedüli eredménye volt az inflációs ráta 5% alá szorítása, ez azonban nem tekinthető végleges állapotnak, nem zárható ki az infláció újbóli növekedése. A kormány legnagyobb gondja a nagyarányú és egyre növekvő munkanélküliség, amely a hivatalos adatok szerint is mintegy 3 és negyed millió. Ennek súlyos gazdasági, szociális következményei fokozódó politikai tehetetel is jelentenek a konzervatív kormány számára.

A BRIT BIZTONSÁGPOLITIKA

NEGYVEN ÉVE

A HOSSZÚ ÉBREDÉS

A győzelem ára

1945. május 8-án Winston Churchill a Whitehall előtt összegyűlt és a háború végét önfeledten ünneplő tömeg előtt ezekkel a szavakkal méltatta „utolsó háborús beszédében” a győzelmet: „Isten áldjon mindnyájatokat. Ez a ti győzelmetek! Ez a szabadság ügyének győzelme mindenütt a földön. Hosszú történelmünk során soha nem éltünk meg felemelőbb, nagyobb napot a mainál.”⁴ És a győzelem nagyságát, Nagy-Britannia megnövekedett dicsőségét hangsúlyozta május 13-i, a BBC nemzetközi hírszolgálatára révén a világ közvéleményének címzett rádióbeszédében. „Világossá vált – mondta –, hogy a Brit Nemzetközösség és Birodalom még egységesebb és még hatékonyabban erős, mint bármikor korábban hosszú és romantikus történelme során. Természetesen mi – és ez az, amit, gondolom, minden józanul gondolkodó embernek el kell ismernie – sokkal jobb helyzetben vagyunk ahhoz, hogy a jövő problémáival és veszélyeivel megbirkózunk, mint amilyenben voltunk öt évvel ezelőtt.”⁵ Churchill utóbbi megállapításával egyet lehet érteni. Nagy-Britannia, a második világháború egyik győztes hatalma öt évvel korábban történelmének egyik legbizonytalanabb, legdrámaibb szakaszát élte át. A brit birodalom egységének és erejének minden korábbinál nagyobb mértékű növekedésével kapcsolatos churchilli vélekedés azonban az angol uralkodó körök győzelmi mámorban fogant óhaját s nem a háború utáni valóság számbavételén alapuló józan értékelését tükrözte.

A brit vezető rétegek ekkor még komolyan gondolták a brit birodalom, világhatalmi státus maradandóságát. Azt,

Winston Churchill

hogy nemcsak megőrizhetik, hanem meg is erősíthetik gyarmati pozícióikat, minden külső segítség, még az USA-val való együttműködés nélkül is. Winston Churchill 1942. évi egyik beszédében⁶ félre nem érthetően megfogalmazta álláspontját. „Nem azért lettem a király első minisztere – mondotta –, hogy elnököljek a brit birodalom felszámolásánál.” Egyenes válasz volt ez Roosevelttől amerikai elnök azon próbálkozásaira, hogy rávegye a brit vezetőket az indiai ellenzéki erők vezetőivel való mielőbbi politikai egyezkedésre, engedmények adására. Az e tárgyban írt elnöki tanácsokra és üzenetekre reagálva brit részről csak azzal az amerikai – nyilván a diplomáciai tapintat diktálta – megjegyzéssel értettek egyet, hogy „tulajdonképpen a brit India-politika nem tartozik az amerikai elnökre.”⁷ A brit illúziókat táplálta a háborús erőfeszítések során létrejött szoros angol–amerikai együttműködés, amelyben – úgy érezték – sok területen egyenrangú partnerei voltak az amerikaiaknak.

A háború befejezésekor kialakult világpolitikai helyzet is részben azt sugallta, hogy Nagy-Britanniának, a győztes hatalmak egyikének világpolitikai befolyása megmaradt. Hiszen Európában, a Szovjetuniót leszámítva, jelentősen meggyengültek a korábban leghatalmasabb kontinentális versenytársak: Németország, Franciaország, Olaszország. A Távol-Keleten megszűnt a japán katonai veszély. Így a negyvenes évek végéig, az ötvenes évek elejéig a nyugati világban ténylegesen csak két nagyhatalom létezett. A második világháborúból „szuperhatalomként” kiemelkedett Egyesült Államok és a pénzügyi tekintetben az USA-tól függő, de a világ sok térségében még jelentős erővel, gazdasági és politikai befolyással rendelkező „másodosztályú” nagyhatalomként Nagy-Britannia. A brit uralkodó körök természetesnek tartották, hogy az USA, az egyedüli „valódi világhatalom” oldalán részt vegyenek a második világháborút követő „rendteremtésben”. „A világpolitikai felelősség tekintetében Anglia magától értetődően foglalta el a második helyet, és joggal vélte úgy, hogy ugyanolyan minőségű hatalom, mint korábban volt; meggyengülve a korábbi rendelkezésére állt források hiánya miatt, érezve hatalma felhasználásának korlátait, de változatlanul alkalmasan arra a világpolitikai szerepkörre, amelyet egyelőre senki más helyette nem tudna betölteni.”⁸ Bevin munkáspárti külügyminiszter a brit alsóházban 1947. május 16-án hivatalosan is megerősítette: „Őfelsége kormánya nem fogadja el azt a nézetet . . . , hogy nem vagyunk már többé nagyhatalom.”⁹

Történelmi hamis tudat – az elmaradt felismerés

A második világháború által fémjelzett világtörténelmi jelentőségű változások – mindenekelőtt a Szovjetunió megerősödése, a szocialista országok közösségének létrejötte és erősödése, a történelmi progresszió feltartóztathatatlan előre-

nyomulása, mely többek között a gyarmati rendszer megrendüléséhez, majd gyorsuló iramú felbomlásához vezetett – aláásták a brit világpolitikai szerep és nagyhatalmi státus bázisát jelentő „hagyományos” világrendet, az európai hatalmi viszonyokat. Felforgatták és Nagy-Britannia szempontjából rendkívül negatív irányba változtatták meg az általános politikai, katonai, valamint gazdasági erőviszonyokat. Olyan folyamatok erősödtek fel, amelyek törvényszerűvé tették a brit birodalom felbomlását, alapjainak további gyengülését.

Nagy-Britannia viszonylagos meggyengülése nem a második világháborúval kezdődött; nem rövid lejárátú folyamat, e tendencia még ma is tart. Amíg Nagy-Britannia még kevesebb mint száz évvel ezelőtt a világgazdaság vezető hatalma volt – hatalmas gyarmatbirodalomra támaszkodva, amelynek határai közt a 19. század végére az emberiség mintegy egynegyed része élt –, addig az első világháború kitörésekor helyzete már gyökeresen megváltozott. A kapitalista országok egyenlőtlen fejlődésének eredményeként a fiatal, izmosodó kapitalista gazdaságok, a német és az amerikai kapitalizmus elhagyták a brit „idősebb testvért” az ipari termelésben. A brit uralkodó körök számításaival ellentétben az első világháború nemhogy megerősítette, ellenkezőleg, még inkább alámosta a brit imperializmus pozícióit.

A harmincas évek világválsága még tovább gyengítette az angol kapitalizmust. A két világháború között a brit világhatalmi bázis gyengülését még nagyrészt elleplezte, ellensúlyozta a korábbi történelmi időszakból fennmaradt gazdasági és politikai tekintély. Az angol kapitalizmus tekintélyét ekkor még nem nagyon kérdőjelezték meg a világ más országaiban. Az uralkodó osztályok önbizalma, Anglia világhatalmi státusának szilárdságába vetett hite szubjektív alapul szolgált a világ sok részén játszott hagyományos brit szerep továbbfolytatásához. Nagy-Britannia nagyhatalmi súlyát, világpolitikai szereplésének fontosságát a brit vezető körök

értékelése szerint az is növelte, hogy az USA az első világháború után egy időre ismét a hagyományos amerikai befolyási övezet, az amerikai kontinens és a csendes-óceáni térség felé fordult; Szovjet-Oroszország a forradalmat és a véres polgárháborút követően szintén belső fejlődésével volt elfoglalva.

A relatív gyengülés és pozícióvesztés tendenciájának jelei és következményei nem a második világháború befejezése után közvetlenül, hanem az ötvenes évek első felében kezdtek sokasodni. A brit birodalmi és világhatalmi illúzióknak a szuezi kaland adta meg a halálos döfést, jelezve a brit uralkodó osztályok – de a közvélemény számára is – a birodalmi korszak végét, a szigetország nagyhatalmi szerepének csökkenését. Pedig a „birodalmi hanyatlás” és a brit befolyás csökkenésének jeleit, törvényszerű bekövetkezését már Nagy-Britannia háborút követően kialakult helyzetéből, gazdasági, katonai lehetőségeinek és korlátainak számbavételéből is ki lehetett volna olvasni.

Sokatmondó tény, hogy Nagy-Britannia volt az egyetlen vezető kapitalista hatalom, amelynek részaránya mind a tőkés világ ipari termelésében, mint piacain a háború utáni időszakban szinte megszakítás nélkül csökkent. 1948-as adatok szerint az évben Nagy-Britannia 11,9%-kal részesedett a kapitalista világ ipari termeléséből, 1958-ban részaránya 9,8% (tíz évvel később 7,6%) volt. Ezzel szemben a háborúban vesztes Olaszország 2,2%-ról 3,1%-ra, az NSZK 4,2%-ról 9,5%-ra növelte részarányát 1958-ra (az 1968-as adatok: 3,8, illetve 9 százalék). Exportjának részaránya a kapitalista világ exportjából 1947-ben 10 százalékot, 1957-ben 9,3%-ot tett ki (tíz évvel később 7,4%-ra csökkent). Az NSZK, illetve az olasz százalékos arányok ugyanezen években az alábbiak szerint alakultak: NSZK – 0,5%, 9,1% és 11,6%; Olaszország – 1,4%, 2% és 4,6%¹⁰

A nehezedő gazdasági feltételekkel, szűkülő pénzügyi lehetőségekkel ellentétesen alakultak Nagy-Britannia katonai kiadásai. A gyarmatbirodalom fenntartásával, a hideghábo-

rús katonai készülődéssel összefüggő költségek egyre inkább meghaladták a brit gazdaság teherbíró képességét, egyre jobban megterhelték a fizetési mérleget. Jellemző az angol katonai elkötelezettség mértékére, hogy Nagy-Britannia az 1945-öt követő húsz év során több katonáját küldte Afrikába, a Közel-Keletre és Ázsiába, mint az Egyesült Államok (a koreai és a vietnami háborút nem számítva). Az USA-t és a Szovjetuniót leszámítva egyetlen állam sem költötte nemzeti jövedelmének nagyobb százalékát fegyverkezésre, katonai kiadásokra.

A brit gazdaság feszültségeit fokozták a romló külpiaci feltételek. Nemcsak Európában, ahol az ötvenes évek elejétől kibontakozott gazdasági integrációs törekvések, a Közös Piac létrejötte jelentett az angol áruk számára növekvő konkurenciát, hanem a Brit Nemzetközösség országaival meglévő preferenciális kapcsolatok is fokozatosan leépültek, az olcsó nyersanyagbázisok beszűkültek. A világpiacon erősödő amerikai, japán konkurencia is nehezítette Nagy-Britannia helyzetét. Egyre gyorsuló ütemben veszítette el nemzetközösségi piacait, ahol helyét az ötvenes évek elejétől japán és amerikai cégek foglalták el. Ehhez járult hozzá az a tény, hogy a fő nemzetközösségi országok, Ausztrália, Kanada maguk is gyorsan iparosodtak, kevesebb brit ipari termékre volt szükségük, annál is inkább, mert egyébként is csökkent az angol áruk versenyképessége. Így 1957 és 1966 között a nemzetközösségi országokból Nagy-Britanniába érkező import részaránya az összimporton belül 36%-ról 28,6%-ra, a nemzetközösségi országokba irányuló brit export az összexporton belül 37,3%-ról 24,5%-ra esett vissza. 1959–60-ra az angol pozíciókat az ausztrál gyapjúvásárlásokban Japán, a marhahúsvásárlásokban az USA foglalta el. 1965–66-ban Japán lett az ausztrál áruk első számú vásárlója.

A nemzetközösségi országokkal folytatott kereskedelem csökkenését nem ellensúlyozta, csupán enyhítette az európai piacok bővülése. A közös piaci országokba irányuló brit ex-

port összexporthoz mért aránya az 1957-es 14,7%-ról 1966-ra 19%-ra, az EFTA (European Free Trade Association – Európai Szabadkereskedelmi Társulás) országok viszonylatában pedig 10%-ról 13%-ra emelkedett. Az import hasonló arányban nőtt.¹¹ E folyamatok összességükben a brit ipar számára korábbi hagyományos és kényelmes, kereskedelmi preferenciákkal szavatolt óriási piacainak elvesztését jelentették. Helyükbe kemény versenyfeltételek, sőt a Közös Piac esetében diszkriminációs korlátozások léptek. A brit kereskedelem nehézségeit csak fokozták azok az ellentétesen ható kereskedelempolitikai elvek, feltételek, amelyek a különböző térségek irányában működtek. Nagy-Britannia saját preferenciális kereskedelmi kapcsolatai a nemzetközössi országokkal, amely preferenciák fokozatosan leolvadtak; az európai keretekben létrejövő regionális protekcionista rendszer, a Római Szerződés, amelyből a kimaradás egyre több hátránnyal kezdett járni; és a GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Általános Tarifa- és Kereskedelmi Egyezmény) általános igényű szabadkereskedelmi elvei.

A katonai kiadások mellett a brit világhatalmi státust jelképezte, ugyanakkor hosszabb távon az angol pénzügyi alapokat gyengítette az a – háború utáni kormányok által is fontosnak tartott – törekvés, hogy London a világ egyik fő pénzügyi központja maradjon. Londonnak a nemzetközi pénzpiacon fenntartott ilyen szerepe egyre nagyobb nyomás alá helyezte az angol fontot, s hozzájárult a hatvanas évek végén bekövetkezett drasztikus kétszeri leértékeléshez, a font hirtelen gyengüléséhez.

A brit gazdaság hanyatlásának, az ország világhatalmi befolyása relatív gyengülésének folyamatát nem csupán a vezető körök hagyták figyelmen kívül. Azt nem érzékelték a brit közvélemény jelentős rétegei sem. Egyrészt hittek a kormánypolitikát kifejező propagandának, a brit birodalmi nagyság képzetét tápláló és továbbélő hagyományoknak, amelyet többek között az angol királyi ház intézménye teste-

sített meg s képvisel ma is. A széles néprétegek háború utáni viszonylagos jólétének alakulása, a jóléti állam szociális jut-tatásainak megjelenése és szélesedése is az előrehaladás, a gazdasági erősödés hosszabb távon hamisnak bizonyult ér-zetét keltette az angolok millióiban.

Az angol gazdasági, világhatalmi pozícióvesztés fontos sa-játossága az, hogy sohasem volt igazán látványos, sohasem következtek be robbanásszerű megrázkódtatások, visszaesé-sek. A brit vezető körök sohasem kényszerültek az ország helyzetének, lehetőségeinek, a külföldi elkötelezettségek ész-szerűségének és korlátainak átfogó, drámai felülvizsgálatára. Amint azt a háború utáni brit külpolitikai irányzatok egyik angol kutatója megjegyezte, „a brit kormányok arra való ké-pességének hiánya, hogy folytassák a világhatalmi felelősség teljes körének vállalását, csak fokozatosan derült ki és akkor is csupán az egyes kudarcokat követően. Éppen ezért volt nehezebb megérteni és elfogadni ezt a saját magukra nézve, mint más országok esetében. A kihívás elég nagy volt ahhoz, hogy nyugtalanságot okozzon, de nem volt elég súlyos ah-hoz, hogy kikényszerítse a visszavonulást. Ez természetesen arra vezetett, hogy a kormányok folytatták a világméretű po-litizálást, és a kudarcok egymás után bekövetkeztek”.¹²

Nem csökkentették a brit vezető körök önbizalmát, nem ingatták meg nagyhatalmi igényeit azok a közvetlenül a má-sodik világháború befejezését követő amerikai lépések sem – így a Lend-Lease drámai félbeszakítása 1945 őszén, majd az atom-együttműködés szintén amerikai részről történő egyol-dalú felfüggesztése –, amelyek pedig pontosan jelezték azt az újfajta gazdasági-politikai függőséget, beszűkült mozgásteret, ami Nagy-Britannia helyzetét és szerepét a világpolitikában egyre inkább jellemezni kezdte és jellemzi ma is. Pedig ezek a lépések tükrözték, hogy az amerikai szövetséges már fel-mérte, reálisan érzékelte az új világhatalmi erőviszonyokat, s politikáját ehhez igazította. Az USA kormányzatának kiin-dulási pozícióját, történelmi visszapillantással J. Schlesinger

– volt hadügyminiszter és CIA-igazgató, jelenleg egyetemi kutató – fogalmazta meg a Foreign Affairs című amerikai folyóiratban, 1985 nyarán megjelent cikkében. A második világháború befejezését követően kialakult helyzetet amerikai szemszögből elemezve megállapítja: „Nagy-Britannia, a »hármak« egyike elindult a régi tekintély hanyatlásának hosszú útján. Hiányoztak az erőforrásai és talán hiányzott a szükséges mértékű akarata is ahhoz, hogy megőrizze helyét mérhetetlen hatalmú, földrésznyi szövetségesei oldalán. Nagy-Britannia hanyatlása az európai körülmények gyökeres megváltoztatásának jellemző tünete volt. Az európai nagyhatalmak soha nem tudtak úgy talpra állni, ahogyan eredetileg remélték. A továbbiakban az Egyesült Államok védelmére szorultak, s a második világháború utáni Európa egészen más képet nyújtott, mint az óvilág az első világháború nyomán.”

Winston Churchill „három ölelkező köre”

Láthattuk tehát, hogy a második világháború befejezését követő első években a brit külpolitikai, biztonságpolitikai gondolkodást a hagyományos, a birodalmi elem uralta. A birodalom megőrzésének változatlan célja, a brit birodalmi érdekek védelme fejeződött ki a világméretű katonai jelenlét fenntartásában, a gyarmatbirodalom nemzetközösségi kereteken belüli megreformálására irányult kísérletekben. A világhatalmi státus fenntartásának igénye tükröződött a brit atom-, majd hidrogénbomba létrehozásában.

Erőteljesen jelentkezett a brit külpolitikai világlátás másik – a nagy októberi szocialista forradalom győzelme óta – állandóan ható ideológiai eleme, a kommunista- és szovjetellenesség. Az ideológiai elem aktivizálását jelentette Churchill hírhedt fultoni beszéde, a Szovjetunióval az erő pozíciójából való tárgyalás doktrínája, a hidegháború meghirde-

tése. Churchill fultoni beszédével egy időben a brit hadvezetés már a Szovjetuniót jelölte meg a fő ellenségként; bár az, mint lehetséges ellenség csak egy 1946 végén készült katonai dokumentumban került megemlítésre. Az is nyilvánosságra került, hogy a brit vezető körök szovjetellenessége a Hitler-ellenes koalíció létrejöttével, a közösen vívott háború alatt sem tűnt el, csupán csipkerózsika-álmát aludta. Alanbrook angol tábornagy 1944. július 27-én a következőket írta naplójába: „Egy órát voltunk a hadügyminisztériumban, megvittuk a külügyminiszterrel a háború utáni európai politikát. Fel kell-e darabolni Németországot, vagy fokozatosan szövetségessé kell-e tennünk őt, hogy együtt nézhessünk szembe a szovjet veszéllyel húsz év múlva. Én az utóbbit javasoltam és meggyőződésem, hogy mostantól fogva másképpen kell Németországhoz viszonyulnunk. Németország többé nem uralkodó hatalma Európának, Oroszország lett azzá”.¹⁴ A szovjet- és kommunistaellenes ideológia mozgóeleme a brit külpolitikai világkép szerves része; az angol uralkodó osztályok tudatosan vállalt „történelmi küldetése”, a burzsoáz osztályérdekek öntudatos vállalása, amely ma is jelen van az angol külpolitikában, hol közvetlen formában, hol áttételesen, vagy visszafogottabban érvényesülve.

A brit külpolitikában a fentiek mellett jelen volt a realitások felismerésének, s a nemzeti érdek józan képviselésének eleme is. Az angol realitásérzék nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a döntő történelmi pillanatokban Nagy-Britannia újítani, változtatni is tudott, háttérbe szorítva hagyományt és ideológiát. Legjobban bizonyítja ezt a háború alatti szövetség a Szovjetunióval. 1945-ben a brit uralkodó körök már kezdték érzékelni, ha nem is vették azonnal tudomásul az Egyesült Államok vezető szerepét a nyugati világban. Negatív előjellel, de számba vették a Szovjetunió megnövekedett európai szerepét. A brit diplomáciának fel kellett ismernie, hogy a háború utáni Európában teljesen új helyzettel áll szemben. Az európai kontinensen évszázadokon keresztül Anglia által

is befolyásolt, működtetett „erőegyensúly mechanizmus” – amelynek révén a brit diplomácia arra törekedett, hogy a kontinentális hatalmak egyike sem kerüljön döntő hatalmi fölénybe, a szó régi értelmében – a szocialista világrendszer kialakulása következtében többé-kevésbé már nem volt működőképes.¹⁵ A második világháborút követően megfogalmazott külpolitikai prioritások és célok azonban még nem elsősorban a megváltozott világhoz való alkalmazkodás jegyében fogalmazódtak, hanem azt adták tudtul a világnak, hogy Nagy-Britannia kisebb módosításokkal ott kívánja világpolitikai szerepét folytatni, ahol a háborút megelőzően abbahagyta.

A háború utáni évek első tapasztalatai alapján Churchill a Konzervatív Párt 1948. évi konferenciáján kifejtette a „három ölelkező kör”-nek elnevezett elméletét a követendő külpolitikai orientációkról. E három kör: Nagy-Britannia és a Nemzetközösség, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, valamint Nagy-Britannia és Európa. Az elmélet szerint ez a formula nem azt jelentette, hogy Nagy-Britannia lenne mindhárom kör középpontjában. Azt fejezte ki, hogy megfelelő súllyal bírt minden egyes körben anélkül, hogy kizárólagosan egyikhez vagy másikhoz tartozott volna.

A három kör elméletéről azonban hamarosan kiderült, hogy sok tekintetben nem felel meg a nemzetközi realitásoknak. A brit lehetőségeket korlátozó, befolyásoló világpolitikai háttér változásai több oldalról is hatottak. Az átfogó történelmi fejlődés szempontjából az ötvenes évek jelentették a határvonalat, amikor a Szovjetunió felszámolta az USA atommonopóliumát; Franciaország, Olaszország és Japán, kihevervén háborús veszteségeiket, újra a nemzetközi színre léptek, s az NSZK is önálló nemzetközi tényezőként jelentkezett. A gyarmati rendszer felbomlásának végső szakaszában a brit kolonializmust alapjaiban rendítette meg a szuezi kaland kudarca. A nyugati szövetségi rendszeren belül Nagy-Britannia számára a vízváltató a Közös Piac megal-

kulása volt. Ennek előtte, a negyvenes évek második felében a brit diplomácia még kényelmesen mozgott a három körben. Nagy-Britannia ténylegesen vezető szerepet játszott a nyugat-európai államok között, támaszkodva a brit-amerikai különleges viszonyra. Nyugat-Európa gazdasági különútjának beindulása, a Közös Piac létrehozása, saját, viszonylagos gazdasági hanyatlása azonban védekező helyzetbe hozta, partnerválasztási válságba sodorta a brit diplomáciát. Egyre nehezebbnek bizonyult a nemzetközösségi érdekeknek, az Egyesült Államokkal való együttműködés szempontjainak, illetve a nyugat-európai érdekeltségnek egyidejű fenntartása, összehangolása.

Az ötvenes évek végétől egyre gyakrabban került ellentmondásba a három külpolitikai orientációs kör. Visszaszorultak, majd felszámolásra kerültek a nemzetközösségi országokkal fennállott különleges kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok. Egyre nagyobb szerepet kapott a brit diplomáciában a Nyugat-Európához fűződő gazdasági, politikai érdekeltség érvényesítése. A hetvenes évek elejére a brit uralkodó körök számára világossá vált, hogy Nagy-Britannia nem játszhatja saját korábbi önálló szerepét sem az európai színpadon, sem a világ más térségeiben.

A brit-amerikai partneri viszony is ellentmondásokkal terhelődött. A kétségtelen előnyök mellett a britek érzékelték: az amerikaiakkal együttműködve az Egyesült Államok gazdasági és politikai pozícióinak olyan mérvű erősödését is elősegítették, amelynek révén az amerikaiak egyre növekvő mértékben vetélytársak is lettek. Kiszorították a briteket korábbi hagyományos piacaikról, az amerikai befolyás hátrébb sorolt brit érdekeket. Nagy-Britanniát saját hatalma megőrzésének, erősítésének célja vezette a nyugat-európaiak közé, s az Európához való közeledésre ösztönözték gazdasági és pénzügyi korlátai, szorongatott helyzete. Brit részről mindez nemcsak kíváncsiságot, hanem sürgetővé tette a Közös Píachoz való csatlakozást.

*Erőfeszítések a „különleges viszony” fenntartására ...
(Eden megbeszélése Eisenhower elnökkel)*

A hetvenes évek világpolitikai klímaváltozása, az enyhülés térhódítása, a Közös Piachoz csatlakozásból eredő gazdasági és politikai teendők ösztönözték a brit „európai identitás” erősödését, a brit külpolitika reális elemeinek bővülését, az európai és a világhelyzet realitásainak fokozottabb figyelembevételét. A realizmus erősödéséről tanúskodtak a Szovjetunióval és az európai szocialista országokkal való kapcsó-

latfejlesztés időről időre megjelenő kísérletei. Nagy-Britannia ekkor már kivonult gyarmatai legtöbbször, kapcsolatait a fejlődő világ országaival, köztük a nemzetközösségi országokkal az újgyarmatosítás elveinek megfelelően alakította. A birodalmi reflexek háttérbe szorultak, de nem tűntek el, mint azt az 1982-es Falkland-szigetekkel kapcsolatos brit reagálás, a villámháború bizonyítja. A brit-amerikai különleges együttműködést illetően a brit vezető körök fokozatosan eltávolodtak attól, hogy szentnek és mindenekfelettinek, örökre fennmaradónak tekintsék a „különleges viszonyt”. E kapcsolatot nem feladva törekedtek Nagy-Britannia jövőjét a nyugat-európai vezető szerep felújítása révén is biztosítani.

A második világháborút követő brit kül- és biztonságpolitikában tehát nem volt egyetlen, világosan körülhatárolt, egyértelműen követett prioritás, amelyhez logikusan hozzá lehetett volna illeszteni a másod- és harmadrendű célokat, törekvéseket. A hanyatlás visszatükröződött a külpolitika ellentmondásaiban és választási kényszereiben, valamint abban, hogy Nagy-Britannia egyre kevésbé irányította a világ eseményeit, sokszor késlekedéssel, védekező állásból reagált azokra. A mai Nagy-Britannia külpolitikájának, biztonságpolitikai törekvéseinek jobb megvilágítása miatt, ha röviden is, de érdemes áttekinteni az 1945 óta eltelt négy évtized főbb külpolitikai folyamatainak alakulását.

A különleges viszony politikai, gazdasági szemszögből

A brit külkapcsolatok rendszerében a „különleges” jelző csak egyetlen országgal, az Egyesült Államokkal fennálló kapcsolatokat illeti meg. A jelző ellentmondásos és zavarbaejtő. Az angol-amerikai viszony ilyen minősítéséről a mai napig vita folyik, védik és tagadják történészek és politikusok. Az bizonyossággal elmondható róla, hogy főként a kül-

politika szükségletei hívták élete, s mindenekelőtt a katonai és politikai területeken való együttműködésre terjed ki. Igaz, a második világháborút követően jelentős szintet ért el Nagy-Britannia és az Egyesült Államok egymás gazdaságába való kölcsönös beépülése is. 1968 végéig a közvetlen amerikai tőkebefektetések a szigetországban az összes külföldi befektetés több mint tíz százalékát tették ki. Ez az egész Európában eszközölt amerikai tőkebefektetések több mint harmada, s majdnem kétszerese az NSZK-ban befektetett amerikai tőkének. Ebben az időszakban az angol tőkebefektetések összege az USA-ban az összes külföldi tőkebefektetés egyharmadát érte el.¹⁶

Gyorsan nőtt a Egyesült Államokba irányuló brit külkereskedelmi forgalom is, 1969-ben elérte a 10%-ot, s a hatvanas évek közepén Nagy-Britannia volt Európában az ameri-

Selwyn Lloyd, Eisenhower elnök, Macmillan és Dulles az 1957 évi bermudai konferencián

kai áruk legnagyobb felvevő piaca. A két ország gazdasági erejében meglévő rendkívüli aránytalanságok miatt tényleg „különlegessé” váltak a háború utáni években az angol-amerikai pénzügyi kapcsolatok: az Egyesült Államok a második világháború során a Lend-Lease (kölcsonbérleti törvény, 1941) keretében magára vállalta az angol tengerentúli kiadások legnagyobb részét. A háború utáni években, többek között a Marshall-terv keretében az Egyesült Államok fedezte a brit fizetési mérleghiányokat, hatalmas mennyiségű kölcsönök révén láncolva magához egyoldalú pénzügyi függőségben Nagy-Britanniát. Ez „különleges” lehetőségeket biztosított az amerikai kormányzatoknak ahhoz, hogy a brit vezetőket – ha kellett – politikai és egyéb engedményekre készítsék világpolitikai kérdésekben. Nyílt titok, hogy az amerikai vezetés egyik legfőbb eszköze, amellyel az 1956-os szuezi kaland feladására kényszerítette az angol kormányt, a pénzügyi segítség felfüggesztésének kilátásba helyezése volt.

A gazdasági-pénzügyi kapcsolatoknak ez a „különleges” időszaka ma már a múlté. A hatvanas és a hetvenes években végbement a brit fizetési mérleget terhelő világpolitikai elkötelezettségek, katonai terhek visszafejlesztése. A Közös Piacba történt belépés átformálta a brit gazdasági és külkereskedelmi kapcsolatrendszerét. Az északi-tengeri olajkitermelésből származó bevételek megteremtették Nagy-Britannia számára a pénzügyi függetlenséget. Ily módon az angol-amerikai gazdasági-pénzügyi kapcsolatoknak nincs olyan különleges vonása, amely csak a két országot jellemezné. A brit gazdaság a többi nyugat-európai országhoz hasonlóan osztozott a hetvenes évek második felétől kibontakozott válság negatív hatásaiban, s a válságból való kilábolást a nyolcvanas években az amerikai kamatlábak emelkedése egyformán nehezítette Nagy-Britanniában vagy például Franciaországban. A brit és amerikai monetáris politika hasonlósága, a kölcsönös politikai rokonszenv ellenére Nagy-Britannia, illetve a Thatcher-kormány éppen a gazdaság területén

hangoztatott nemegyszer az amerikaiaktól eltérő vagy azzal ellentétes véleményeket, bírálta az Egyesült Államokat.

Az angolszász történészek legtöbbje a különleges viszony kulcselemének tartja a kulturális és nyelvi tényezők hatását a brit-amerikai kapcsolatokban. Előszeretettel utalnak a „családi kötelékekre” – persze történelmi értelemben –, amelyek a személyes kapcsolatok, a kulturális azonosság, a történelmi hagyományok, az azonos intézmények és a közös nyelv eredményeként minden más nemzetközi kapcsolatrendszerétől eltérővé, minőségileg magasabb értékűvé tették az angolszász kapcsolatokat; pontosabban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok viszonyát. „A Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közötti sajátos kapcsolat alapja az az alapvető demográfiai tény, hogy az Egyesült Államok lakossága jelentős részben brit eredetű... A közös nyelv jelenti az angol-amerikai bensőséges kapcsolat legfőbb kötőanyagát, az angol-amerikai közösség alapját” – írta Arthur Campbell Turner amerikai történész.

Az ismert amerikai politikus, George Ball – aki a „különleges viszony” egyik lehangosabb bírálója az Egyesült Államokban – szintén úgy vélekedett, hogy „rendkívüli mértékben megegyező optikájú szellemi szemüvegen nézzük a világot. Kisebb különbségekkel ugyanazt a Shakespeare-t és Norman Mailert beszéljük, intézményeink ugyanazon ösztönökből és hagyományokból erednek, és osztozunk a jog és szokás, filozófia és pragmatikus világnézet közös örökségén... az ugyanazon intellektuális hagyományokból fakadó azonos megközelítésekből kiindulva közös hivatkozási alapokat ismerünk el, osztjuk egymás előítéleteit és a bizalom alapjain folytathatunk eszmecserét.”¹⁷

A két országot jellemző azonos vonások nyelvben, történelemben, kultúrában természetes hídként, összekötő kapcsolatként szolgáltak az angol-amerikai kapcsolatokban. A történelmi „rokonság” sokszor személyi, családi kapcsolatokban is kifejezésre jutott és jut ma is, az azonos nyelv rend-

kívül megkönnyíti az érintkezést, bensőségessé teheti a kapcsolatokat. De mindez nem teszi önmagában és törvényszerűen különlegessé a viszonyt. Hiszen ezen ismérvek fellelhetőek Kanada, Ausztrália, Új-Zéland esetében is. Mégsem alakítottak ki Angliával „különleges” viszonyt. Igaz viszont az is, hogy a közös múlt és a közös hagyományok erősítenek ellenkező érzelmeket is. Ahol annyi közös vonás van a történelemben, kultúrában, ott kialakult az egymástól eltérő vonások, eltérő érdekek, a saját identitás keresése és hangsúlyozása is. A brit-amerikai viszonyban az eltéréseket erősíti az USA Nagy-Britanniát is nyomasztó gazdasági túlsúlya, együtt a két ország közötti jelenlegi egyenlőtlen gazdasági, világpolitikai erőviszonyokkal. Ily módon sem a fentebb említett – időszakonként megerősödött – gazdasági-pénzügyi kapcsolatok, sem a kulturális, nyelvi, történelmi háttér nem igazolja vagy magyarázza az angol-amerikai különleges viszonyt, nem bizonyítja annak objektív szükségességét.

Nem véletlen hát, hogy mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban nem kevés politikus, történész vitatta és vitatja ma is: lehetett-e, lehet-e beszélni „különleges viszonyról” a brit-amerikai kapcsolatokban?

A kutatók túlnyomó többsége egyetért abban, hogy a „különleges viszony”-ként jellemezhető együttműködési szakasz, a szoros angol-amerikai együttműködés és egyeztetett külpolitikai, katonai fellépés első ízben a második világháború folyamán bontakozik ki. 1940 tavasza volt e szakasz kezdőpontja. A korábbi évtizedekben Nagy-Britannia maga intézte birodalmi ügyeit, európai politikájában – az első világháborúban katonailag is, a második világháború kitörésekor politikai, katonai szövetségesként – pedig mindenekelőtt Franciaországgal működött szorosabban együtt. Franciaország német megszállásával megszűnt ez a hagyományos hatalmi kötődés. Anglia drámai módon felismerte az Egyesült Államok elsőrendű, kizárólagos szerepét a brit érdekek megvédésében, a náci Németország elleni küzdelemben.

Churchill már a háború kirobbanását megelőző években, tengerészeti miniszterként, majd később miniszterelnökként szenvedélyes híve és hirdetője, kikovácsolója volt a brit-amerikai együttműködésnek. A háború folyamán arról ábrándozott, hogy majd valamilyen formában létrejöhet „az angol-amerikai újraegyesítés”, például közös állampolgárság bevezetése révén is. Miniszterelnökként 1940. május 15-én az amerikai elnöknek küldött első táviratában szenvedélyes felhívásban foglalta össze azokat a brit igényeket, amelyek azonnali kielégítése Nagy-Britannia számára „élet vagy halál kérdése”. Az igények kielégítésének fejében brit részről lehetővé tették az amerikaiaknak, hogy brit támaszpontokat vegyenek igénybe. 1940. szeptember 2-án kötötték meg a „rombolók bázisokért” elnevezésű egyezményt, amely több tekintetben is jelképes jelentőséggel bírt. Kijelölte az angol-amerikai kapcsolatok alakulásának hamarosan kiteljesedő fő irányát, a katonai erőfeszítések összekapcsolását. De érzékeltette a partneri viszony minőségét is, amely Nagy-Britannia számára korábbi függetlenségének elvesztését, az Egyesült Államokkal szembeni függőség kialakulását jelentette.

A brit vezetés számára a szerződés jelképezte „az első lépést az angolszász tömb kialakulásában és természetesen meghatározó pillanatot a történelemben.”¹⁸ Rooseveltnél ugyanaz év novemberi választási győzelme után képesnek bizonyult arra, hogy az Egyesült Államok védelmét előrevivő lépésként igazolja a szerződést. Jelképe lett a szerződés azonban a brit függőségnek, hatalomvesztési folyamatnak is. A gyarmattartó és támaszpontbirtokló Nagy-Britannia kénytelen volt más hatalomnak saját birodalmi határain belül támaszpontokat biztosítani; segítséget, biztonságot vásárolni. Szövetséges, de mégis idegen, „tengerentúli” hatalom katonai potenciáljától, fegyvereitől is függni; e fegyverek megszerzése érdekében brit szuverenitást érintő engedményeket tenni.

A brit-amerikai együttműködés, a háborús erőfeszítések

egyeztetése és egyesítése az Egyesült Államok háborúba történt belépését követően gyorsult fel. Az Egyesült Államok alapvető érdekei teljes mértékben egybeestek – szoros és az „angolszász” alapokon is közelálló – brit szövetségének törekvéseivel. Az érdekszövetség a tengelyhatalmak szétzúzásában, a szovjet–amerikai–brit hármasszövetségen belüli brit–amerikai „miniszövetség”, az amerikai fegyverszállításoktól és pénzügyi segítségtől való nagyfokú angol függőség a korábban nem tapasztalt szintre emelte a két ország katonai, gazdasági és pénzügyi forrásainak összehangolását, politikájuk mindenoldalú koordinálását.

W. Churchill az angol–amerikai kapcsolatok e valóban különleges szakaszát „összevegyülési” folyamatnak nevezte.¹⁹ Ez az „egymásratalálás” különösen a katonai együttműködés területén bontakozott ki. A teljesség igénye nélkül néhány példa: a közös hadviselés tervezése, felkészítése, illetve a későbbi együttes hadműveletek, azok koordinálása érdekében egy sor megegyezés biztosította az angol pilóták kiképzését, a sérült angol hadihajók javítását az Egyesült Államokban; lépések történtek a hadianyag- és fegyvergyártás szabványosítására, a tudományos eredmények és a felderítési adatok cseréjére. A brit történészek egyikének véleménye szerint „1941 tavaszától a tudomány, a kutatás és fejlesztés kombinációja szoros és töretlen volt a háború végéig”.²⁰

A katonai erőfeszítések egyesítésének fontos állomása volt a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának létrehozása. 1941 decemberében, az Egyesült Államok hadbalépését követően Washingtonban megrendezett, „Árkádia” konferencián a két ország vezetői, nagyszámú katonai szakértő jelenlétében a háborúban való együttes fellépés kérdéseit tárgyalták meg. Megerősítették és írásban rögzítették ama megállapodásukat, hogy a háborúban fő céljuknak, elsődleges feladatuknak a náci Németország legyőzését tekintik. A közös érdekelttség és az együttműködés magas szintje mellett

természetesen fontos érdekeltérések, sőt konfliktusok is jelentkeztek, időről időre heves vitákat fellobbantva, gyengítve az egységes fellépést, a „különleges kapcsolatok” hőfokát. Jelentős nézeteltérések, viták voltak a háborús prioritásokról, ezeket erősítették a brit és az amerikai katonai vezetés közötti viták, sokszor személyes ellentétek. A háború során egyre inkább kirajzolódott a brit szerep másodrangúvá válásának folyamata. Különösen 1943-tól kezdtek töredezni a partneri egyenlőség katonai, politikai alapjai, csatlakozva a gazdasági potenciál egyenlőtlenségének már korábban kialakult tényezőjéhez. Mindezek a háború vége felé egyre inkább megkérdőjelezték a brit–amerikai kapcsolatok különleges, „egyedülálló” jellegét.

Ugyanez az eróziós folyamat játszódott le az atom-együttműködés területén, vagy a háború utáni politikai rendezés, a szovjet szövetségeshez való viszony kérdésében. A Lend–Lease beindulása formailag a különleges viszony jellegét erősítette, lényegét tekintve azonban az együttműködés helyett a „segítség” volt az uralkodó elem, s ez elmélyítette a brit fél amerikai féllel szembeni alárendelt, függő helyzetét. Ehelyütt nem kívánunk a brit–amerikai katonai együttműködés részleteibe mélyebben belemenni. Ez a következő fejezetek rendeltetése lesz. Az 1945-ig terjedő időszakról megállapítható, hogy az a brit–amerikai viszonynak valóban különleges és kiváltságos szakasza volt. Különlegessé tette a mindkét ország – persze elsősorban Nagy-Britannia – alapvető biztonsági, politikai érdekeit aláásó fenyegetés elleni közös fellépés szüksége, a veszélyérzet nagyfokú azonossága. A háború viharában a katonai-politikai-gazdasági érdekközösség érzelmileg is feltöltődött; a résztvevők és a visszaemlékezők szemében idillikussá, sőt romantikussá fokozva az együttműködést, s mint kellemetlent, háttérbe szorítva az elválasztó tényezőket. És ebben van igazság. Ha volt, lehetett valaha különleges viszony a brit–amerikai kapcsolatokban, akkor az a második világháború során fejlődött ki és valósult

meg. Ebből következően a háború befejeztével az intenzitás ilyen magas szintjén véget is ért, jelentősen módosult, deformálódott.

A brit-amerikai különleges kapcsolatok első szakaszának általánosítható másik tanulsága, hogy e kapcsolatrendszer különleges státusának fő forrása, megjelenési helye a katonai-védelmi együttműködés volt. Hozzá kell tennünk: maradt is a mai napig. A katonai tényező, a védelmi kérdésekben megvalósított, fenntartott szoros együttműködés, folyamatos egyeztetés, nagyfokú s egyre fokozódó brit függőség jelenti leginkább ma is azt a „különlegességet”, amely a brit magatartást és elkötelezettségi szintet a többi nyugat-európai szövetséges státusától megkülönbözteti.

Amíg azonban 1945-ig a védelmi együttműködés célja és értelme a tengelyhatalmak legyőzése volt, addig 1945 után a brit-amerikai „különleges” viszony elsődleges éltetője a kommunista- és szovjetellenesség, a Szovjetunió elleni katonai erőpotenciál létrehozása, az ideológiai egységfront kialakítása lett. A hidegháborús „szentszövetségben” a háború utáni első években Anglia ragadta magához az ideológiai kezdeményező szerepet. Jellemzőek e szempontból Harry Hopkins, az amerikai elnök személyes megbízottjának 1945 májusában, a szovjet-amerikai tárgyalásokra Moszkvába utazása előtt mondott szavai: „Életbevágóan fontos, hogy ne juthassunk olyan helyzetbe, amelynek révén Nagy-Britannia az angol európai politika érdekében egy Oroszország elleni egységfrontba kényszeríthet bennünket.”²¹

A brit uralkodó körök éppen erre készültek. Az Egyesült Államok „felrázását” szolgálta Churchill már korábban említett fultoni beszéde 1946 márciusában. Churchill e beszédben nemcsak a „különleges viszonyt” reklámozta. Nem csupán a „vasfüggöny” leeresztésén buzgólkodott. Beszédének fontos eleme volt, hogy összekapcsolta a szovjetellenességet az amerikaiak Európába invitálásával. Felhívta Washingtont európai „küldetése” vállalására: „Sem a háború

John Foster Dulles amerikai külügyminiszter Churchill-lel a Downing Street 10. bejáratánál

biztos megakadályozása, sem a világszervezet folytatódó kibontakozása nem biztosítható anélkül, amit én az angolul beszélő népek testvéri társulásának neveztem el. Ez a Brit Nemzetközösség és Birodalom, illetve az Egyesült Államok közötti különleges viszonyt jelenti . . . A testvéri összefogás nemcsak a barátság és a kölcsönös megértés növekedését követeli meg a két hatalmas, de a társadalom szempontjából rokon rendszer között, hanem a katonai tanácsadóink közötti szoros kapcsolatok folytatódását is . . . Folytatódnia kell annak a kölcsönös biztonságot szolgáló gyakorlatnak, hogy

az országaink birtokában lévő tengeri vagy légitámaszpontokat közösen használjuk a világ bármely részén.”²² Felhívása tükrözte azt a brit félelmet, hogy az USA megismételheti első világháborút követő visszavonulását saját szűkebb vadászterületére, az óceánon túlra.

A történelem iróniája, hogy a Churchill beszédében elhangzott elképzelésekkel ellentétben amerikai részről ebben az időszakban mondták fel az 1941-es kölcsönbérleti szerződést, oszlatták fel a közös irányító szerveket és katonai parancsnokságot, és abbamaradt a nukleáris együttműködés is. A háború utáni első években meggyengült a brit–amerikai védelmi együttműködés. A brit–amerikai viszonyt hűtötte a Truman-kormányzat bizalmatlansága a háború befejezését követően hatalomra került „szocialista” munkáspárti kormány iránt.

Mindez azonban nem gyengítette a brit eltökéltséget, hogy az ideológiai elkötelezettségben és a politikai elhatározottságban egyenrangú, azonos tapasztaltságú partnerként – sőt az Egyesült Államokon is felülemelkedve – biztosítsa az európai politikai, gazdasági és katonai újjászületést, újjáépítést, természetesen szovjet- és kommunistaellenes alapokon. Az 1947-ben útjára bocsátott Marshall-terv a gazdasági hátteret biztosította a kommunistaellenes politikához. A katonai keretet az 1949-ben létrehozott Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) adta meg. A NATO létrehozásában a brit diplomácia erőteljes kezdeményező szerepet játszott. Mint ahogy a brit kormány szorgalmazta, hogy az Egyesült Államok váltsa fel az angol csapatokat Görögországban és Törökországban.

Ily módon a brit–amerikai különleges kapcsolatok háború utáni évtizedét az ideológiai-politikai motivációk előtérbe kerülése jellemezte. A Szovjetunió „fő biztonsági veszélyforrásként” való közös meghirdetése az angol–amerikai katonai együttműködést is felélénkítette. A kommunistaellenes keresztes hadjáratban 1948-tól az Egyesült Államok fokozato-

san átvette a kezdeményező és vezető szerepet Nagy-Britanniától. De ha az Egyesült Államok lett is a hidegháborús politika „tankja” Európában, s a világon, addig az európai földrészen Nagy-Britannia maradt e politika „motorja”; szolgáltatta az európai „know-how”-t az amerikai tevékenységhez, hozta a brit politikai és diplomáciai szakértelmet, tapasztalatokat, kommunistaellenes eltökéltséget.

Az ötvenes évek első felében azonban jelentkeztek, majd felerősödtek a különleges viszony ellenható, az angol-amerikai érdekeltségeket vagy ellentéteket tükröző egyéb tényezők is, megmutatva a különleges kapcsolatok gyengülésének hosszú távú tendenciáját. Összeütközésbe kerültek az amerikai és angol érdekek a Kínai Népköztársaság elismerésének kérdésében, majd a koreai háborúban a nukleáris fegyverek bevetésének kérdése kapcsán. Eltérőek voltak Nagy-Britannia pozíciói az indokínai háborúval összefüggésben is. Együttműködés helyett verseny alakult ki a két ország között a fejlődő világ sok térségében, mindenekelőtt a Közel-Keleten. Itt a brit és amerikai érdeellentétek érintették Palesztina jövőjét, a Bagdadi Paktumot, Iránt, Egyiptomot és az 1956-os szuezi kaland körüli angol-amerikai feszültségben érték el tetőpontjukat. Az európai kontinensen Nagy-Britannia ellentétbe került az Egyesült Államok törekvéseivel a nyugat-európai gazdasági és katonai integráció kérdéseiben is. Az ötvenes évek elején – ahogyan a tőkés rend konszolidálódott – a brit uralkodó köröket nyugtalanítani kezdte az Egyesült Államok agresszív irányvonalának a konszolidációs folyamattal ellentétes erősödése, s a brit biztonságot is fenyegető európai nukleáris konfliktus kirobbanásának veszélye. E nyugtalanság levezetését szolgálták azok az egyoldalú brit politikai-diplomáciai kísérletek, melyek célja a szovjet vezetőkkel való találkozó létrehozása volt. Amerikai részről megütközéssel fogadták ezeket a kísérleteket, és az ezzel kapcsolatos brit-amerikai ellentétek az ötvenes évek végéig tartottak.

Brit vadász-tengeralattjáró

1955-től kezdődött a brit–amerikai különleges kapcsolatok újabb, mába nyúló szakasza. E szakaszban is fő motivációként él tovább az angol–amerikai együttműködésben a kommunistaellenes tartalom. Változatlanul kivételezett szerep jut a katonai, biztonsági területeken való együttműködésnek. De az elmúlt harminc év fejlődésére már azok a jelentős világpolitikai változások is rányomták bélyegüket, amelyeket a nukleáris fegyverektől való amerikai védettség megszűnése, a globális kelet–nyugati katonai erőegyensúly kialakítása és megszilárdulása, a Szovjetunió és a szocialista országok gazdasági, politikai megerősödése, az enyhülés előretörése, az enyhülés és a feszültség elemeinek a világpolitikában való egyidejű jelenléte jellemez. Nagy-Britannia számára komoly kihívást jelentett a nyugati szövetségi rendszeren belül végbement átalakulás is: Nyugat-Európa megerősödése, a Közös Piac létrejötte jelezte a nyugat-európai gazdasági-politikai önállósodási törekvések erősödését.

E történelmi szakasz legfőbb jellemzője a különleges kapcsolatok intenzitásának és hőfokának hullámozása, a két ország közötti együttműködés és feszültség elemeinek változása. 1957 és 1962 között például nagymértékben bővült a brit–amerikai nukleáris együttműködés, és ez vált a különleges kapcsolatok legfőbb elemévé. De egyben feszültségforrás is lett, mint ezt az 1962 decemberében Nassauban megtartott találkozón kirobbant vita mutatta. Megrázkódtatást okozott az 1962-es kubai rakétaválság, amelynek során az amerikai vezetés – bár kisebb kérdésekben konzultált brit szövetségesével – a döntő kérdésekben egyedül határozott. Brutálisan megmutatkozott ekkor Nagy-Britannia függő státusa, a két hatalom közötti különbség. A hatvanas évek közepéig a védelmi együttműködés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között sok vonatkozásban igen szoros volt, de a diplomáciai fronton időről időre nézeteltérések alakultak ki a vietnami háború kérdésében. Az amerikai vezetés neheztelését váltotta ki az 1967-ben végrehajtott brit visszavonulás a Szueztől keletre eső támaszpontokról.

A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején kibontakozott objektív folyamatok is inkább a különleges kapcsolatok lazulása, mint szilárdulása irányába hatottak. Az Egyesült Államok külpolitikájának fókuszába egyre inkább a Szovjetunióval való kapcsolatainak alakítása, az enyhülési politikával kapcsolatos problémák kerültek. Az enyhülés kibontakozásával a brit politikában is erősödtek a realitásokhoz való alkalmazkodás, a brit érdekek önállóbb és következetesebb képviselésének jelei. Mindez egy sor nemzetközi kérdésben távolította, esetenként szembeállította az angol és az amerikai állásfoglalásokat.

Az 1970-ben hatalomra került konzervatív Heath-kormány azon buzgólkodott, hogy szorosabbá és kiegyensúlyozottabbá tegye az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatait. Ezt az igyekezetet azonban Nagy-Britannia romló gazdasági helyzete, szűkülő pénzügyi lehetőségei nem támasztották

alá. 1974 márciusában a hatalomba visszakerült munkáspárti kormány tett újabb lépéseket a világra kiterjedő katonai jelenlét leépítésére, s a brit világpolitikai szerepnek a gazdasági lehetőségekhez való hozzáigazításra. Mindezek következtében az 1970-es évek közepére kevés maradt meg abból a globális brit-amerikai katonai partneri viszonyból, amely a második világháborúban megkezdődött és a háborút követő időszakban újjáéledt.

Az elmúlt 15 év során az USA-hoz fűződő különleges kapcsolatok politikai, gazdasági vonatkozásai tovább lazultak, miközben a britek európai szerepvállalása fokozatosan erősödött. Nagy-Britannia ebben az időszakban már a nyugat-európai politizálásban való aktív részvétellel törekedett arra, hogy hasznosabbá, nélkülözhetetlenné tegye magát amerikai szövetségese szemében. Ugyanakkor az európai politikában támaszkodott a „különleges kapcsolatokban” meglévő vagy vélt tekintélyre. Bizonyos értelemben a brit dip-

G. Shultz amerikai és G. Howe brit külügyminiszterek megbeszélése

lomácia egyre inkább „közvetíteni” törekedett Nyugat-Európa és az Egyesült Államok között, mint olyan európai hatalom, amely közös piaci tagsága, érdekeltsége alapján az amerikaiaknak minden más európai országnál jobban képes elmagyarázni az európai érdekeket. És fordítva: az USA-val meglévő különleges kapcsolatai lehetővé tették számára, hogy az amerikai szándékok legjobb európai magyarázója legyen.

A konzervatív kormányzás hat éve alatt a Thatcher-kormány külpolitikája fontos elemévé tette a tengerentúli szövetségeshez fűződő kapcsolatokat ápolását és erősítését. A miniszterelnök eltökéltségét a gazdasági kérdésekben felmerült ellentétek, valamint a Falkland-szigetek „visszafoglalása” kapcsán tanúsított felemás amerikai magatartás sem ingatta meg. Pedig nem könnyű tartani az amerikaiak „leghűségesebb, legszorosabb” szövetségese megtisztelő címet és helyet a nyugati szövetségben belül, amikor Thatchernek olyan vetélytársai akadtak, mint Kohl, az NSZK kancellárja. A brit kormány egyre gyakrabban csak saját álláspontja, érdekei részleges vagy teljes feladásával képes eleget tenni a „legszorosabb szövetséges” vonatkozásában támasztott amerikai követelményeknek.

A legutóbbi évek brit-amerikai kapcsolatainak eseményei azt mutatták, hogy a „nyugati egység, az atlanti hűség” erősítése jegyében, és annak ürügyén a brit kormány legtöbb esetben bizonyos idő után módosította az amerikai kormányzat álláspontjától esetlegesen különböző vagy azzal ellentétes véleményét. Ez történt az amerikai csillagháborús program ügyében is. Sir Geoffrey Howe 1985. március 15-én elmondott beszédében még egy sor kétkedő kérdést tett fel az amerikai űrprogram célszerűségét illetően. Szellemes hasonlaltal „a 21. század új Maginot-vonalának” nevezte a „hadászati védelmi kezdeményezést”, mivel elképzelhető, hogy azt egyszerűbb és olcsóbb ellenintézkedésekkel semlegesíteni lehet. Előadásának mondanivalója az volt, hogy a brit kor-

Az FB-111-es bombázó repülőgép

mány elfogadja ugyan a kutatási szakaszt, mint realitást, de ellenzi a továbblépést.²³ Thatcher miniszterelnök később azonban már egyre nagyobb egyetértéssel nyilatkozott az amerikai űrháborús tervekről, s a nyugati szövetségesek közül elsőnek csatlakozott hivatalosan is a programhoz.

A „különleges kapcsolatok” mítosza ugyan napjaikban már erősen megkopott, de még mindig fontos mozgatórugója a brit külpolitikai gondolkodásnak és cselekvésnek. Jövője, a mai helyzetből kiolvasható objektív irányzatok alapján ítélve még kétségesebbnek látszik. Nem is elsősorban Nagy-Britannia szemszögéből nézve. Az amerikai politikához való igazodás irányvonala valószínűleg fennmarad az elkövetkezendő években is, hiszen a jövőben is változatlanul hatni fognak az Egyesült Államoktól való függőség kényszerítő tényezői. Még akkor is, ha tovább erősödik az európai ügyekben való brit szerepvállalás, a nyugat-európai politikai és gazdasági célokkal, törekvésekkel való azonosulás mértéke. A döntő tényező az Egyesült Államok marad. Az amerikaiak szemében Nagy-Britannia viszonylagos hanyatlásának tendenciája nyilvánvalóan tovább csökkenti majd a különleges kapcsolatok értékét. Az USA kevésbé számíthat majd a

C. Weinberger és Lord Carrington volt brit külügyminiszter a NATO jelenlegi fotókara

brit szövetségesre a világ globális problémáinak megoldásában, különösen az Egyesült Államok számára egyre fontosabbá váló óceániai, távol-keleti térségben.

Ezen objektív folyamatok hatására Nagy-Britannia – ha saját érdekeit követi – sem tehet mást, minthogy „relatív értéksökkenését” a realis brit érdekeket jobban mozgósító Európa-politikával próbálja meg ellensúlyozni. Hosszabb távon ez oda vezethet, hogy a brit–amerikai kapcsolatok fontosak maradnak ugyan, de különleges jellegük eltűnhet, a kivételezettség légköre megszűnhet

Az együttműködés zavarai – Nagy-Britannia és a fejlődő országok

A brit uralkodó körök – mint azt Churchill „három kor” képlete is bizonyítja – a második világháborút követően is meg voltak győződve arról, hogy gyarmatbirodalmukat fenntarthatják, s Nagy-Britannia világhatalmi szerepe a gyarma-

tok vagy a volt gyarmatok nyújtotta gazdasági és politikai befolyásolási támpontokon, katonai bázisrendszeren hosszabb távon is fennmaradhat, sőt tovább erősödhet. Ebből magától értetődően következtek az egymást követő brit kormányok törekvései gyarmati pozícióik megőrzésére, a gyarmatbirodalomra alapozott brit politikai és gazdasági struktúra, külső gazdasági kapcsolatrendszer konzerválására. Érthető volt a brit uralkodó körök sokkja, amikor éppen a legbiztosabbnak és legszilárdabbnak hitt külkapcsolati kör omlott össze történelmileg igen rövid idő alatt, veszítette el korábbi jelentőségét és kizárólagosságát, „brit jellegét”. A háború alatt megindult és a hatvanas évek elején tulajdonképpen befejeződött a brit gyarmatbirodalom felbomlása.

A brit történészek többsége a háború utáni brit gyarmatpolitikát elemezve azt a tézist hangoztatja: Nagy-Britannia a többi gyarmattartó hatalomtól eltérően gyarmati területeinek mindenáron való megtartásáért nem bonyolódott hosszán tartó és véres háborúba, hanem a brit politikát jellemző, liberális eszmék hatására a brit kormányok „bölcspolitikát” folytatva, ázsiai és afrikai gyarmataiknak és félgyarmataiknak maguktól adták meg az önkormányzatot, majd a függetlenséget. „A gyarmatok eltérő kezelése is oka volt az angolok és európai partnereik közötti meg nem értés, idegenkedés növekedésének” – írta a brit-nyugat-európai együttműködés egyik brit szakértője.²⁴ „Az európai gyarmatbirodalmak nehezebben haltak el, mint a brit, és nagyobb elkeseredettség közepette . . . Egészen addig a pillanatig, amíg de Gaulle el nem vágta a gordiuszi csomót Algériában. A dekolonizáció hosszú folyamata a briteket arra csábította, hogy magukat európai szomszédaitól különbnek, másabbnak érezzék: ez az európaiakat egyfajta befelé, saját földrészükhöz fordulásra készítette, már csak azért is, hogy a tengeren túl elszenvedett megaláztatásokra ne kelljen gondolniok. Amikért egyébként, legalább néhány esetben, részben hibáztatták az angolszászokat is.” A brit „liberális kísérlet”

azt eredményezte, hogy a brit birodalom átalakulása „lényegében erőszakmentesen és jóindulatú megegyezések alapján ment végbe”.²⁵

A brit gyarmatbirodalom létrehozását és a gyarmatosítás történetét azonban nem a „morális elvek”, az erőszakmentesség és a liberalizmus érvényre juttatása, hanem a „hódítás jogának” kíméletlen és véres gyakorlása jellemezte. A brit gyarmatosító hatalom nem volt nagylelkűbb, belátóbb vagy engedékenyebb a többi európai hódítónál. Ezt bizonyítják a második világháborút követően a birodalom felbomlásának éveiben folytatott véres háborúk és utóvédharcok több brit gyarmaton: a Maláj-földön vívott hosszú háború, Kenyában a kikuju törzs elleni vérengzés, Egyiptom megtámadása, a Ciprus, illetve Aden feletti szuverenitás erőszakos fenntartására tett kísérletek. A gyarmatosítási kurzusváltás, az újgyarmatosító módszerekre való áttérés – amelynek történelmi jelentőségű példája volt India függetlenné válása 1947-ben – nem jelentette az alapvető gyarmatosító ösztönök, a gyarmatokhoz utolsó pillanatig való ragaszkodás, és a birodalom minden eszközzel való megvédése és fenntartása elvének önkéntes feladását, valamiféle „bölcs belátás” felülkerekedését. Hiszen a „hódító jogának” továbbélését mutatta a birodalmi reflexiók közelmúltbani feltámadása, Nagy-Britannia 1982-es falklandi hadjárata.

Nagy-Britannia 1833-tól birtokolja a Falkland-(spanyol nevén Malvin-) szigeteket, valamint 1908-ban anektálta a Falkland-szigetektől 1300 km-re fekvő South Georgia és az attól 760 km-re található South Sandwich szigeteket. Argentína történelmi okokra hivatkozva igényt tart a szigetekre. A szigetek kérdése az ENSZ-ben is felmerült. 1965-ben az ENSZ Közgyűlés határozatban kérte fel Nagy-Britanniát és Argentínát, hogy tárgyaljanak a probléma békés rendezéséről, megfelelően figyelembe véve a szigetlakók érdekeit is. A két ország

között diplomáciai tárgyalások folytak 1969–1971-ben, valamint 1980–82-ben. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre a fő kérdés, a szigetek szuverenitása kérdésében. A brit kormány a szigetlakók önrendelkezési jogára, ezzel összefüggésben azon kívánságukra hivatkozott, hogy brit fennhatóság alatt óhajtanak maradni. Az argentin katonai junta 1982. április elején fegyveres támadást indított és elfoglalta a szigeteket. A konfliktus megoldását célzó, ENSZ-ben folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre, mivel Argentína nem volt hajlandó tárgyalni a csapatok visszavonásáról, amíg Nagy-Britannia nem mond le a szigetek feletti szuverenitásáról. 1982 tavaszán a brit kormány expedíciós hadsereget küldött a szigetekhez, amely június 14-én visszafoglalta a Falkland-szigeteket.

*Falklandi dokumentumok
Tengerészgyalogosok partraszállítása*

A brit csapatok előrenyomulása

Az előrenyomulás tüzérségi . . .

... és légi támogatása

Brit katonák Port Stanley utcáin

Mind több ponton tuzik ki a brit lobogót

A második világháború utáni első évtizedben fokozatosan érlelődő, majd az ötvenes évek második felétől egyre erőteljesebben jelentkező világpolitikai változások – amelyek a gyarmatbirodalmak felbomlásához és a fejlődő világ független államainak kialakulásához vezettek – válaszút elé állították a brit uralkodó köröket is. E tényezők együttes hatása az Ázsia és Afrika térsegeiben fenntartott közvetlen vagy közvetett uralom feladására kényszerítette a brit kormányokat. A gyarmatosítás klasszikus, az erőszakos hódítás és a közvetlen gyarmati igazgatáson alapuló koncepcióját felváltotta a fejlődő világ országaival való kapcsolatok alakításának modern, az újgyarmatosítás közvetett eszközeit előtérbe helyező koncepciója.

A társadalmi haladás erőinek világméretű előretörése, az

erőviszonyok módosulása a Szovjetunió és a szocialista országok javára többek között a gyarmati országok népeivel való szolidaritás erősödését, a függetlenné vált országokban a szocialista országok megjelenését, a gazdasági, politikai együttműködés növekedését jelentette. Ez a változás elősegítette az önállóság és függetlenség kivívását zászlóra tűző nemzeti felszabadító mozgalmak megerősödését, a brit gyarmatosítók elleni politikai és fegyveres harc kibontakozását. A brit vezető körök nem tudták megakadályozni a gyarmati népek nemzeti öntudatra ébredése folyamatának kiteljesedését. A brit kormányok egyre jobban féltek attól is, hogy a nemzeti felszabadító mozgalmak győzelmei, a volt gyarmati országok függetlenné válása, s a gyarmatosítóknak a régi merrev gyarmatosító módszerekhez való ragaszkodása a harmadik világ országaiban megnyithatja az utat a „kommunizmus” előretörése előtt. „A kommunizmust . . . Ázsiában sokan tartották felszabadító erőnek. . . A gyarmatosítás régi formái fenntartásának megkísérlése, erről meg voltak győződve, rendkívüli mértékben elősegítette volna a kommunista előretörést Ázsiában”²⁶ – írta C. Attlee, munkáspárti miniszterelnök az ötvenes évek második felétől kibontakozó folyamatokat elemezve.

Nem kis szerepet játszott a brit uralkodó körök megfontolásaiban az amerikai politika, illetve az imperialisták közti érdekellentétek. Könyvünk korábbi részeiben már említés történt arról, hogy a brit diplomácia először az Egyesült Államokra való támaszkodás nélkül, önállóan kívánta birodalmi ügyeit intézni. A háború befejezése után azonban hamar kiderült, hogy Nagy-Britannia amerikai segítség és megértés nélkül nem politizálhat sem Ázsiában, sem az arab világban és egyre kevésbé Afrikában. A brit kormányok sorra próbálkoztak azzal, hogy a közös imperialista érdekek alapján megnyerjék akcióikhoz az Egyesült Államok támogatását, vagy együttesen lépjenek fel a gyarmatosító és újgyarmatosító politika képviselőjében. Az egyeztetett fellépés példája

volt az 1958-as közös brit–amerikai partraszállás Libanonban és Jordániában. De az amerikai politika, különösen a hatvanas éveket megelőző időszakban nem elsősorban a brit politikával, érdekekkel azonosította magát. Éppen ellenkezőleg. A háború utáni időszakban az Egyesült Államok a gyarmatosítás elleni harccal rokonszenvező „népek barátjának” adta ki magát, hogy a régi gyarmattartó hatalmak helyébe lépve szilárdíthassa meg gazdasági, politikai és katonai befolyását a világ e térségeiben. Az együttműködés helyett így inkább az angol–amerikai versengés, az érdekellentétek felszínre kerülése érvényesült, aminek alapját a brit és amerikai erőviszonyok növekvő egyenlőtlensége képezte. Az amerikai kormányok politikája legtöbb esetben nehezítette, bonyolította a brit diplomácia küzdelmét gyarmati pozícióinak megőrzéséért. Ennek legdrámaibb példája a már korábban említett szuezi válság 1956 őszén, amelynek kudarcához nagymértékben hozzájárult az amerikai kormány ellennyomása, Dulles külügyminiszter kétszínű diplomáciai játéka. Az amerikai kormány a negyvenes és ötvenes években számtalanszor keresztezte a brit politikai lépéseket az indiai, izraeli, tunéziai, iráni, egyiptomi érdekek vagy a kelet-afrikai népek védelmezőjeként állítva be magát.

A szuezi kaland kudarca, a gyarmatok megőrzésének növekvő anyagi-katonai terhei és az ezzel ellentétesen szűkülő brit gazdasági lehetőségek, az „első menetben” függetlenné vált brit gyarmatok – India, Pakisztán, Ceylon, Burma – példájának, a „bandungi szellemnek” a bomlasztó, erjesztő hatása, ezen országok függetlenné válásával kiesett gazdasági, katonai potenciál hiánya gyarmati pozíciói, katonai támaszpontjai „önkéntes” feladására, az elkerülhetetlen visszavonulásra készítették a brit vezetőket.

Az ötvenes évek végére, az indiai, pakisztáni, ceyloni, illetve a negatív előjelű ghánai tapasztalatokból a brit uralkodó körök levonták azt a következtetést, hogy elveszthetik minden befolyásukat, ha még időben nem próbálnak meg

valamilyen kompromisszumra lépni a függetlenséget küzdő nemzeti erőkkel. Az időben született kiegyezés a gyarmatosítás ellen küzdő erőkkel, a megegyezésre törekvő kompromisszor burzsoázia és a helyi reakciós törzsi erők képviselőivel, a brit gazdasági, kereskedelmi, politikai, katonai befolyás más formákban történő megőrzését, sőt fejlesztését is biztosíthatja.

A brit uralkodó osztályok realitáserzeket mutatva, hogy legtöbb esetben más gyarmatosító hatalmaknál jobban felismerték az egyezkedés, a kiegyezés, gyarmataik „függetlenségre való felkészítése” szükségességét, saját befolyásuk átmentéséhez, a teljes, rendszerint veres pozícióvesztés elkerüléséhez fűződő érdekeiket. A brit gyarmatosítás története bizonyítja, hogy a gyarmatosító háborúk szakaszait követően mindig nőtt a brit uralkodó korokon belül a liberalisabb gyarmatosító koncepció híveinek befolyása. Ezek elnyeltek részesítettek a gyarmati uralom fenntartásának kifinomultabb, közvetettebb eszközeit. A brit befolyás biztosításával összekötöttek a felelősség és a birodalmi terhek egy részének átruházását a gyarmatok együttműködésre hajlamos törzsi, nemzeti-burzsoa elemeire, a helyi hivatalnokrétegre.

A gyarmatok kezelése kifinomultabb, „társultabb” formának, valamint a történelmi körülmények változásait erkölcsező kompromisszumok, engedmények, változtatások kényszerű bevezetésének – sajátosan brit – eredményeként, illetve történelmi termékeként jött létre a Nemzetközösség, illetve korábbi nevén a Brit Nemzetközösség is.

A Nemzetközösség kialakulását annak köszönhetjük, hogy – a kanadai gyarmatokon kiébredt elégedetlenség lecsillapítására, a kanadaiak lojalitásának biztosítására és így annak megakadályozására, hogy az USA annektálhassa Kanadát – a brit kormány az 1839-es ún. Durham-beszámoló ajánlása alapján 1847-ben Kanadában, majd később a túlnyomórészt európai fehér telepesek által

lakott mas gyarmatokon, Ausztraliaban, Új-Zelandon es Del-Afrikaban bevezette a „felelos kormány” onkormányzati rendszert, es csak a kulügyek a kereskedelem es az alkotmánymódosítás ügyeiben tartotta fenn a kizárólagos ellenőrzést

A „dominiumok”, ahogy ezután a fehér telepesek által lakott gyarmatokat hívtak, fokozatosan megszabadultak a kötöttségektől es az első világháború végére tenylegesen független országokká váltak. Ezt 1931-ben a brit parlament törvényben (the Statute of Westminster) is szentesítette. A törvény értelmében a Brit Nemzetközösség szabadon tarsult, a brit korona iránti hűségüket kinyilvánított tagjai lettek (Britannian kívül) Ausztrália, Kanada, az Ír Szabadállam (Eire), Új-Fundland, Új-Zeland es Del-Afrika. Kozuluk 1949-ben Új-Fundland Kanada része lett, ugyanez évben Eire kilepett a Nemzetközösségből es felvette az Ír Köztársaság nevet. Del-Afrika 1961-ben hagyta ott a Nemzetközösséget, miután fájuldozó politikája miatt a nemzetközösségi miniszterelnokok 1961. márciusi találkozájan heves bírálatok érték.

A legtöbb tagország 1945-öt követően csatlakozott a Nemzetközösséghez, amely időközben elhagyta a „brit” jelzőt. A belepési sorozat 1947-ben kezdődött Indiával es Pakisztánnal. 1957-et követően belettek a függetlenné vált afrikai brit gyarmatok, elsőként Ghana, utolsóként, 1980-ban Zimbabwe es Vanatu. A legfrissebb belepók közé tartozik Antigua es Barbuda 1981-ben, Maldíves 1982-ben, Saint Christopher es Nevis 1983-ban es Brunei 1984-ben. A Nemzetközösségnek jelenleg közel ötven tagja van.

A hivatalos meghatározás szerint a Nemzetközösség formáját tekintve olyan szuverén államok csoportja, amelyek a brit uralkodót a Nemzetközösség fejének ismerik el, aki ezáltal jelképe egymással fenntartott szá-

bad társulásuknak. A tagországok szabadon határozhatnak csatlakozásukról, illetve bármikor kiléphetnek a Nemzetközösségből. A politikai együttműködés fő formája a konzultáció. 1944-től kerül sor a nemzetközösségi miniszterelnökök találkozóira, amelynek neve 1971 óta a nemzetközösségi kormányfők találkozója lett.

A kormányfők általában kétévenként találkoznak, hogy nem hivatalos keretekben, formális napirend nélkül megvitassák a nemzetközi kérdéseket és együttműködésük szélesítésének módozatait. A legutóbbi hat találkozót Kingstonban (1975), Londonban (1977), Lusakában (1979), Melbourne-ben (1981), Új-Delhiben (1983) és Nassauban (1985) tartották. A kormányfők a nagyobb jelentőségű kérdésekről szükséges esetben nyilatkozatban fejtik ki álláspontjukat. 1971-ben a Nemzetközösség elveiről, 1977-ben a Dél-Afrikával való sportkapcsolatok elítéléséről, 1979-ben a fajüldözésről és faji előítéletekről, 1981-ben a fejlődő országokat sújtó gazdasági és más problémákról és 1983-ban a nemzetközi biztonságról és gazdasági cselekvési programról adtak ki nyilatkozatot. A Nemzetközösség állandó szerve a Nemzetközösségi Titkárság, londoni székhellyel. Feladata, hogy az összes tagország szolgálatára álljon és szervezze közös konzultációikat és együttműködésüket.

A nemzetközösségi országok közötti legdöntőbb összekötő kapcsot még napjainkban is az a sajátos és kiterjedt munkamegosztás jelenti, amely évszázadok alatt az angol gyarmatosítás során az anyaország és közöttük kialakult. Ezeknek a gazdasági-kereskedelmi és sokoldalú együttműködési struktúráknak a kötőanyaga és tartalma mára már erősen megkopott, bár gyökerei még fennmaradtak. A hetvenes évektől kezdve Nagy-Britannia nemzetközösségi együttműködési mechanizmusa mindinkább beleilleszkedik a fejlett tőkés országoknak a fejlődő országokkal folytatott, feladatmegosztá-

R. Gandhi, M. Thatcher és B. Mulroney a Brit Nemzetközösséghez tartozó államok kormányfőinek 1985. októberi nassau-i tanácskozásán

son alapuló politikájába, valamint egyre inkább tükröződnek benne a fejlődő világgal kapcsolatos brit politika fő irányai, az Észak–Dél problematika hatásai. Ennek megfelelően a nemzetközösségi prioritást ma már sokkal inkább nevezhetnénk Nagy-Britannia és az érintett államok közötti, kétségtelenül fontos, bilaterális kapcsolatok összességének, amelyhez a Nemzetközösség az elmúlt években csak laza összetartó keretet tudott nyújtani.

Kifejeződtek ezek a tendenciák az Ottawában 1973. augusztusában megrendezett 19. nemzetközösségi kormányfői értekezleten is, ahol a részt vevő államok állást foglaltak az afrikai népek önrendelkezési joga mellett. Szorgalmazták, hogy az EGK-val olyan megállapodásokra kerüljön sor, amelyek figyelembe veszik a fejlődő országok kereskedelmi érdekeit, fejlődési távlatait is. Egyben felhívtak a nukleáris

kísérletek beszüntetésére, de külön brit felkérésre a résztvevők nem neveztek neven a felhívás első számú címzettjét, Franciaországot

A brit keres és a többi résztvevő beleegyezése nyilvánvalóan összefüggésben volt Nagy-Britannia közös piaci belepésével és ehhez kapcsolódóan a Közöség által husz független nemzetközösségi országnak felajánlott különböző formájú kapcsolat lehetőségeivel. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások 1975-ben az első loméi megállapodás (a másodikat 1979-ben írták alá) kidolgozásához és aláírásához vezettek az érintett 46 afrikai, karib-tengeri és csendes-oceáni ország, illetve a Közös Piac között. A megállapodás 46 ország számára lehetővé tette iparcikkei és legtöbb mezőgazdasági terméke szabad exportját a Közös Piac országába.

A Defense National 1979. áprilisi számában Maurice Guyader kifejtette: „A loméi megállapodáskor azért jöhetett létre egyseg, mert a Közöség két legbefolyásosabb tagjának érdekei az egyezmény által érintett területeken egybeesnek: mind Franciaországnak, mind Nagy-Britanniának vannak befolyási övezetei Afrikában és a Közép-Keleten, érdekeik azonos jellegűek, a loméi megállapodás globális keretet biztosított azon kapcsolatok fejlesztéséhez, amelyeket a két ország továbbra is fenn akar tartani volt gyarmataival.” Mindez a brit politika szempontjából úgy jellemezhető, mint globális brit szemlélet a fejlődő országokkal folytatott kapcsolatokban – hiszen a Nemzetközösség igen kiterjedt. Ez elterjedt például a francia megközelítéstől, amely a szelektivitást részesíti előnyben (például egyes afrikai államok vonatkozásában).

Nagy-Britannia a fekete-afrikai tőkes munkamegosztásban nem csupán a rhodesiai konfliktus, bekecs, külső hatalmak beavatkozása nélkül, tárgyalások rendezésében” mutatott ak-

tivitást. Részt vesz az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának nyugati hatalmai által előterjesztett nambiai rendezési folyamatban, a Nemzetközösség keretében igyekszik – lehetőségeivel összhangban – stabilizálni a Nyugat pozícióit, és semmi esetre sem lebecsülendő kétoldalú kapcsolathálózatokkal rendelkezik a fejlődő országok körében. Az angolok fekete-afrikai kapcsolatait illetően ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy gyarmatbirodalmuk szétesésekor – mint „kompromittált gyarmattartó hatalom” – nem törekedtek már a gyarmatigazgatás és a kulturális stb. befolyásolás eltérő módjából adódott pozíciókülönbségek miatt sem, a franciáéhoz hasonló szerkezetű együttműködési kapcsolattrendszert kiépítésére. Ennek ellenére persze Nagy-Britannia részt vett például Nigeria és Kenya „védelmi infrastruktúrájának megteremtésében”.

Anthony Lake washingtoni beszédeben⁸ Nagy-Britannia szerepével kapcsolatban kiemelte: „A rhodesiai tárgyalásokon jogi felelőssége alapján Nagy-Britannia vállalja a vezető szerepet. Mi ezt támogatjuk.”

A fentiek is mutatják, hogy a fejlett tőkes országok közötti koordináció immáron nem helyezkedik az egvoldalú diplomácia elvére, hanem igyekszik megtalálni a „kötőelemeket”, amelyekkel sokretubb megközelítéssel tud élni a harmadik világ és jelen esetben különösen Fekete-Afrika fele. Nagy-Britannia „jogi felelőssége” a francophone-területeken érvényesülő francia befolyás, az Egyesült Államok „hagyományosan jó kapcsolatait” egyes fekete-afrikai országokkal mind-mind az e vonatkozásban egysegesnek tekinthető nyugati stratégia elemei, a stratégiai tervezés pillerei.

A hetvenes évek végén az 1979-ben hatalomra került konzervatív kormány sikerre vitte a rhodesiai probléma tárgyalásos rendezését. E szempontból is eredményes volt a nemzetközösségi kormány- és államfők 1979-es lusakai értekezlete. A brit kormányfőnek a főbb kérdések kezelésével, a háborúba belefáradt, a harci cselekmények terheit viselő front-

országok mérsékelt irányzatának mozgósításával sikerült nemzetazonosságra jutni a többi résztvevővel a rendezés kérdésében. A Thatcher-kormányzat ennek alapján – s egy rendkívül energikus tárgyalási periódust követően – tető alá hozta a megegyezést Rhodesia jövőjéről. 1979. december 21-én került sor a rendezési megállapodás aláírására, amelyet Lord Carrington – akkori külügyminiszter – a Time 1980. január 7-i számában „a békés rendezés modelljének” nevezett, majd hozzátette: „ez a megállapodás tette elkerülhetővé, hogy Rhodesia Britannia Vietnamjává váljék.” S. Vologyin és A. Gromiko szerint e megállapodáson keresztül a brit külpolitika megkísérli pozícióinak megtartását és elmélyítését az országban.²⁹ Joggal állapítható meg, hogy az ez irányú brit politika a fejlett tőkés országok stratégiájának szerves része, s az angol sajátos szerep ennek egészéből meghatározott rész vállalását jelenti. Semmiképpen sem lebecsülendők továbbá azok a gazdasági pozíciók sem, amelyeket Nagy-Britannia mind ez idáig a fejlődő világban kiépített (különösen Zimbabweben, Nigériában stb., s bár nehezen nevezhető fejlődő országnak, de e körben kell figyelembe vennünk a Dél-afrikai Köztársasággal fenntartott kapcsolatokat is). A rhodésiai kérdés tárgyalásos rendezésére irányult brit erőfeszítések, a namíbiai konfliktus ENSZ-keretek között történő megoldásának szorgalmazásában játszott „társ-szerep” mind-mind hozzájárultak a nyugati érdekek védelme és megóvása, a „kommunista befolyás továbbterjedésének” megakadályozása érdekében kifejtett, összehangolt tevékenységhez.

A brit konzervatív kormány a jelenben is változatlanul nagy hangsúlyt helyez a fejlődő országokkal meglévő kapcsolataiban, illetve ennek szűkebb kereteiben, a Nemzetközösségben folytatott tevékenységben a közös nyugati érdekek, ezzel együtt a sajátos brit törekvések képviselésére. A nemzetközösségi kormányfők 1985. október 16–22. között megtartott nassauai értekezletén is szívós diplomáciai harcot

folytatott a Nyugat pozícióinak érvényre juttatásáért, úgy a leszerelésről, mint a Dél-afrikai Köztársasággal kapcsolatos politika alakításáról. Thatcher miniszterelnök ezúttal is megakadályozta, hogy a Nemzetközösség Dél-Afrikát határozottan elítélő s konkrét gazdasági szankciókat elhatározó döntésre jusson.

A brit politika tehát igyekszik kihasználni fennmaradt lehetőségeit, és azok megerősítésére, megújítására törekszik a volt gyarmati országokban. A konzervatív kormány a brit érdekek képviselőtét összekapcsolja a közös imperialista érdekek érvényesítésére irányuló törekvésekkel. F. Pym, a Konzervatív Párt egyik vezető politikusa a Chatham House-ban 1982. szeptember 17-én – még külügyminiszterként – elmondott beszédében a következőképpen méltatta a Nemzetközösség, szélesebb értelemben a fejlődő országok egészéhez fűződő brit viszony, a kapcsolatok jelentőségét: „A Nemzetközösség megtestesíti a külvilághoz való hozzáállásunkat. Nem tudok rokonszenvezni azokkal a leereszkedő, leki-csinylő vélekedésekkel, miszerint egy periférikus jelentőségű szervezetről van szó, amely a birodalom időnként hasznos, de leginkább zavarokat okozó hagyatéka. Éppen ellenkezőleg, a Nemzetközösség jelentős értékekkel bíró csoportosulás, mind a saját magunk, mind a szélesebb nemzetközi együttműködés szempontjából. Egyedülálló az a betekintési lehetőség a magatartásformák széles skálájába, amelyet a Nemzetközösség sokrétűsége kínál. De ennél is többet jelent, hogy szét nem téphető – történelmi, nyelvi, kulturális és személyes – kötődések fűznek bennünket azon országokhoz, amelyek a Nemzetközösséget alkotják. Én ezekre a kötelékekre építeni kívánok, a legjobban hasznosítva azokat, nem engedve, hogy az idő múlásával szétmálljanak, továtűnjenek.”³⁰

Természetesen a Nemzetközösség, sajátos formája, fejlődése és a benne testet öltött ellentmondások ellenére nem minősíthető ma már csupán a brit befolyás egyoldalú érvénye-

síteset szolgáló neokolonialista eszköznek. Inkább az jellemző rá, hogy történelmileg kialakult keretül szolgál az újra-gyarmatosítók és a politikai függetlenségüket elnyert, volt gyarmati országok közötti harchoz az igazságosabb nemzetközi politikai és gazdasági rend megteremtéséért. E harc esélyei – az, hogy milyen irányban fejlődik tovább a Nemzetközösség, lesz-e tartós létjogosultsága, a változások lassítását vagy gyorsítását tudja-e szolgálni – nagyban függnek attól, hogy miként alakulnak az alapvető nemzetközi erőviszonyok, a fejlődési tendenciák, továbbá milyen utému és jelleme lesz a haladás tényezése a fejlődő országokban és általában a világban.

Osszezsugorodott és széttorédezett, az eredeti célokat tekintve már nem működőképes a Churchilli „első kör”. A brit ter- és hatalomvesztés a külkapcsolatok e területén vezetett a leglátványosabb és immáron visszavonhatatlan változásokhoz.

NAGY-BRITANNIA ÉS EURÓPA

A győzelemtől a hidegháborúig

A negyvenes évek második felétől a brit uralkodó korok szerint Európát „gyamolitani” kellett, Nyugat-Európát meg kellett menteni a „kommunista veszelytől”. Közvetett és közvetlen beavatkozási kísérletekkel Kelet-Europa kommunista befolyás alól „megmentése, felszabadítása” vált a fő céljává. A brit diplomácia alkalmasnak érezte magát arra, hogy a korábbinál aktívabb szerepet játsszon az európai szárazföldön. A „szabad világ védelme” iránt érzett felelőssége, történelmi elhivatottsága tudatában fő törekvése a háborút követő első évtizedben Nyugat-Europa védelmének megszervezése biztosítása volt, a Szovjetunió mint fő ellenség ellen. Ezzel azonban olyan folyamat kezdődött el, amely az előző történelmi időszakokban meglevőknel szorosabb szálakkal, az egymásrautaltság korábban nem tapasztalt szintjén kötötte Nagy-Britannia sorsát az európai kontinenshez.

A brit megjelenés Európában e kezdeti szakaszban még nem egy európai, hanem egy angolszász hatalom jelenléte volt. Az angolok nem európaiként, hanem az Európán kívül álló szemével néztek Európára. Nem az európai sorsban osztozni keltek át a csatornán, hanem az amerikaiak támogatásával kívántak részt venni Nyugat-Europa kapitalista alapokon való gazdasági és politikai konszolidálásában. A brit diplomácia a szovjet- és kommunistaellenes célzattal létrehozandó európai közöség gazdasági talpraállításhoz, biztonságának szavatolásához az amerikaiak bevonását elengedhetetlennek tartotta. A második világháború utáni évtizedben az angol kormányok legfőbb törekvése az lett,

hogy bevonják az USA-t az európai ügyekbe, mindenekelőtt az „európai védelembe”. Ez maradt a mai napig a brit Európa-politika egyik alappillére.

A háború után az Európától való brit különállás magától értetődőnek látszott. Mindenekelőtt azért, mert Nagy-Britannia alárendelte Európa-politikáját az Egyesült Államokkal meglévő szoros kapcsolatainak. Európai katonai megszálló státusához hozzáadódott az atombomba létrehozásában játszott brit szerepből, majd az önálló atomfegyver birtoklásából adódott hatalmi potenciáltöbblet, amely szintén megkülönböztette a briteket az európaiaktól. Ugyancsak a különállás érzetét erősítette a nyugat-európai kereszténydemokráciák hagyományaitól és intézményeitől eltérő brit parlamenti-kormányzati rendszer, stílus, valamint Nyugat-Európa „kommunista fertőzőittségének” taszító hatása. Ebben az időben a brit vezető körök szemében elképzelhetetlennek látszott az elkötelezettség azon mértékének vállalása, amelyet az európai kontinenssel való azonosulás, az Európa-tudathoz illeszkedés megkövetelt volna.

A brit diplomácia – miután a korábbi európai erőviszonyok a háború következtében drasztikusan megváltoztak – újfajta egyensúlyi képlet kialakítására törekedett. Ebben a képletben – a „szovjet veszély” ellen felsorakozó nyugati szövetségen belül – brit részről az amerikai katonai és gazdasági hatalom Európába importálása révén, az USA-t maguk előtt tolva igyekeztek érvényt szerezni a brit befolyásnak. Nagy-Britannia elengedhetetlennek látta az amerikai gazdasági és katonai jelenlétet két szempontból is. Egyrészt saját és a legyengült nyugat-európai szövetségesek erejét nem tartotta elegendőnek a szovjet „terjeszkedés feltartóztatására”. Másrészt a nyugati szövetségen belüli szűkebb angol-amerikai viszonytól várta saját súlyának, lehetőségeinek növelését, az európai kontinens ügyeibe való beleszólás biztosítását.

Ami az amerikaiakat illeti, ők a háború befejezését követő

években a briteket még „az egyetlen és valóban erős szövetségesnek” tartották. Viszonylagos hatalmi meggyengülése ellenére Nagy-Britannia még mindig a legerősebb hatalom volt Nyugat-Európában. Több fegyvert gyártott, mint többi európai partnere együttvéve. Gazdasága sebezhetősége ellenére összességében még mindig különleges helyzetet foglalt el a nyugat-európai gazdaságban. „A »nem-kommunista« Európa ipari termelésének 30%-át adta és az ötvenes évek elején is messze meghaladta a francia és nyugatnémet teljesítményt. Amerikai vélemények szerint a nyugat-európai államok közül Nagy-Britanniának voltak egyedül olyan erőforrásai, amelyek feljogosították az önálló katonai hatalom státusára.”³¹

A fentiek szerint kialakított brit európai szerepvállalásnak a brit befolyás kétségtelen erősödése mellett azonban voltak – különösen hosszabb távon jelentkezett – kedvezőtlen hatásai. Mindenekelőtt az, hogy a brit kormányok csak késve ismerték fel az európai kontinensen kibontakozott egységtörekvések politikai és gazdasági kihívását. A hosszú távú brit érdek szempontjából nem, vagy rosszul reagáltak az európai partnerek kihívására. Már az első évtizedben kialakultak ama új helyzet gyökerei, alapjai, amelyben Nagy-Britannia elvesztette kezdeményezési lehetőségeit európai pozícióinak alakításában. Mások döntéseit várta, s csak a reagálás mikéntjét volt módjában elhatározni, mint ahogyan ez a Közös Piacba való felvétellel is történt.

A háború utáni években, különösen a hidegháború időszakában a brit diplomáciai lépések, akciók – mind a konzervatív, mind a munkáspárti kormányok időszakában – szorosan kapcsolódtak a szovjet- és kommunistaellenes irányvonalhoz. A brit diplomácia célja az volt, hogy először megteremtse a Szovjetunió elleni politikai és katonai egységfront külső diplomáciai, lélektani feltételeit, majd ennek alapján szorgalmazza a nyugat-európai tőkés államok egységfrontja, politikai és katonai egyesülései létrehozását.

A kormánynak nem volt könnyű dolga abban, hogy a közvéleményt meggyőzze a tervezett szovjetellenes akciók jogszerűségéről, hiszen az emberekben meg melyen eltek a háború élményei, a szövetsegesi összefogas, együttmukodes pozitív példái. A Voros Hadsereg, a szovjet nép hősies ellenállása, a fasizmus levereseben vallalt donto szerepe a közvélemény szemeben egyertelmuen bizonyította a brit-szovjet együttmukodes erteket, egybeesetet Nagy-Britannia alapvető nemzeti érdekeivel. A jó viszony háború utáni folytatásának reményét ebresztettek a brit vezetők első nyilatkozatai is. Az 1945-os általános választásokat megelőző korteshadjaratban a konzervatív sajtó meg csak leplezett és közvetett kampányt folytatott a Szovjetunio ellen, a konzervatívok akkor meg nyíltan nem mertek fellepni a „szovjet fenyegetés” mesejével. A Munkaspárt a tomegek hangulatára jobban raerezve folytatta választási harcat. Igeretei között szerepelt, hogy hatalomra kerülése eseten mindent megtesz Nagy-Britannia, a Szovjetunio és az USA harci szövetsegenek megörzése érdekében a háború utáni idoszakban is.

A Munkaspárt győzelme és hatalomra kerülése azonban a konzervatívok által beindított szovjetellenes kampányt nem zavarta meg. A brit imperialista érdekek védelme, a jobboldali munkaspárti vezetők politikai és ideológiai világképen messze tulmutató haladó baloldali áramlatok az európai változások, a népi demokraciák kialakulása – a Szovjetunio testvéri segítségével és támogatásával – a munkaspárti jobboldalon is hasonló érzelmeket, reakciókat váltottak ki, mint a Konzervatív Part berkeiben. A külisszak mögött Churchill és más konzervatív erők minden befolyasukat latba vetettek a munkaspárti politika érdekeinek megfelelő befolyasolására. Például Attlee munkaspárti miniszterelnök először H. Daltonnak szandekozott felajánlani a külügyminiszteri tarcát. Dalton sokoldalú politikus volt. Arisztokrata csaladból származott, a legjobb angol iskolákat járta ki, nagy jártasságra tett szert a nemzetközi kapcsolatokban. Churchill hábo-

rus kormányban Dalton munkaspárti politikusként vett részt, ugyanugy mint Ernest Bevin, aki negy elemtől végzett, szakszervezeti funkcionáriusként, majd vezetőként csinált politikai karriert. Bevin először a szakszervezeti mozgalom, illetve a Munkaspárt balszarnyához tartozott, később vált a jobboldal egyik vezéralakjává. Ez utóbbi miatt Churchill Bevin-t tartotta alkalmasabbnak a külügyminiszteri posztra. Úgy vélte, hogy a brit külpolitikai érdekeket, az imperialista és szovjetellenes célkitűzéseket a kifinomult polgári intellektusú Daltonnal sikeresebben tudja a háború utáni helyzetben megvalósítani egy olyan politikus, aki származását tekintve a dokkmunkások, az egyszerű emberek képviselője, ugyanakkor nevében osztja a konzervatívok kommunistaellenes világképet. Raadásul Bevin csokonyossegeről, kitartásáról vált ismertté, amely biztosította, hogy külpolitikai elképzeléseit több szívossággal, kevesebb ingadozással vigye végbe, mint Dalton tette volna.

Churchill „előrelátását” fényesen igazolta a bevin-i külpolitika. Bevin mindvégig szívesen fogadta a konzervatívok „ellenzéki” támogatását. Anthony Eden írja emlékirataiban, hogy a munkaspárti politikussal – egészen annak haláláig – bensőséges, a külvilág előtt nem felfedett szoros együttműködést, barátságot alakított ki. „Ernest Bevin és én jó barátok voltunk azokban az években, amikor a háborús kabinet tagjaként gyakran vitattuk meg együtt a nemzetközi problémákat. Akkoriban vele szorosabbak voltak a kapcsolataim, mint bárki másé a pártjából és barátságunk egészen haláláig folytatódott.” Eden visszaemlékezéseiben elmondja azt is, hogy Bevin munkaspárti külügyminisztersége során nemegyszer meghívta őt parlamenti dolgozószobájába, ahol nemhivatalos keretben megvitattak a külpolitikai eseményeket.

Nemcsak a személyi összefonódás és együttműködés biztosította a konzervatív külpolitikai eszmék továbbélését. A konzervatív vezetők – eltekintve Churchill-lel – adták meg a háború utáni brit Európa-politika alaphangját is. Churchill

a „brit külpolitikai programot” a munkáspárti Attlee és Bevin, valamint Truman és külügyminisztere, Byrnes tudtával és egyetértésével fogalmazta meg. A fultoni beszédben és más későbbi megnyilatkozásokban kifejtett churchilli program főbb elemei – amelyeket átvettek, továbbvittek, s gyakorlati külpolitikai akciók kiindulási pontjává tettek a jobboldali munkáspárti politikusok, mindenekelőtt Bevin – az alábbiakban foglalhatóak össze:

- Egy új világháború és az önkényuralom közvetlen veszélye áll fenn. Ennek oka a Szovjetunió és a nemzetközi kommunista mozgalom tevékenysége, aknamunkája.
- A Szovjetunióra azonnali nyomást kell gyakorolni, ha szükséges, a megelőző háborútól sem riadva vissza (addig, ameddig ki lehet használni az amerikai atommonopólium előnyeit!).
- Az „erőpozíció” alapja az angolul beszélő népek és szövetségeseik ereje, összefogása. (Más megfogalmazásban: az emberiség egyesüljön a szovjet fenyegetés erővel való legyőzésére angol–amerikai vezetés alatt!)
- A „Szabad világ” összefogásának nem a billenékeny és veszélyes erőegyensúlyon, hanem „szigorú és józan erőn”³³ (vagyis a Szovjetunióval szembeni nyugati erőfölényen) kell alapulnia.
- A világban bekövetkezett szakadás, egyfelől a kommunizmus, másfelől a „keresztény etika és a nyugati civilizáció” között az emberiség által eddig ismert és átélt helyzetek közül a legveszélyesebb és legmesszebbmenő követelményekkel jár.
- A Szovjetunió Kelet- és Közép-Európa országait uralma alá hajtja, a demokratizálásra, szabad választásokra tett ígéreteit nem teljesítve a kommunizmust „rákényszeríti” Európa keleti felének népeire. Ez ugyanúgy veszélyezteti a szabad világ érdekeit, mint a nyugat-európai országokban tevékenykedő kommunista pártok, melyek Churchill véle-

ménye szerint „növekvő veszélyt és fenyegetést jelentenek a keresztény civilizációra nézve”.

Nagy-Britannia és a többi nyugati ország nem lehet tekintettel a Szovjetunió által hangoztatott kívánságokra, érdekekre a nemzetközi kapcsolatokban, mivel az egyenlő lenne a szovjet fenyegetésbe való beletörődéssel, az azzal való megbékéléssel. 1946 nyarán a külpolitikáról folytatott parlamenti vita során Maclean külügyminiszter-helyettes kijelentette: „ha megegyezésre jutunk szovjet szövetségseinkkel, akkor ez nem a megbékéltetés eredménye lesz. Egy megbékéltetési alku ugyanazon nemzedék életében untig elég.”

Nem egy szovjetellenes érv ma is ismerősen cseng, visszaköszön. Az 1945-öt követő egy-két évben azonban a közelmúlt szövetségese elleni vádak nem lehetett azonnal és könnyen elfogadtatni a közvéleménnyel. Az áthangoláshoz, az erőpolitikán és a szovjetellenességen alapuló „nyugati egységfront” gondolatának elfogadtatásához először le kellett járatni a Szovjetuniót, bizonyítani kellett a szovjet fenyegetés valódiságát. Ezen célok elérésén fáradozott a munkáspárti kormány, konzervatív ellenzékének helyeslésével és támogatásával. Ez került – a hidegháborús időszak bevezetéseként – a háború utáni első két év brit Európa-politikájának középpontjába.

Külpolitika és hidegháború

A brit kormány az amerikai kormányzattal összehangoltan folytatta arra irányuló diplomáciai tevékenységét, hogy a Szovjetuniót fokozódó nyomással készítse a nyugati rendzési elképzelések elfogadására. Része volt ennek egyrészt az a brit-amerikai törekvés, hogy a krími és berlini konferenciákon a felszabadított Európa politikai és gazdasági problémáinak demokratikus elvekkel összhangban álló együttes

megoldására kidolgozott megállapodásokat a nyugati érdekeknek és törekvéseknek megfelelő értelmezésben próbálják elfogadtatni a Szovjetunióval; másrészt, hogy a szovjet értelmezést és az ennek alapján folytatott szovjet politikát az 1945 februárjában elfogadott Jaltai Nyilatkozattól való eltérésnek, a megállapodások felrúgásának tüntessék fel. Diplomáciai keretekben követeléseik betérjesztésére a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek berlini konferenciáját, a Németországgal és európai szövetségeseivel kötendő békeszerződések előkészítésére létrehozott Külügyminiszteri Tanács üléseit használták fel. Az 1945 szeptemberében, Londonban eredmény nélkül végződött első tanácskozásról a későbbi hidegháborús amerikai külügyminiszter, J. F. Dulles a következőket írta visszaemlékezéseiben: „Tevékenységünk a londoni találkozón . . . Teherán, Jalta, Potsdam korszakának a végét jelezte.”³⁴ A Külügyminiszteri Tanács egymást követő ülésein a brit diplomácia képviselői aktív szovjetellenes pozícióikkal tűntek ki. A Külügyminiszteri Tanács 1945. decemberi moszkvai ülése után A. Eden a brit parlamentben már a következőket jelentette ki: „Arról beszélnek, hogy az Oroszországgal való háború felé sodródunk”.³⁵ A brit fellépések is hozzájárultak ahhoz, hogy a Külügyminiszteri Tanács csak részben teljesítette feladatát és csak a Németország európai szövetségeseivel kötendő békeszerződések tervezeteit tudta kidolgozni.

A Szovjetunió Európából való kiszorítását, a kelet-európai országok feletti gazdasági, politikai befolyás megőrzését célzó brit diplomáciai törekvések azonban nem jártak sikerrel sem az 1946. július–október közötti Párizsi Békekonferencián, sem a Külügyminiszteri Tanács francia részvétellel kibővült későbbi ülésein. Az 1947-ben Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal megkötött békeszerződések megfeleltek a második világháborút követően kialakult európai helyzetnek és a szovjet diplomácia győzelmét jelentették a helyzet rendezését a

*A potsdami tárgyalóasztalnál
(előtérben Sir Anthony Eden)*

Szovjetunió és a haladás más erőinek kárára szorgalmazó nyugati, köztük brit törekvések felett.

Másként alakult a Németországgal megkötendő békeszerződés sorsa. A Potsdami Konferencián az antifasiszta koalíciós partnerek között létrejött megállapodás értelmében a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia vállalta Németország teljes lefegyverzését és demilitarizálását: az egész német hadiipar megszüntetését, a monopóliumok szétzúzását; a fasiszta párt felszámolását; mindenfajta fasiszta, illetve militarista tevékenység és propaganda betiltását; az ország életének demokratikus alapokra helyezését és a háborús bűnösök megbüntetését. Ezen célok megvalósítását Németország

négyhatalmi katonai megszállása révén kellett biztosítani. A Potsdami Konferencián abban is egyetértés született, hogy Németországot egységes gazdasági és politikai egészként kezelik, következésképpen nem lehet szó felosztásáról.

Egy olyan európai helyzetben azonban, amikor brit felfogás és értékelés szerint a szovjet befolyás Németország egy részének megszállása révén erőteljesen érvényesült Európában, veszélyeztetve az alapvető nyugati pozíciókat Európa nyugati felében is, bármiféle együttműködés a Szovjetunióval a német egység fenntartása érdekében csupán tovább erősítette volna a Szovjetunió befolyását. Aláásta volna a háborút követően Európához kapcsolódó fő brit törekvéseket, mindenekelőtt a szovjetellenes nyugati egység kialakítását, amelybe később már brit részről Németországot is beleértették. Az alapvető brit politikai törekvések és célok – amelyek egyébként egybeestek a többi nyugati megszálló, az USA és Franciaország érdekeivel – egyetlen cselekvési lehetőséget hagytak nyitva: Németország egységének feláldozása árán is megmenteni a Nyugatnak Németország nyugati hatalmak által megszállt részét, kialakítani a szovjetellenes tervekben később katonailag, politikailag felhasználható tőkés Németországot. A brit megszálló hatóságok az ellenőrzésük alatt álló megszállási zónában a fenti céloknak megfelelően politizáltak. 1945 decemberében a brit katonai megszálló hatóságok például a Potsdami Konferencia határozatait megszegve – a Németország közös igazgatására (a négy hatalom megszálló csapatainak főparancsnokaiból) létrehozott Ellenőrző Bizottság jóváhagyása nélkül – saját irányítás alá vonták a Ruhr-vidék szénbányászatát, majd 1946 közepén vasiparát. 1946 decemberében az angol és az amerikai megszállási zónához 1948-ban csatlakozott a francia megszállási zóna is. A brit vezető körök ezekben az években nemcsak a megszállt Németországban folytattak aktív befolyásolási politikát. Európa más országaiban, köztük a kelet-európai népi demokratikus államokban széles körű támogatásban részesítet-

ték politikai szövetségeseiket, a baloldali vagy szocialista fordulatok ellen harcoló erőket. A *The Statist* c. folyóirat adatai szerint Nagy-Britannia 1945–47 között mintegy 3700 millió dollár támogatásban részesítette az európai országokban tevékenykedő vagy onnan emigrált minden rendű és rangú ideológiai és politikai szövetségeseit.³⁶

A szovjetellenes diplomáciai akciókat egy sor politikai és propagandakampány kísérte. Brit részről a sajtóban s a vezető politikusok nyilatkozataiban az engedékenység és a kompromisszumos készség hiányát vetették a Szovjetunió szemére, és arra is célozgattak, hogy a merev szovjet politika hamarosan kirobbanthatja a harmadik világháborút. A világháborúval való ijesztgetést összekötötték az atombombával történő és a Szovjetunió ellen irányuló fenyegetéssel. Churchill például 1945 augusztusában a parlament külpolitikai vitájában kijelentette: „Amennyire megítélhető, legkevesebb három, de lehetséges, hogy négy évre van szükség ahhoz, hogy az Egyesült Államokban elért konkrét előrehaladást be tudják hozni. E három év alatt át kell formálnunk a népek, az egyes emberek közötti kapcsolatrendszer, bárhol is éljenek.”³⁷ A világ átformálásán természetesen az angol elképzelések megvalósítását kell érteni. A „konkrét előrehaladás” pedig az amerikai atombombát jelenti.

A politikai és propagandakampány másik célja a Szovjetunió iránti rokonszenv kiirtása, agresszív szándékainak bizonyítása, a szocializmus lejáratása volt. A szovjetellenes akciók természetesen meghozták „eredményüket”, gyors ütemben romlottak a szovjet–brit kapcsolatok. A brit vezető körök arról is igyekeztek gondoskodni, hogy a kapcsolatok romlásáért a Szovjetunióra háríthassák a felelősséget. Ezért nemegyszer a Szovjetunióval való kapcsolatok erősítésének híveiként szorgalmazták a kapcsolatok folytatását. De ezt persze mindig olyan politikai és egyéb feltételekhez kötötték, amelyek elfogadhatatlanok voltak a Szovjetunió számára. Ennek egyik jellemző példája volt az 1942-ben megkötött

brit–szovjet együttműködési szerződés 20 évre 50 évre történő meghosszabbításának ügye. A brit kormány 1947 januárjában hivatalos javaslatot tett a szovjet kormánynak a szerződés meghosszabbítására, kifejezve a Szovjetunióval való baráti kapcsolatok erősítése iránti szándékát. Szovjet részről kedvezően fogadták a brit ajánlatot. A meghosszabbítással kapcsolatos 1947 tavaszán folytatott szakértői tárgyalásokon azonban kiderült, a brit fel nem hajlando a meghosszabbított szerződésben szerepeltetni arra vonatkozó kötelezettséget, hogy nem vesz részt a másik szerződő fél ellen irányuló semmilyen tombben vagy tevékenységben. Ezen brit álláspont miatt természetesen megfeneklettek a tárgyalások.

A valódi brit politikát nem a szovjet–brit kapcsolatok fejlesztése iránti elkötelezettség, hanem az olyan lépések jellemezték, mint 1947 januárjában az „Egyesült Európa Bizottság” létrehozása W. Churchill elnököltevel. E társadalmi bizottság célja természetesen nem az egységes Európa megteremtése volt, hanem a brit Európa-politika szovjetellenes irányának további erősítése, az együttműködő Európa helyett Európa szétszakadásának előmozdítása a nyugati egység ürügyén. Lbbe a politikai vonalba illett bele az onallo brit atomfegyver létrehozásáról született brit döntés 1947 januárjában. Miért kellett Nagy-Britannianak atomfegyver akkor, amikor az ország óriási gazdasági és pénzügyi nehézségekkel küszködött, amikor valójában senki nem tenyegette biztonságot? A választ maguk az angol történészek fogalmazták meg: „Az angolok nagy energiával valósították meg az atombomba eloállításának programját, amelynek mind katonai, mind politikai eszközul kellett szolgálnia a szovjet szondázások kivedesehez.”³⁸

A brit kormány által folytatott szovjetellenes politika – a vezető korok szándeka szerint – szervesen kapcsolódott az USA kommunistaellenes politikájához. Brit részről lelkesen támogáttak az 1947-ben a kommunizmus elleni harc jegyében meghirdetett Truman-doktrínát. 1948-ra létrejöttek a

belso es kulso feltetelek ahhoz, hogy a brit kormány es diplomacia – vegrehajtvan az elfordulást a Szovjetunióval való együttműködéstől, megalapozván a szovjet veszély mítoszát – további konkrét lépéseket tegyen az „európai egység” gazdasági politikai kereteinek kialakítására az amerikai gazdasági es katonai támogatás elmélyítésére, az USA európai elkötelezettségének biztosítására. Brit részről tudatában voltak annak – saját nehezsegeik is ezt sugalltak –, hogy a tokes gazdaság talpraállításához, a társadalmi rend megszilárdításához a „kommunizmus feltartóztatásához” szükség van az amerikai gazdasági es pénzügyi erőforrások bevonására.

A Truman-doktrína gazdasági-pénzügyi keretterveként született meg a Marshall-terv, a Nyugat-Európa gazdasági talpraállításához nyújtando amerikai segélyprogram. A brit kormány aktívan támogatta a Marshall-terv megvalósítását. Nemcsak azért, mert a tervek keretében Nagy-Britannia is jelentős amerikai kölcsönöket kapott, hanem azért is, mert hatékony eszközt látott benne a nyugat-európai haladó erők visszaszorítására, a baloldali kormányok hatalomra kerülésének megakadályozására a tokes viszonyok konszolidálására. Nyugat-Európában K. Ingram angol kutató 1955-ben megjelent könyvében a következőképpen vonta meg a Marshall-terv „merleget”: „A Marshall-terv megszilárdította a két tombot: elmélyítette a kommunista világ es a Nyugat között kialakult szakadást. A szakadás ezzel teljessé vált. A Szovjetunió végérvényesen meggyőződött arról, hogy szervezett nyugati csoportosulással került szembe, amelyet az Egyesült Államok óriási erőforrásai támogattak es amely szívesen törekedett a kommunizmus megsemmisítésére a világuralom megszerzése révén.”³⁹

A brit uralkodó korok ily módon a második világháború befejezését követő három év alatt „visszaállítottak” a két világháború közötti brit Európa-politika fő törekvésének, a Szovjetunió európai elszigetelésére, szovjetellenes koalíciók létrehozására irányuló politikájának rangját, elsőrendű fon-

tosságát. A „képlet” annyiban változott, hogy a történelem színpadáról lesöpörték Hitlert, így ő már a brit szovjetellenes terveket nem zavarta össze. Ellenkezőleg, Németország nyugati felét be lehetett vonni a Szovjetunió elleni egységfrontba. Változás történt abban is, hogy a második világháború kirobbantását megelőző európai helyzettől eltérően – amikor Nagy-Britannia első számú partnere Franciaország volt – a fő szövetségest most már nem Európában találták meg a brit uralkodó osztályok, hanem a tengerentúlról invitálták Európába. Ezt azért is tették, mert Európában, a háború végső mérlegét megvonva, brit szemszögből kedvezőtlenül alakultak az erőviszonyok. A Szovjetunió a világháborúból katonailag a legerősebb európai hatalomként került ki. Brit részről a „szovjet veszély” elleni hatékony fellépéshez nem találták elegendőnek saját, illetve más nyugat-európai tőkés országok gazdasági és katonai erejét. Csakis az Egyesült Államok európai jelenlétének biztosításában látták terveik megvalósulásának egyedüli garanciáját.

Felmerülhet a – történelmietlen, de azért elgondolkodtató – kérdés: törvényszerű volt-e a Szovjetunióval kialakult szövetségi viszony felbontása, a szovjetellenes irányvonal visszaállítása? Hiszen szovjet részről készen álltak a kölcsönös előnyökön alapuló brit–szovjet együttműködés folytatására és szélesítésére. A kétségtelenül megnövekedett európai szovjet befolyás s ennek katonai, biztonságpolitikai hatásai sem jelenthettek semmiféle közvetlen veszélyt Nagy-Britannia biztonságára. Nagy-Britanniának valódi nemzeti érdekei alapján lehetősége nyílt volna a partneri viszony és a kölcsönös előnyökkel járó együttműködés folytatására és szélesítésére. A pozitív tényezők ellenére is aligha alakult volna másképp a szovjet–brit viszony, Nagy-Britannia háború utáni Európa-politikájának fő iránya. Egyrészt azért, mert a brit vezető körök szemében a Szovjetunió mindig kényszerűségből lett szövetséges volt, amely szövetségnek egyetlen alapja és oka, a hitleri Németország elleni harc a győzelmet követően megszűnt létezni.

A háború befejeztével másrészt előtérbe került a brit külpolitikában az imperialista ideológiai tényező. Az európai országok burzsoáziái közül az egyik leggazdagabb történelmi tapasztalatokkal rendelkező burzsoázia az angol, s mint említettük, a legelhivatottabbnak érezte magát a tőkés rend, a „keresztény nyugati civilizáció” képviselőjére és védelmére. Nem véletlen tehát, hogy a legérzékenyebben és a leghamarabb reagált a Szovjetunió győzelmére, a szocializmus pozícióinak Európában való erősödésére. Nemcsak az aggasztotta, hogy a háború utáni első évek Európájában reális lehetőségnek tűnt a „kommunista fertőzés” továbbterjedése Nyugat-Európa sok országában. Érzekelte a szocialista társadalmi rend gyors térhódításából fakadó történelmi léptékű kihívást. A Szovjetunió megerősödése és a szocializmus továbbterjedése miatti félelem határozott ellenreakciókra, a Szovjetunió elleni harc kibontakoztatására készítette a brit uralkodó osztály képviselőit. A hagyományos brit gondolkodás, politikai intézményrendszer és a burzsoá demokratikus jogokkal kapcsolatos illúziók, az „orosz kommunizmus” elleni évtizedes propaganda hatása – amelyet még tetézték a sztálini személyi kultuszból napvilágot látott, s a burzsoá sajtó által eltúlzott, szenzációhajhász híresztelések – szubjektív alapon is megkönnyítették a Munkáspárt jobboldali politikusainak a konzervatív külpolitikai célok elfogadtatását és továbbvitelét, saját pártjuk, a szakszervezeti tömegek és a közvélemény megdolgozását.

A tudatos szovjetellenes politika, a szovjet fenyegetéssel kapcsolatos érvek ismételtetése öngerjesztéses alapon is tovább fokozta a Szovjetunióval szembeni bizalmatlanság légkörét, nehezítette a szovjet politika szándékainak és akcióinak megértését, netán elfogadását. A brit szovjetellenességet a kalandorságig fokozta az atommonopólium tudata, amely párosult az erőviszonyok további kedvezőtlen eltolódása miatt érzett aggodalommal. A korábbi imperialista pozíciók visszaállítása iránti vágy még a Szovjetunió elleni leszámo-

lás, preventív háború kockázatát is reálisnak láttatta a burzsoázia konzervatív képviselőinek, például Churchillnek a szemében. A hidegháborús korszakot követő valóságot kellett még megérnie a brit uralkodó osztályoknak, hogy belás-sák szélsőséges szovjet- és szocialistaellenes politikájuk cél-talanságát, a világ realitásaihoz való jobb alkalmazkodás szükségességét.

1948-ban azonban még a hidegháború küszöbén vagyunk. A brit diplomácia a nyugati egység szervezeti kereteinek megeremtésén, a nyugat-európai integráció, mindenekelőtt a politikai és katonai integráció folyamatának beindításán fáradozik.

A brit erőfeszítések eredményeként az USA beleegyezésé-vel és támogatásával 1948. március 17-én Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg Brüsszel-ben aláírták a Brüsszeli Szerződést az ún. Nyugati Szövetség létrehozásáról. A szerződés az aláíró államokat kötelezte ar-ra, hogy az Európában őket ért fegyveres támadásra „a ren-delkezésükre álló minden katonai és más jellegű segítség-nyújtással és együttműködéssel válaszoljanak”. Bár a szerző-déses katonai egyesülés közvetlenül nem deklarálta szovjet-és szocialistaellenes irányultságát, sem az aláírók, sem a kí-vülállók számára nem volt kétséges, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen létrehozott nyugati szövetségről van szó. összhangban a kommunizmus „feltartóztatásának” doktrínájával. A Brüsszeli Szerződés figyelemreméltó jelleg-zetessége volt, hogy a nemzetközi kapcsolatok történetében az első olyan állandó katonai szervezet lett, amelyet béke-időben hoztak létre.

Az öt nyugat-európai állam katonai szövetségének létre-hozása az európai brit befolyás növekedését látszott igazolni. Az új szövetségnek Nagy-Britannia lett a vezetője. Ez tükröz-dött a katonai irányító szervek összetételében. Erősödtek Britannia európai hatalmi pozíciói. A brit kormány oly mó-don biztosította az amerikai támogatást, hogy a tengerentúli

szövetséges befolyása közvetlenül még nem jelent meg; még nem kellett nyíltan a másodhegedűs alárendelt szerepét vállalnia az Egyesült Államok mögött. A megnövekedett brit pozíciók korlátai azonban hamarosan jelentkeztek. Az 1948-as év felgyorsult eseményei – mindenekelőtt az ún. berlini blokád – körüli nyugati provokációs akciók politikai és katonai terheit egyedül Nagy-Britannia és újdonsült szövetségesei nem vállalhatták. Már 1948 augusztusában tárgyalások kezdődtek – erőteljes brit szorgalmazásra – a Brüsszeli Szerződés tagjai és az USA, illetve Kanada képviselői között egy szélesebb körű katonai-politikai szervezet létrehozásáról. 1949. április 4-én a Brüsszeli Szerződés tagországai, valamint az USA, Kanada, Dánia, Portugália, Norvégia, Olaszország és Izland képviselői Washingtonban aláírták az Észak-atlanti Szerződést.

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének leírása, politikájának elemzése nem célja könyvünknek. A NATO és Nagy-Britannia viszonyának, a brit biztonságpolitikában elfoglalt helyének részletes ismertetésére a későbbi fejezetek vállalkoznak. Ehelyütt azon fő elemeknek, irányoknak felvázolása célszerű, amelyek meghatározták a NATO helyét, szerepét, tevékenységének hatását a brit külpolitikában, ezen belül Európa-politikájában az ötvenes évek első felében.

A NATO létrehozásával felkerült a korona a második világháborút követő brit politikai és diplomáciai erőfeszítésekre, amelyek fő célja volt: a „nyugati egység” politikai, gazdasági, katonai alapjainak, szervezeti kereteinek megteremtése, az Egyesült Államok bevonása „Nyugat-Európa védelmébe”, az akkor fejlett tőkés világ egységének, az ún. „atlanti egységnek” a kialakítása, vagyis Európa és az észak-amerikai földrész „összeházasítása” az atlantizmus jegyében. Az atlantizmus politikája – alapvető irányultságát, logikáját tekintve – szemben állt a nyugat-európai különállási, önállósági szándékokkal, erősítette a szocialista világ köré vont „egészségügyi kordon” sáncait, működésének kezdeti éveit

ben akadályozta a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal való bármilyen kapcsolatépítési szándék és törekvés megjelenését.

A NATO létrejötte a Churchill-féle „erőpolitika” katonai és politikai bázisának teljes kiépítését jelentette; az amerikai politikai és katonai elkötelezettség jogilag is rögzített egyérművé tétele, az amerikai csapatok európai állomásoztatásából következő katonapolitikai helyzet az amerikai politikai és katonai irányító szerepet formailag is megerősítette. Az Észak-atlanti Szerződés aláírása „Churchillnek a vezető imperialista hatalmak katonai-politikai szövetsége létrehozására irányult fultoni javaslata megvalósítását jelentette”⁴⁰ – állapították meg a szovjet–brit kapcsolatok szovjet kutatói. A NATO vált és maradt az elmúlt több mint három évtizedben is a brit külpolitika alappillére. Mint azt brit részről ma is hivatalosan megerősítik, az elmúlt évtizedekben „Nagy-Britannia védelmi politikája az Észak-atlanti Szövetség Szervezete (NATO) erejére épült, egy olyan védelmi szövetségre, amely . . . minden egyes résztvevőnek nagyobb biztonságot ad, mint amennyit bármelyikük egyenként el tudna érni. A Szövetségben való brit részvétel, mint Nagy-Britannia békéjének, szabadságának és biztonságának kulcsa, ismételten megerősítésre került”.⁴¹ Az ötvenes évek első felében a NATO jelentette azt a keretet, amelyben a brit kormány – támaszkodva nukleáris hatalmi státusára, a rajnai hadsereg jelenlétére az NSZK-ban, illetve a nyugat-berlini megszálló hatalmi pozícióból eredő jogokra, s nem utolsósorban az Egyesült Államokhoz fűződő különleges kapcsolatok előnyeire – befolyásolni igyekezett Európa sorsának alakulását, fékezni, illetve visszafordítani az európai brit befolyás csökkenésének tendenciáját.

A háború utáni brit biztonságpolitikai törekvések közül az egyik legfontosabb volt az NSZK nyugati szövetségen belüli helyének, súlyának a brit érdekekkel összhangban történő kialakítása, befolyásolása. A brit közvéleményben jelen vol-

tak és hatottak a háború tanulságai, a német militarizmus újraéledéséből fakadó veszélyek tudata. Az NSZK-val kapcsolatos brit politika ezért nem volt ellentmondásoktól mentes. Egyik célja az volt, hogy megakadályozza az NSZK túlzott megerősödését, katonai potenciáljának ellenőrizhetetlen mértékű megnövekedését. Ez a biztonságpolitikai cél azonban alárendelődött ama elsőrendű célnak – amelyet erőteljesen szorgalmazott az Egyesült Államok és kívánatosnak tartották, bár különböző mértékben, a nyugat-európai szövetségesek –, hogy az NSZK-t bevonják a szovjetellenes koalícióba, egyenjogú tagjává tegyék a nyugati „védelmi” szövetségnek. Nyugat-Németország újrafelfegyverzését az USA kezdeményezte 1950 szeptemberében. A nyugat-európai partnerek, Nagy-Britannia elvileg támogatták ezt a hidegháborús kezdeményezést. A problémát az újrafelfegyverzés mikéntje, a nemkívánatos következmények elkerülésének biztosítása jelentette. Mindenekelőtt a franciákat nyugtalanította egy új német nemzeti hadsereg létrehozása lehetőségének gondolata. Francia részről így az amerikai kezdeményezésre igennel válaszoltak, de az NSZK bevonására nem a közvetlen NATO-kereteket, hanem az ún. Európai Védelmi Közösség létrehozását javasolták. Az 1950. október 25-én ezzel kapcsolatban előterjesztett ún. Pleven-terv szerint a Közösség keretében kellett volna létrehozni az ún. Európai Hadsereget, amelyben a nemzeti hadseregek a legkisebb egységek szintjén lettek volna integrálva. Ily módon nem a német hadsereg, hanem német katonai egységek vettek volna részt – megfelelően szétszórva – az európai dandárokbán.

Sem a brit munkáspárti kormány, sem az újból hatalomra került konzervatívok nem lelkesedtek azonban az Európai Védelmi Közösség gondolataért. Bár Churchill 1950 augusztusában maga is javasolta egy Európai Hadsereg létrehozását, terve konkrét megvalósítását konzervatív miniszterelnökként csatlakozással nem, csupán társulás formájában, tehát kívülálló rokonszenvezőként volt hajlandó támogatni.

A brit kormányokat zavarta a Plevén-terv Európa-kozpontúsága, a benne kifejezésre jutott európai integrációs törekvések. Visszatartottak a brit munkaspárti, illetve konzervatív kormányokat a megmeglevo globális katonai elkotelezettsegek, amelyek ellentmondtak volna egy tisztán európai katonai és politikai elkotelezettsegi keret eltozadasának. A franciakat nyugtalanította a brit lelkesedés elmaradása, míg az USA az ötvenes évek elején megerteni látszott a brit szempontokat. Ezt tukrozte az a tény, hogy az Európai Védelmi Kozossegi Szerzodes 1952 majusában történt aláírásakor Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kozos nyilatkozatban jelentettek be a Kozossegi támogatást. A Szerzodes ratifikálásának elhuzodása 1952 és 1954 között azonban túrelmetlenne tette az amerikai kormányt. Dulles külügyminiszter egyre jobban surgette brit partnereit, hogy vállaljanak aktívabb szerepet az európai védelmi problémák megoldásában. Dulles az 1953. decemberi bermudai brit-amerikai csúcstalálkozót követően tartott sajtókonferencián „figyelmeztetett” az amerikai külpolitika „fajdalmas újraertekelesére” az esetben, ha az Európai Védelmi Kozossegi kudarcba fulladna. Rakövetkezo nap Eden brit külügyminiszternek pedig azt hangsúlyozta, hogy ha a dolgok rosszul alakulnak, „az Egyesült Államok atvalthat a nyugati felteke védelmének politikájára, Tavol-Keletre helyezve a hangsúlyt. Ez nem következhet be egyik nappal a másikra, de ha egyszer egy ilyen folyamat elkezdodik, nehéz lesz leállítani.” Ekkor hangzott tehát el először az – az azóta nemegyszer ismételt – amerikai érvelés, amely az Egyesült Államok európai jelenlétét úgy állítja be, mintha az amerikaiak szivessegből, nemcsak gesztusból, érdek nélkül vállalnák az európaiak védelmét, de meggondolásra készteti őket az európai jelenlét szükségességet illetően az európaiak halatlansága.

A brit kormány azonban ekkorra már kidolgozta saját elképzeléseit. Míg 1954. augusztus 30-án a francia Nemzetgyűlés elutasította az Európai Védelmi Kozossegi Szerzo-

dés ratifikálását, Eden vette kezébe a diplomáciai kezdeményezést. 1954 szeptemberében diplomáciai körutat tett az európai országok fővárosaiban, október elején Londonban hívott össze konferenciát. Az október 20–22-én megtartott párizsi konferencián létrejött a megállapodás arról, hogy megadják a teljes körű szuverenitást a Német Szövetségi Köztársaságnak, valamint ezzel egyidejűleg bevonják őt a NATO-ba; e döntés egyben az NSZK újrafelfegyverzése előtt is megnyitotta az utat.

A Párizsi Szerződés – utólag vizsgálva is – a hidegháborús politika egyik csúcspontját jelentette. Lehetőséget teremtett a nyugatnémet militarizmus újjáélesztése előtt, bár a megállapodásokba beépítettek bizonyos garanciákat is: többek között Nagy-Britannia vállalta, hogy fenntartja állandó katonai jelenlétét az európai szárazföldön. Eden a párizsi megállapodások tető alá hozását megelőzően a brit kabinetnek a következőképpen indokolta a brit lépés, illetve az Európa iránti brit elkötelezettség mértéke növelésének szükségességét: „Tudatában vagyok annak, hogy ez egy példa nélkül álló mértékű elkötelezettséget jelentene az Egyesült Királyság számára. De a rideg tények azt mutatják, hogy lehetetlen lenne létrehozni egy hatékony védelmi rendszert Európában – amely egyben létfontosságú az Egyesült Királyság biztonsága szempontjából – lényeges brit hozzájárulás nélkül. Ez a helyzet még sok évig fennáll majd. Elismerve a tényt és megadva új hozzájárulásunkat, talán sikerül összehoznunk a németeket és franciákat, valamint itt tartani az amerikaiakat Európában”.⁴²

Az amerikaiak európai jelenléte Nagy-Britannia számára azonban az amerikai érdekek és törekvések elsődlegessége, a brit érdekek másodlagossága, esetenkénti háttérbe szorítása kényszerű tudomásulvételét, illetve az amerikai és brit imperialista érdekek esetenkénti ütközését jelentette a NATO kereteiben is. Az Egyesült Államok hamar kezébe vette a „nyugat-európai gyeplőt”, a hidegháború európai frontszá-

kaszának a vezetését. Az amerikai vezető szerep tükröződött a NATO katonai parancsnoki, illetve politikai posztjainak betöltésében. Az első nyugat-európai főparancsnok Eisenhower tábornok, míg a NATO első főtitkára a brit Lord Ismay, volt nemzetközösségi miniszter lett. Heves és több évig tartó brit-amerikai vita előzte meg azonban a földközi-tengeri parancsnokság felállítását, az atlanti-óceáni parancsnoki poszt betöltését. Mindkét esetben a britek engedtek az amerikai nyomásnak.

A NATO-n belüli együttműködésre is ható, a kommunizmus feltartóztatásának taktikájában meglévő érdekeltéréseket tükröző nézeteltérések keletkeztek a brit és amerikai vezető körök között a koreai háború és a Kínai Népköztársaság elismerése kérdésében. Brit részről attól tartottak, hogy az Egyesült Államok szétaprózza erőit, illetve az ázsiai konfliktusokba belebonyolódva elhanyagolja európai kötelezettségeit.

A Szovjetunió nukleáris hatalommá válása rádöbentette a brit vezetőket a nukleáris konfliktus közvetlenül Nagy-Britanniát is fenyegető veszélyeire, amelyek részben az Egyesült Államok és Nagy-Britannia eltérő sebezhetőségi szintjéből is származhattak. Az ötvenes évek elején kialakult háborús feszültségek, a „szakadék szélén táncolás” amerikai politikája a brit vezetőket gondolkodásra, reális érdekeik, a nemzeti létet fenyegető veszélyek számbavételére készítette. Mindez a brit kormányt arra ösztönözte, hogy a veszélyessé vált helyzetekben új módon próbáljon érvényt szerezni a brit érdekeknek, új megközelítéseket próbáljon ki a Kelet és a Nyugat közötti problémák rendezésére. Donald MacLean neves Anglia-kutató a brit külpolitikával foglalkozó könyvében ezt a következőképpen írta le: „Az ötvenes évek elejére kiderült a két kormány közötti egyetértés teljes hiánya a szovjet vezetőkkel való legfelső szintű találkozók kérdését illetően. 1953 májusában Churchill – nem konzultálva Washingtonnal, sőt nem is adva arról tájékoztatást – nyilváno-

san javasolt ilyen csúcstalálkozót Washington nyomban elhatarolta magát ettől a javaslattól. Ugyanabban az évben Nassauban Eisenhowerrel találkozva, Churchill sikertelenül próbálta partneret ravenni arra, hogy változtassa meg álláspontját. 1954-ben Churchill – bár később saját maga elhatarolta magát kezdeményezésetől – javasolta a Szovjetuniónak a szovjet, illetve a brit kormányfők ketoldalu találkozóját. Vegül 1955-ben Eisenhower sikerült rábeszelni, hogy vegyen részt a genfi csúcstalálkozon. Ám amikor Eden kezdeményezte a tárgyalások újabb fordulóját, és nagy-britanniai látogatásra hívta meg a szovjet vezetőket, az amerikaiak a részükre szóló meghívást elhárították.⁴³

A NATO létrehozásában és erősítésében játszott brit szerepet persze nem szabad eltulozni. Valójában a brit kormányok Európa sorsát érintő terveiket, céljait nem tudták volna keresztülvinni, ha azok nem estek volna egybe a második világháború nyomán gazdasági és katonai világhatalomra vált Egyesült Államok imperialista vezető koreinek világuralmi igényeivel, globális törekvéseivel, európai szerepvállalásának irányával. Az eltérés a brit és az amerikai politika között legfeljebb a taktikában, időzítésben volt. A brit diplomácia kezdeményezései lépései hasznosan készítették elő, egészítették ki az amerikai szerep-, illetve vezetőszerep-vállalást a nyugat-európai szövetsegen belül. Mint láttuk, az Egyesült Államok hamar, már a negyvenes évek végén átvette a kezdeményezést Európában is, nem hagyva kétséget vezető pozíciói felől.

Az atlantizmus mellett egyértelmű brit elkotelezettségnek, a „nyugati egység” kialakításában, a NATO-ban vállalt „helyettes amerikai” szerepkörnek olyan következménye is lett, hogy a brit vezető körök nem érzékelték jelentőségüknek megfelelően az európai gazdasági és politikai folyamatokat. Azokat a változásokat, amelyeket éppen a Nyugat-Európa gazdasági talpraállítást, politikai mozgósítást célzó brit-amerikai akciók indítottak el, segítettek elő, többek ko-

zött a Marshall-terv, a nyugat-európai katonai-politikai szövetségek létrehozása keretében. Franciaország megerősödése elindította az európai politikai integráció, az „önálló Európa” gondolatát. A francia, a nyugatnémet, az olasz és más nyugat-európai gazdaságok megerősödése nemcsak a kapitalista világon belüli gazdasági erőviszonyok módosulásának folyamatát indította be, hanem megalapozta az európai gazdasági integrációs folyamatot is. Nagy-Britannia nem vett részt az európai integrációs folyamatok alapjainak lerakásában. Távolmaradása logikusan következett addigi magatartásából, alapvető külpolitikai koncepciójából. Ugyanakkor a kívülmaradás gazdasági s ebből eredő politikai hátrányai különösen a Közös Piac létrehozásával váltak érzékelhetővé a brit vezető körök számára.

Útkeresés Európához – az alkalmazkodás kényszere

Az ötvenes évek elején és közepén egyre több elemzés, nyilatkozat látott napvilágot, amelyekben brit kutatók, gazdasági szakemberek és bankárok, politikusok hívták fel a figyelmet a nyugat-európai integrációs folyamatokból való kimaradás veszélyeire. Az elemzések mindenekelőtt arra mutattak rá, hogy a Közös Piacba szerveződött európai államok gazdasági súlya, lakosságának száma, ipari termelési kapacitása és a világkereskedelemben elfoglalt aránya összességében nagyobb, mint a brit nagyságrendek a felsorolt kategóriákban. „Míg korábban ezek a kontinentális európai országok nem jelentettek komoly kihívást Anglia számára, mivel egyenkénti teljesítményük elmarad a britek teljesítményétől, integrációjuk azt jelenti, hogy Nagy-Britannia gazdasági potenciálja, hatalma a külvilág egészéhez hasonlítva viszonylagosan csökken. Mivel a gazdasági és a politikai hatalom, az ezekből eredő lehetőségek között szoros kölcsönhatás áll fenn, a nyugat-európai integráció politikai oldalának kifejlő-

dése azzal a veszéllyel jár majd, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió mellett megjelenik egy harmadik nagyhatalom, amely kevésbé lesz hatalmas, mint a másik kettő, de amelyik nagyobb befolyást akar majd magának, mint az Egyesült Királyság. Ez utóbbi nem tudja megőrizni korábbi befolyásának tizedrészét sem.”⁴⁴

Közvetlenül a háború befejezését követően, brit vezető körökben vitatták annak lehetőségét, hogy Nyugat-Európában francia–brit vezető szerep alapján „harmadik erő” hozzanak létre, amely sem az Egyesült Államoktól, sem a Szovjetuniótól nem függ és biztosítja Nagy-Britannia befolyását az európai kontinensen. A hivatalos brit politika az Egyesült Államokkal való szoros együttműködést és az európai kontinentstől való távolságtartás politikáját választotta. E politikából természetesen következett az Európai Szén- és Acélközösségből való brit kimaradás, az integráció bármely európai formájától való idegenkedés. Attlee munkáspárti miniszterelnök a kimaradást indokolva azt fejtegette, hogy látni kell a különbséget a nemzetközi szerződések, illetve a „nemzetekfeletti” szerződések között, melyek közül az előbbihez kormánya adott esetben csatlakozhat, míg az utóbbiba nem egyezhet bele.⁴⁵

Az 1952-ben újból hatalomra került konzervatívok nevében Churchill – az amerikai kongresszusban fellépve – a következőképpen erősítette meg a hagyományos brit irányvonalat: „A Brit Nemzetközösség, amely az egész világra kiterjed, nem engedheti meg magának, hogy államként vagy államok csoportjaként bármilyen kontinentális szövetségi rendszer tagjává váljon az Atlanti-óceán innenső vagy túlsó partján.”⁴⁶ A kijelentések magabiztosságában tükröződött az a meggyőződés, hogy a brit külpolitika érdekelttségének három köre összeegyeztethető, a nyugat-európai kapcsolatok fejleszthetőek a másik kettő visszaszorítása, károsodása nélkül is.

Az ötvenes évek elejének brit politikáját elemző kutatók

tulnyomo tobbsege arra a kovetkeztetesre jutott, hogy az idoszak egymast koveto brit kormányai tortenelmi rovidlatasrol tettek tanubizonysagot. Komoly szamitasi hibakat kovettek el a nyugat-europai fejlodes tavlatainak fo tendenciamnak megiteleseben. „A brit kormányoknak – mind a munkaspartiaknak, mind a konzervativoknak – sokkal nagyobb figyelmet kellett volna forditaniook az Europaval valo kapcsolatokra a kezdeti szakaszban, amikor meg igenyt tarthattak volna az europai foldresz vezetesere”⁴⁷ – allapította meg a brit kutatok egyike. Az elszalasztott lehetoseget a Kozos Piac brit erdekeknek megfelelo kialakitasa szempontjabol egy másik angol tortenesz az alábbiakban jellemezte: „Ha Nagy-Britannia akkor nezett volna szembe az europai egysegtoerekvesek varhato gazdasagi kovetkezményeivel, amikor a helyzet meg formalhato megfeleloen alakithato volt, vagyis 1955-ig, fontos szerepe lehetett volna a konkret feltetelek kialakitásában. De miutan az erdemieges tárgyalásokat addig halasztgatta amig már világossa vált, hogy a csatlakozást kivalto fo motivacio a felelem volt attol mi fog törtenni, ha kimarad. Nagy-Britannia olyan alku-pozícióba került, amelynek gyengeseget szamtalan teny illusztralta”⁴⁸.

A kérdés megint az: lehettek volna-e 'bolcsőbbek' a brit vezetok? A churchilli három kor koncepcio keretében aligha. Mint az elozoekbol lathattuk Nagy-Britannia birodalmi vilaghatalmi statusa olyan kulgazdasági és politikai kotodeseket irányokat hozott létre amelyeket nemcsak a haboru utan kialakult helyzet korlataival volt általában nehez összehangba hozni. Nehez és rogos utat kellett a brit diplomaciának bejarnia az egyes reszteruleteken szukseges alkalmazkodási folyamatok felismereseben beindításában és végigvitelében is. Kulonosen hosszú és ellentmondásos folyamat volt az europai integrációs torekvesekhez valo brit viszonyulás meghatarozása.

A Kozos Piac létrehozásával beindult gazdasági integracio irányával, kereteivel nem lehetett összeegyeztetni azokat a

gazdasági, részben politikai érdekeket, érdekrendszert, amely Nagy-Britanniát a világ „tengerentúli”, Európán kívüli térségeihez kötötte. A többi európai hatalommal összehasonlítva ezek a gyarmatbirodalmi kötődések sokkal átfogóbbak, erősebbek voltak. Nagy-Britannia gazdasága és hatalma a második világháborút követő első évtizedekben is elsősorban az e térségekben meglévő gazdasági és pénzügyi pozícióktól, az itt befektetett tőkehozamoktól, a birodalmi preferenciákból származó előnyöktől függött. A Közös Piacba való belépés korlátozta volna a brit cselekvési szabadságot, tovább csökkentette volna az e térségekben lévő országok gazdasági, politikai kötődését Nagy-Britanniához. A közös piaci országok – mindenekelőtt Franciaország – szemében viszont a sajátos brit Európán kívüli kötődések tették nemkívánatossá az angolok belépését az Európai Gazdasági Közösségbe. Mint azt de Gaulle 1963-ban egyik sajtóértekezletén megfogalmazta, Nagy-Britannia túlságosan szorosan kötődik „a legkülönbözőbb és sokszor igen távoli országokhoz, ezért »meg kell magát változtatnia«, mielőtt belép a Közös Piacba”.⁴⁹

Az európai integrációs folyamathoz való brit csatlakozás gazdasági akadályai mellett ugyanolyan súlyú vagy még nehezebb akadályt jelentettek a politikai problémák. Nemcsak a brit kormányok idegenkedtek az európai integráció „nemzetekfeletti” vonásaitól. Nagy-Britannia európai partnerei, legelsősorban Franciaország a brit–amerikai különleges kapcsolatokat tartották Nagy-Britannia európaivá válása, az európai politikai érdekekkel való azonosulása legnagyobb politikai akadályának. Kétségtelen, Nagy-Britannia számára a 60-as évek végéig a diplomáciai és a katonai együttműködés területén az Egyesült Államok maradt a kivételezett és legközelebbi partner. Megegyezett a brit és amerikai vélemény abban, hogy a Közös Piacnak semmiképpen sem szabad önálló, autarchikus tömbbé fejlődnie, sem gazdasági, sem politikai, sem katonai vonatkozásban. Elválasztotta Európától

Nagy-Britanniát az Egyesült Államokkal az 50-es évek végén felújított atom-együttműködés. Ennek felújítását megelőzte az 1957 nyarán-őszén a két ország között végbement, a háború befejezése óta leglátványosabb közeledés. 1957. október 25-én Macmillan brit miniszterelnök és Eisenhower amerikai elnök aláírták a „Közös célok nyilatkozatát”. A nyilatkozatban a két angolszász vezető megfogalmazta a „kölsönös függés doktrínáját”, melynek értelmében „a saját nemzet-biztonság koncepciója már elavult, a szabad világ országai jelenleg kölsönösen függenek egymástól, haladásuk és biztonságuk csak őszinte partneri viszonyuk, erőforrásaik egyesítése és a sok területen jelentkező feladatok közös megoldása révén érhető el”.⁵⁰ Bár a nyilatkozatban megfogalmazott kölsönös függés és a fokozott együttműködés igénye elvben a „szabad világ” minden országára vonatkozott, az azt követő konkrét lépések – mindenekelőtt az atom-együttműködés felújítása – azt jelentették, hogy az adott szakaszban, különösen a katonai együttműködés területén a brit-amerikai különleges viszony, a transzatlantizmus elsőbbsége volt a jellemző a brit törekvések szempontjából.

Az egymással konfliktusban lévő érdekek és törekvések egyeztetésére, elsimítására több mint tíz évre volt szükség. Nagy-Britannia első alkalommal az 1960-as évek legelején próbálkozott a Közös Piacba való belépéssel. 1967-ben tett ismételt kísérletet, s végül 1973. január 1-én nyert felvételt az Európai Gazdasági Közösségbe. A felvétel esélyeit sok minden befolyásolta, hátráltatta vagy segítette elő. Szerepet játszottak a brit kormánynak a Közös Piac gazdasági ellen-súlyozására tett lépései, javaslatai; a Nemzetközösség országaival meglévő kapcsolatainak fejlődési iránya; a brit gazdasági és pénzügyi helyzet romlása, válságai. Politikai szempontból a belépéssel kapcsolatos brit kísérleteket befolyásolta az USA-val való kapcsolatainak alakulása: a brit-amerikai érdekközösség, vagy éppen ellentétek a nyugat-eu-

rópai integrációs törekvések megítélésében, a NATO-n belüli politikai és katonai fejlemények kapcsán, illetve a világpolitika különböző eseményeire való reagálásában; a francia–nyugatnémet együttműködés helyzete, valamint Nagy-Britannia kapcsolatainak alakulása elsősorban de Gaulle Franciaországával és az NSZK-val. A teljesség igénye nélkül, néhány főbb mozzanatot felidézve szeretnénk az olvasónak illusztrálni a Közös Piacba való belépés folyamatának alapvető tényezőit, mozgatórugóit.

A brit kormány a Közös Piac megalakulását követően először ellenakciókat kezdeményezett. Gazdasági téren kívánta semlegesíteni az Európai Gazdasági Közösség, a „hatok” Nagy-Britanniát kirekesztő integrációs lépéseit. Az Eden-kormány azt javasolta, hogy a negyvenes évek végén brit vezetéssel a Marshall-segély koordinálása céljából létrehozott Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet⁵¹ keretében Nyugat-Európában létesítsenek szabadkereskedelmi övezetet, amelyben Nagy-Britannián kívül részt vett volna a nyugat-európai országok többsége, köztük a „hatok” is. A szabadkereskedelmi övezetbe tartozó országok megszüntették volna a mennyiségi és vámkorlátozásokat egymás iparcikkeire, ugyanakkor az övezetbe nem tartozó országok vonatkozásában szabadon dönthettek volna a vám- és egyéb korlátozásokról. A javaslat megvalósítása egyfelől biztosította volna a brit tőkejavak és iparcikkek szabad bejutási lehetőségét a „hatok” gyorsan bővülő piacaira anélkül, hogy fel kellett volna áldozni a nemzetközösségi országokat védő vámkorlátozásokat. Másfelől a szabadkereskedelmi övezet hosszabb távon fellazította volna a közös piaci struktúrát, megakadályozta volna a „hatok” zárt gazdasági és politikai tömbbé válását. A brit javaslatot Franciaország torpedózta meg, de nemleges véleményét hallgatólagosan támogatta a „hatok” többi tagja is.

A brit diplomácia következő lépése az Európai Szabadkereskedelmi Társulás, az EFTA létrehozása volt 1959-ben.

A „hetek” közé Nagy-Britannia, Svédország, Norvégia, Dánia, Svájc, Ausztria és Portugália tartozott. A brit kormány a „hetek” vezetőjeként szerette volna meggyőzni a „hatokat” a korábban javasolt szabadkereskedelmi övezet létrehozásának szükségességéről, törekvéseit azonban ez alkalommal sem koronázta siker. Nem maradt más hátra, mint taktikát változtatni és felvételért folyamodni a Közös Piacba.

Az eredeti tárgyalási pozíciók fokozatos feladására kényszerült a brit diplomácia más kérdésekben is. A nemzetközi vámpreferenciák kérdésében, az 1963-ban történt első elutasítás nyomán a brit kormány még határozott álláspontot foglalt el. A Nemzetközi Gazdasági Konzultatív Bizottság Londonban, 1963 májusában megtartott ülésén brit részről hangsúlyozták a nemzetközi országok közötti kereskedelem fejlesztésének fontosságát, a birodalmi vámpreferenciák jelentőségét a Nemzetközösség országainak gazdasági fejlődése szempontjából. A hetvenes évek elejére – amikor már jelentősen lecsökkent a nemzetközi országok egyoldalú függősége a brit piactól és nem egy közülük külön megállapodásokat kötött a Közös Piaccal – brit részről feladták eredeti álláspontjukat, mint ahogy feladták a sterling-övezet fenntartására vonatkozó igényüket is. Ezen engedmények kikényszerülését elősegítették a brit gazdaság romló teljesítményei, az ebből eredő fokozódó gazdasági és pénzügyi problémák, a hatvanas évek közepére krónikussá vált fizetési mérleghiány. Néhány adat a helyzet érzékeltetésére: 1964-ben 776 millió, 1965-ben 342 millió, 1966-ban 133 millió, 1967-ben 540 millió font sterlinget tett ki a fizetési mérleghiány; az ipari termelés fejlődési indexe 1964–1966 között Nagy-Britanniában 6, Japánban 49, Olaszországban 32, az USA-ban 26, Franciaországban 12 és az NSZK-ban 11 ponttal nőtt.⁵²

A külpolitikai feltételek közül brit szempontból a legfontosabb tényező a francia álláspont, valamint ehhez kapcsolódva a francia–nyugatnémet együttműködés alakulása volt.

De Gaulle a Kozos Piachoz valo csatlakozással kapcsolatos tárgyalások során mindvegig gyanuperrel elt a brit szandekokat es a brit csatlakozas kovetkezmenyeit illetoen

A de Gaulle-i vetok elleni brit diplomaciai harcot megnehezitette az, hogy az otvenes evek elejetol Franciaország Európában Nagy-Britannia helyett új külpolitikai partnert keresett és talált ki alakult és különösen az ötvenes és hatvanas években szorossa vált a francia–nyugatnemet együttműködés. Ez az együttműködés nem volt zavartalan, feszültségektől mentes, de jelentős szerepet játszott az európai integrációs, önálló sodási törekvesek kibontakoztatásában, az Európai Gazdasági Közöségen belüli gazdasági, majd a később kibontakozó politikai együttműködés erősítésében. A brit diplomácia az első belepési kerelmet megelőzően megpróbálta kipuhatolni Franciaország közös piaci partnereinek velekedését a brit belepéssel kapcsolatos álláspontrol

Különösen fontos lett volna a nyugatnemet támogatás megszerzése. Macmillan miniszterelnök és Adenauer kancellár 1960. augusztusi bonni találkozásán a két fél megegyezett abban, hogy Nyugat-Nemetszág közvetíteni fog Nagy-Britannia és a hatók többi tagországa között. A találkozórol kiadott közlemény szerint a felek „megegyeztek abban, hogy az európai egység érdekében lényeges jelentősége van az Európában létező két gazdasági csoportosulás tenyéből fakadó problémák megoldásának. Kötelezettséget vállaltak arra, hogy partnereikkel együttműködve tanulmányozni fogják e probléma megoldási módzatait és véleményyt fognak cserélni elképzeleéseikrol”⁵³ A hatvanas évek elején azonban a brit kormánynak nem sikerült bonni partnereit maga melle állítani. Bonn a franciákkal értett egyet. Errol tanuskodik Adenauer 1962. május 11-i nyugat-berlini beszédének megallapítása, mely szerint Nagy-Britannia érdekei olyannyira különböznek az európai politikai szövetség gondolatát támogató országok érdekeitől, hogy nem látja a britek e szövetséghez való csatlakozása perspektíváját⁵⁴

A brit kormány a közös piaci felvétel elősegítése érdekében megpróbálkozott a francia pozíciókhoz való közeledéssel is. 1962-ben például – amikor amerikai részről bírálták a francia önálló atomerő létrehozását – Macmillan a brit parlament nyilvánossága előtt adta elvi áldását a francia nukleáris politikára. Ugyanez év szeptemberében – sajtóértesülések szerint – brit részről javasolták az amerikai kormánynak, hogy Franciaországnak ugyanazt a kivételezett helyzetet biztosítsa a nukleáris kérdésekben, mint amelyet Nagy-Britanniának.⁵⁵ A brit kormány azonban nem volt következetes. Franciaországgal „flörtölt”, de az USA-nak „adta oda magát”: az USA-val való nukleáris együttműködés folytatása érdekében 1962 decemberében Nassauban olyan újabb együttműködési alku jött létre, amely hosszú évekre hozzákötötte a brit nukleáris erőik sorsát az USA jóakaratahoz és Angliával való együttműködési készségéhez. Nem sok kétség fér ahhoz, hogy ez a brit lépés – a brit kormány szándéka ellenére – döntően hozzájárult az első francia vétőről hozott de Gaulle-i döntéshez.

A nyugatnémet–francia szoros kapcsolatok Adenauer kancellári székéből történt távozását követően, Erhard kancellársága alatt 1963–1966 között fellazultak. Bonn nagyobb megértésre törekedett mind az USA-val, mind Nagy-Britanniával. A francia–nyugatnémet viszony romlása válsághoz vezetett a Közös Piacon belül is. Franciaország szembekerült a nyugatnémetek vezette többi öt tagországgal. A válság 1966-ban rendeződött. Két olyan témát is érintett, melynek jelentősége volt a brit belépés szempontjából. Az egyik: a mezőgazdasági politika kérdésében elért megállapodás bonyolította Nagy-Britannia csatlakozásának feltételeit, mivel a nem közös piaci országokból importált élelmiszertermékekre megállapított behozatali vámok, illetve a Közös Piacon belül mezőgazdasági termelői árak szabályozása miatt

Nagy-Britanniában a csatlakozás esetén 10-14%-kal kellett volna az élelmiszerárakat emelni; ez pedig mintegy 175-250 millió font sterlinggel terhelte volna tovább a fizetési mérleget.⁵⁶ A másik: a Franciaországnak tett engedmény – amely a többi közös piaci tagország részéről azt jelentette, hogy lemondtak korábbi, a közös piaci szervek nemzetekfeletti jellegét erősítő javaslataikról, és elfogadták a Közös Piac konföderációs jellegének megőrzésére, a központi szervek nemzetekfeletti feladatainak szigorú korlátozására vonatkozó, a „nemzetek Európája” jegyében fogant francia elgondolásokat – egybeesett a brit politikai elképzelésekkel, ily módon javítva a csatlakozási feltételeket Nagy-Britannia szemszögéből.

A brit diplomácia igyekezett felhasználni a franciák 1963-at követő óvatos nyitási, kapcsolatjavítási kísérleteit. Az 1967-es másodszori francia vétó ellenére a hatvanas évek végén és a 70-es évek elején francia részről kifejezték érdekeltységüket a Nagy-Britanniához való közeledésben. 1969-ben maga de Gaulle javasolt bizalmas kétoldalú tárgyalásokat Londonnal, de a munkáspárti kormány nem használta ki a felkínált lehetőséget. Brit részről megpróbálták kihasználni azt az elégedetlenséget is, amely a másodszori francia vétó miatt keletkezett a Közös Piac többi tagországában. Ezen tagállamok már akkor készek voltak a brit csatlakozás feltételeinek kidolgozására és Nagy-Britannia felvételére a Közös Piacba.

Ellentmondásosan alakult az a befolyás, amit az Egyesült Államok Európával kapcsolatos elképzeléseinek, terveinek és politikai lépéseinek hatása gyakorolt a brit európai törekvésekre, mindenekelőtt a Közös Piacba való belépés esélyeire. A két angolszász hatalom a Közös Piac létrehozásának idején egyetértett a nyugat-európai integráció korlátok közé szorításával, az atlanti érdekek elsődlegességével. Követke-

zéskeppen amerikai érdek is volt a brit csatlakozás mielőbbi tető alá hozása. Az Egyesült Államok európai lépése nem egyszer mégis keresztezték a brit diplomácia szándékait, s a csatlakozás ellen hatottak.

A brit kormányok egészen a hatvanas évek elejéig saját európai érdekeik rovására tapasztalhattak, hogy az amerikaiak háború utáni jelentősen megnövekedett európai jelenlete új tényezőt vitt be a három nyugat-európai nagyhatalom közötti politikai és érvviszonyokba. A nyugat-európai integráció kérdéseben például a Truman- és az Eisenhower-kormányzatok lenyegeben támogatták a különböző európai nemzetekfeletti szervezetek híveit, a londoni kormányok viszont ezekben az években a francia, nyugatnémet, olasz és Benelux uralkodó korok által szorgalmazott különböző gazdasági, katonai és politikai integrációs elgondolások megvalósítása ellen dolgoztak. Az 1958 végén, a brit kormány által javasolt nyugat-európai szabadkereskedelmi övezet terve nemcsak Franciaország és partnerei ellenállásán bukott meg, hanem a kudarchoz hozzájárult az Egyesült Államok is. Később – a Közös Piachoz való csatlakozás folyamatának első fordulóiban – az amerikai kormány támogatta ugyan Nagy-Britannia felvételét, de nem erősítette a britek tárgyalási pozícióit. Kennedy elnök 1961-ben figyelmeztette Macmillan miniszterelnököt, az USA kormánya nem tudja támogatni Nagy-Britannia azon követeléseit, hogy nemzetközösségi valamint EFTA-partnerei kapjanak állandó kiváltságos státust a Közös Piac keretében.⁷ Ebben az időben – amikor az amerikai vezetés az USA és az egyseges Nyugat-Európa együttműködésén alapuló „Atlanti Szövetség” megteremtését célzó Kennedy-terv alapján politizált Európában – az amerikaiak számára Nyugat-Nemzetország, Franciaország és más nyugat-európai államok nemkevesbe fontos partnerek voltak, mint Nagy-Britannia. Az amerikai–brit érdekkülönbségek, feszültségek gyengítettek az Egyesült Államok által a közös piaci felvetel dolgában nyújtott támogatást is. Az ame-

rikaiak taktikája csak a hatvanas évek második felében változott, amikor kiderült, hogy a Közös Piac nem válik a nyugatnémet–amerikai közeledés és együttműködés-bővítés bázisává, hanem ellenkezőleg, egyre erősebb a gazdasági és a politikai függetlensége az Egyesült Államoktól. Ez a folyamat arra készítette az amerikai vezetést, hogy jobban és egyértelműbben támaszkodjon európai politikájában a brittel való politikai, katonai és gazdasági együttműködésre.

A hatvanas évek második felében, magában Nagy-Britanniában is mind egyértelműbbé vált, hogy szükséges az Európához fűződő viszony rendezése, az Európa felé való nyitás. Az európai egymásrautaltság felismerését jelezte a nyugat-európai tudományos együttműködés szélesítésére irányult brit terv. 1967. november 13-án Wilson miniszterelnök a londoni polgármester bankettjén elhangzott beszédében javasolta egy nyugat-európai műszaki társulás létrehozását, amely Nagy-Britannia és a nyugat-európai országok között hatékony műszaki és tudományos együttműködés kialakítását lenne hivatott elősegíteni. Ez lehetővé tette volna a Nyugat-Európa és az USA közötti technikai szintkülönbségek felszámolását. Wilson kijelentette: „az európai országoknak, köztük Nagy-Britanniának nem lesz jövőjük, ha megengedik az amerikai üzleti köröknek és iparnak, hogy diktálják Európa növekedését, fejlődésének ütemét és irányait”.⁵⁸ Első pillantásra feltűnik a hasonlatosság a wilsoni terv és a nyugat-európaiak mostani „Euréka-programjának” céljai, irányultsága között!

Az európai orientáció, az Európával kialakítandó kapcsolatok elsődlegessége mellett érvelő tanulmányok, elemzések közül az egyik legjelentősebbet 1964-ben, az első belépési-fiasco után Kenneth Younger, volt külügyminiszter-helyettes, az angol külügyi intézet, a Chatham House akkori igazgatója készítette. Megállapította: a közös piaci belépésről folytatott brüsszeli tár-

gyalások által előtérbe állított kérdés tanulsága Nagy-Britannia szempontjából az volt, hogy a kölcsönös függőség Nagy-Britannia „egy nagyobb egységbe történő gazdasági és ebből következő politikai integrációjának formáját öltse-e, amely nagyságrendjénél fogva képes felvenni a versenyt az új hatalmas földrésznyi nemzetekkel. Ez gyötrő kérdés Nagy-Britannia számára, mert igenlő válasz esetén nincs más választása, csak Európa, mivel a brit háború utáni külpolitika másik két körének akármelyikébe történő integráció nem lehetséges.⁵⁹

A 60-as évek végén, a hetvenes évek elején a brit vezető köröket a nemzetközi politikai folyamatokban, ezen belül a kelet-nyugati viszonyban végbemenő változások, a brit birodalmi, hatalmi szféra összeszűkülésének folyamata is az európai kontinens felé fordította. Az Egyesült Államok Johnson elnöksége alatt egyre inkább Kelet-Ázsiára irányította figyelmét, Európával kevesebbet törődött. A szovjet-amerikai kapcsolatok javulása, a két nagyhatalom egymással folytatott párbeszéde szintén érzékeltette Nagy-Britannia viszonylagosan lecsökkent hatalmi súlyát, hiszen a szigetország kívülrekedt a világ sorsát érintő tárgyalásokból. Az enyhülés térhódítása, a kelet-nyugati kapcsolatok fejlődése is Európát tették a brit érdekek képviselőjének legkézenfekvőbb színhelyévé. 1973-ra így kialakultak, megérlelődtek Nagy-Britannia Közös Piacba való belépésének belső és nemzetközi feltételei. Visszatekintve is megállapítható, hogy az döntő mozzanata volt a britek európai integrálódási folyamatának.

A közös piaci belépésnek, illetve a tagságnak akkor is voltak és ma is vannak ellenzői – elsősorban a Munkáspárt bal szárnyán –, akik számos reális és megalapozott érvet sorakoztattak és sorakoztatnak fel a közös piaci tagságból Nagy-Britanniára származó gazdasági hátrányok, politikai kötöttségek illusztrálására. A szigetországot azonban már nem sikerült letéríteni az európai integrációban való részvétel útjá-

A legfejlettebb tőkés országok vezetőinek 1985. májusi, bonni csúcstérkezelte: Jacques Delors (EGK), Craxi, Mitterrand, Thatcher, Kohl, Reagan, Nakaszono és Mulroney

ról. Az 1975-ben, a csatlakozás után két évvel rendezett népszavazáson a szavazók 67 százaléka a Közös Piacban maradás mellett tette le a voksot.

A brit kormányok a Közös Piacba történt belépés óta a brit gazdasági-kereskedelmi érdekek megvédésére, a nyugat-európai tőkés országok gazdasági céljaival, érdekeivel való egyeztetésre, a külpolitika összehangolására törekedtek az „atlantizmust”, az USA-val való együttműködés erősítését is szem előtt tartva. Nagy-Britanniának nem sikerült elérnie, hogy a Közös Piacban megszerezze a vezető szerepet és ennek segítségével visszaállítsa világhatalmi státusát, nyugat-európai vezető szerepét. De a közös piaci tagság is hozzájárult ahhoz, hogy befolyása megnőtt a nyugati szövetségi rendszeren belül, nagyobb lett beleszólása a nyugat-európai ügyekbe. Ha nem is lett vezetője a nyugat-európaiaknak, de egyenjogú partner a vezető „trojkában” az NSZK és Franciaország mellett. Mindkét országgal a korábbi éveknél je-

lentősebb és hatékonyabb kapcsolatokat tudott kiépíteni, anélkül, hogy Franciaországgal kialakított együttműködése háttérbe szorítaná a brit-nyugatnémet viszonyt és fordítva. Nagy-Britannia és közös piaci partnerei között jelentékenyen nőttek a gazdasági kapcsolatok. 1984-ben a brit export mintegy 45%-a irányult a közösség kilenc másik országába, szemben az 1970-ben elért 30%-kal.⁶⁰

A közös piaci belépés ily módon a reális elem érvényesítését jelentette a hagyományos elem felett. Összhangban volt Nagy-Britannia háború utáni fejlődésének logikájával, az uralkodó osztályok gazdasági-politikai érdekeivel, és a NATO mellett a brit külpolitika érvényesítésének másik keretét adja. A NATO-ban kifejtett brit tevékenységben az ideológiai elem, a kommunista- és szovjetellenes vonal az uralkodó: a brit diplomácia aktívan támogatja a NATO fegyverkezési programjait, az amerikai közepes hatótávolságú nukleáris rakéták európai telepítéséről hozott döntést, az SDI-programot, az Egyesült Államokkal való együttműködés erősítését, az „Atlanti-egységet”. A Közös Piacon belül jelen volt és van a brit külpolitika józanabb irányzata is: az európai biztonság és együttműködés folyamatának fejlesztéséhez, a kelet-nyugati együttműködésben meglévő gazdasági, politikai lehetőségek jobb kiaknázásához fűződő brit nemzeti és európai érdekelttség.

A SZIGETORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI BIZTONSÁG, AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYAMATA

Kis és nagy lépések

A brit külpolitika európai „köre” a második világháborút követően politikai meghatározás volt; nem esett egybe a földrajzi Európa-fogalommal, hiszen csupán Nyugat-Európára vonatkozott. A Szovjetunióval és más szocialista országokkal való kapcsolatok fejlesztésének szükségessége a brit külpolitikai érdekek szempontjából, a kelet–nyugati együttműködés tárgykörével összefüggésben merült fel. A brit felfogásban csak az utóbbi években kezd meghonosodni a Kelet-Európát is magába foglaló Európa-definíció. A brit biztonságpolitikai gondolkodásban a háborút követő első évtizedekben csak Nyugat-Európa jelentette Európát. Hiszen Európa biztonságának szavatolása Európa nyugati felének „védelmét” jelentette az Európa keleti feléből várható szovjet agressziós törekvések ellen.

E logika alapján épült a brit biztonságpolitikai koncepció a szovjetellenes nyugat-európai–amerikai egységre, az „atlantizmusra”. Ezzel összhangban törekedtek Nyugat-Németország felfegyverzésére és a német újraegyesítés támogatására. Olyan alapon, hogy az NDK adja fel társadalmi rendszerét, s csatlakozzon „vissza”, integrálódjon az NSZK-ba, annak tőkés társadalmába. Persze a szocialista német állam szempontjából ez „bekebeleztetését” jelentette volna, de brit szempontból jól illett a trumani „feltartóztatás” doktrínába. Összességében ez az európai biztonsági koncepció teljes mértékben egybeesett a tőkés világ hidegháborús politikájával, annak terméke volt és egyik kifejezési formája lett.

Mint korábban jeleztük, a brit diplomáciának az ötvenes

évek első felében is voltak olyan próbálkozásai, hogy az együttműködési, megegyezési lehetőségek, a brit biztonsági érdekekhez való pozitív hozzájárulás szempontjából közelítsen Európa tudomásul nem vett szocialista feléhez, mindezekelőtt a Szovjetunióhoz. A brit külpolitika realistább, a pozitív megközelítésen alapuló mozgásirányainak jelentkezéséhez, kibontakozásához azonban olyan külső világpolitikai változásokra, folyamatokra volt szükség, mint a szovjet-amerikai globális katonai erőegyensúly kialakulása, az európai szocialista társadalmak gazdasági, társadalmi megerősödése, dinamikus fejlődése. Más szóval az enyhülési folyamat kibontakozására, amely a kelet–nyugati kapcsolatok és együttműködés pozitív elemeinek fokozatos erősödését, az európai biztonsági és együttműködési folyamat előfeltételeinek kialakulását, majd a helsinki folyamat létrehozását segítette elő Európában.

Katonai szempontból a brit „érdeklődést” az európai biztonság és együttműködés témája iránt elősegítette az a tény, hogy a Szovjetunió és szövetségesei már az ötvenes évek elejétől a nukleáris válaszcsepés lehetőségéhez jutottak. Ez megnövelte a nukleáris támadás elleni biztonságukat, illetve a támadó szemszögéből megkérdőjelezte a támadás értelmét. Nagy-Britannia nukleáris sebezhetősége nemcsak felerősítette a közvélemény nyomását a brit kormányokra, de a korábbi brit pozíciók átgondolására is készítette a vezető köröket. Az egymás megsemmisítésének kölcsönös képessége és veszélye értelmetlenné, elavulttá tette az erőfölényre való támaszkodás doktrínáját, megérlelte az egymás katonai potenciálja ellenőrzését, korlátozását célzó tárgyalások – biztonsági érdekekből is fakadó – célszerűségének gondolatát. Az 1965-ös év védelmi kiadásaihoz fűzött hivatalos magyarázatok egyike például hangsúlyozta: „bármely európai konfliktus eszkalálódása lehetőségének felismerése a tudatos agreszsiót – beleértve még a korlátozott kiterjedésűeket is – csekély mértékben teszi valószínűvé ezen a hadszíntéren.”⁶¹ A

hatvanas években a szocialista országok közösségének mindenoldalú megszilárdulásával párhuzamosan Nyugat-Európa is a gazdasági s ennek nyomán a politikai stabilitás viszonyai közé jutott, kibontakozott a „tőkés jóléti állam” felfelé ívelő szakasza. A közös piaci belépés kapcsán és más kérdésekben a nyugati hatalmak között felerősödött gazdasági, politikai konfliktusok is elvonták a brit diplomácia figyelmét a „szovjet veszélyről”. A tőkés országok között folyó pozícióharcban aduként lehetett felhasználni a Szovjetunióval való tárgyalásokat.

A brit diplomácia a közös piaci belépés körüli konfliktusok, viták során európai partnerei álláspontját azzal igyekezett befolyásolni, hogy célozgatott az európai biztonság kérdéseiben elfoglalt álláspontja megváltoztatásának lehetőségére. Nevezetesen arra, hogy – mint ahogy azt Lord Chalfont, a Közös Piacba való belépés ügyében illetékes miniszter 1967 októberében, a sajtónak kijelentette – brit részről felülvizsgálhatják a brit csapatok európai szárazföldön való állomásoztatásának kérdését, a berlini négyhatalmi szerződéssel kapcsolatos pozíciókat, a Német Demokratikus Köztársaság kormányának elismerését és Nagy-Britannia további részvételét a NATO-ban.⁶²

Természetesen a brit diplomáciának nem volt, nem lehetett komolyan szándékában „fenyegetéseinek” beváltása. De a brit megnyilatkozásokból érzékelhető volt, hogy az európai biztonsággal kapcsolatos brit koncepció elmozdult a korábbi egyoldalúan és egyértelműen szovjetellenes holtpontról. Tükrözte azokat az ellentmondásokat is, amelyek az Európához fűződő brit érdekek különböző összetevői között fennálltak. Ilyen ellentmondások terheltek a „német elemet”. Egyrészt Nagy-Britannia, mint láttuk, politikájával elősegítette a nyugatnémet újraefegyverkezést. De az 1954-es párizsi szerződésben kikötötte, hogy az NSZK nem juthat saját atomfegyverhez.

A konzervatív kormányok sem hagyhatták figyelmen kívül a brit közvéleménynek a német revansizmus miatti nyugtalanságát. A Brit Szakszervezetek Kongresszusain 1959-ben, 1960-ban, majd 1964-ben tiltakoztak a Nyugat-Németország nukleáris felfegyverzésére irányuló törekvések ellen. Nagy-Britanniát gazdasági-pénzügyi nehézségei is a realisabb biztonságpolitikai megoldások felé indították. 1957 és 1967 között a brit kormány csökkentette rajnai hadseregének létszámát, valamint több egyezményt írt alá az NSZK kormányával a fenn tartási költségek egy részének az NSZK által történő átvállalásáról. Részben a gazdasági nehézségek ösztökélték a brit kormányt arra is, hogy a közép-európai fegyverzet- és csapatcsökkentés kérdései iránt egyre nagyobb érdeklődést tanúsítson. E kérdések nem egy ízben nézeteltérésekhez vezettek a brit és az NSZK-kormány között.

Európa vonatkozásában az európai biztonsági koncepció kelet-nyugati, összeurópai alapokra helyezésében döntő szerepe volt a Szovjetunió és a többi szocialista ország kezdeményezéseinek. A Szovjetunió 1954-ben – a négy nagyhatalom külügyminisztereinek berlini tanácskozásán – majd 1955-ben – a négy nagyhatalom miniszterelnökeinek genfi konferenciáján – 50 évre szóló európai kollektív szerződés megkötését javasolta. Ennek értelmében a szerződésben részt vevő európai államok bármelyikük elleni támadást valamennyiük ellen irányulónak tekintették és kötelezték volna magukat az egyéni és kollektív önvédelemhez nyújtandó segítségre. A szovjet kezdeményezéshez csatlakoztak az európai népi demokráciák, amikor 1954 decemberében Moszkvában megismételték és együttes akarattal megerősítették a szovjet javaslatot. Mint láttuk, a tőkés országok 1954-ben a „Párizsi Szerződés” aláírásával, vagyis Nyugat-Németország felfegyverzésével s a NATO-ba való bevonásával válaszoltak a szocialista javaslatokra. Ennek nyomán

1955-ben a szocialista országok kénytelenek voltak létrehozni saját védelmi szövetségüket, a Varsói Szerződést. A Varsói Szerződés azonban megerősítette a tagországok változatlan célját: „A Szerződő Felek . . . olyan európai kollektív biztonsági rendszer megteremtésére törekszenek, amely valamennyi európai állam részvételén alapulna, társadalmi és államrendszerükre tekintet nélkül, s amely lehetővé tenné erőfeszítéseik egyesítését az európai béke biztosítása érdekében.”⁶³

A szocialista országok kezdeményezéseiket a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1960-ban megtartott moszkvai, majd 1966-os bukaresti ülésén folytatták, kifejezve támogatásukat az európai biztonsági rendszer megteremtéséhez való szakaszos előrehaladás iránt, figyelembe véve ezzel a NATO-tagállamok állásfoglalásait. 1969-ben, a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete budapesti tanácskozásán pedig már konkrétan meghirdették az összeurópai biztonsági és együttműködés értekezlet összehívásának feladatát. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Helsinkiben, 1975. augusztus elsején fejeződött be a Helsinki Záróokmány kidolgozásával és aláírásával. Az európai biztonság- és együttműködési folyamat keretében több mint tíz esztendeje folyik a helsinki záróokmány végrehajtása, az európai biztonság és együttműködés elmélyítése.

A brit diplomáciának az európai biztonsági rendszer kiépítésére vonatkozó szocialista kezdeményezésekre történt reagálásában tükröződtek a brit biztonságpolitikai gondolkodás ellentmondásai. Egymás mellett jelentek meg és hatnak ma is a brit külpolitika konzervatív ideológiai-politikai törekvései és a brit nemzeti érdekeket, a brit burzsoázia realista ágának elgondolásait tükröző elemek.

Az ötvenes évek második felében ilyen ellentmondás volt az, hogy a brit diplomácia a NATO erősítésén – ennek érdekében Nyugat-Németország felfegyverzésén – munkálkodott, ugyanakkor viszont – ha felemás módon is – az európai ka-

tonai konfrontáció helyett a katonai szétválasztás gondolatának népszerűsítésére, a fennálló európai status quo valamiféle elismerésére törekedett. Ezt jól példázza az ún. Eden-terv története. A terv első változata a nyugati hatalmak pozícióinak alapjául szolgált a négy nagy hatalom külügyminisztereinek 1954. januári berlini konferenciáján. Második változatát az 1955 júliusában lezajlott genfi négyhatalmi kormányfői tanácskozáson terjesztette be a brit miniszterelnök. A terv a nyugati, s főképpen az NSZK törekvéseinek megfelelően arra irányult, hogy Németországot az NSZK égisze alatt egyesítsék, majd bevonják a NATO szövetségi rendszerébe. Eden e célból azt javasolta, hogy hozzanak létre demilitarizált övezetet és csökkentsék a fegyverzeteket Közép-Európában, valamint a tanácskozás résztvevői kössenek biztonsági szerződést az egyesített Németországgal. Mindezen lépések előtt azonban „szabad választásokat” kellett volna rendezni Kelet- és Nyugat-Németországban, amelynek a nyugati számítások szerint az NDK NSZK-hoz való csatolását és az így újraegyesült tőkés Németország NATO-ban maradását kellett volna eredményeznie. Ilyenképpen Eden valójában nem a Kelet és Nyugat határán állomásozó csapatok szétválasztását tűzte ki célul, hanem azt, hogy Nyugat-Európa határai keletre, egészen Lengyelországig kitolódjanak. A szovjet delegáció ezzel szemben az európai kollektív biztonság megteremtését javasolta, amely magában foglalta volna mind az NDK-t, mind az NSZK-t. Ez a gondolat azonban akkor még elfogadhatatlan volt mind a brit kormány, mind a többi nyugati hatalom számára. Az elkövetkezendő években a brit diplomácia mereven az európai biztonság Eden által kifejtett nyugati koncepcióját támogatta, amelyek „Németország újraegyesítése elvéből, valamint abból indulnak ki, hogy szabadon választott össznémet kormány alakul, amelynek lehetősége van meghatározni a saját külpolitikáját”.⁶⁴

Az európai biztonság brit koncepciójának módosulását tanúsították a brit diplomácia későbbi lépései. Így a brit kor-

mány szövetségeseinél nagyobb érdeklődéssel fogadta A. Rapaczki lengyel külügyminiszter 1957 végén, az ENSZ közgyűlésén beterjesztett tervét a két Németország, Lengyelország és Csehszlovákia atomfegyvermentes övezetté nyilvánításáról. A terv fő célja nyilvánvalóan az volt, hogy megakadályozza Nyugat-Németország nukleáris felfegyverzését, amely ebben az időben az európai biztonság előmozdítása szempontjából rendkívül fontos problémaként jelentkezett. A brit diplomácia óvatos magatartást tanúsított az 1958 ősze és 1961 vége közötti nyugat-berlini válság kezelésében és a válság békés eszközökkel, tárgyalások útján való megoldását javasolta amerikai szövetségeseinek. A brit kormányok negatívan fogadták a hatvanas évek elején a NATO sokoldalú atomütőerejének létrehozására irányuló amerikai-nyugatnémet terveket, hiszen a terv megvalósítása az NSZK számára közelebb hozta volna a saját atomfegyver birtoklásának lehetőségét. A brit diplomácia a NATO Tanács 1966. decemberi döntését támogatta, amelynek értelmében két állandó, a nukleáris tervezés kérdéseivel foglalkozó szerv jött létre: a Nukleáris Védelmi Bizottság és a Nukleáris Tervező Csoport (ez utóbbinak hét állandó tagja volt, köztük Nyugat-Németország is). Ez a kompromisszumos megoldás már megfelelt a brit érdekeknek, s Nyugat-Németországot is bevonta a NATO nukleáris politikájának alakításába anélkül, hogy atomfegyvert adott volna a kezébe. A brit diplomácia aktív szerepet játszott az 1968. július elsején a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és más országok által aláírt atomcsendegyezmény létrehozásában is.

A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején, amikor kezdtek mutatkozni az enyhülés eredményei, az NSZK politikájában kedvező fordulat következett be a realizmus, a szocialista közösség országaival való kapcsolatfejlesztés irányában: létrejöttek a szovjet-nyugatnémet egyezmények, valamint a négyoldalú megállapodás a berlini kérdésről; elhárult az európai biztonsági és együttműködési folyamat létrehozá-

sát akadályozó egyik legnagyobb európai probléma. Ezt a fordulatot brit részről vegyes érzelmekkel fogadták. Olyan kételyek merültek fel, hogy az NSZK „keleti politikája” érdekében esetleg lazítani fog NATO-elkötelezettségén, az atlanti szolidaritáson. Ez a „veszély” különösen az európai biztonság és együttműködés folyamatának beindulásával, Nyugat-Németországnak a szocialista országokkal meglévő kapcsolatai erősödésével vált a britek szemében valóságossá. A brit aggodalmak egy ma is működő kölcsönhatást hoztak létre a brit és a nyugatnémet külpolitikai magatartás között. Az ötvenes évek második felétől és a hatvanas években a brit külpolitikában voltak józanabb, a valós érdekeket jobban figyelembe vevő mozzanatok, ellentétként a nyugatnémet merevségnek és szélsőséges irányzatoknak. A hetvenes években viszont a nagyobb NSZK-rugalmasság és józanabb politizálás emelkedő ágát a brit diplomácia merevedése, az európai biztonság és együttműködés folyamatában játszott – a nyugat-európai, köztük a nyugatnémet magatartásnál gyakran szélsőségesebb – szerepe, az amerikai pozíciókhoz közelálló vonala „egyenlítette” ki.

A brit diplomácia aktív szerepet játszott, játszik jelenleg is az európai biztonsági és együttműködési folyamatban. A nyugati szövetségi rendszeren belül, különösen a Közös Piac politikai egyeztetési kereteit kihasználva, aktívan befolyásolta és befolyásolja a nyugat-európai országok álláspontját, taktikáját. Az 1973–75 között lezajlott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet előkészítésének időszakában a brit diplomácia mindenekelőtt az összeurópai értekezlet „alapos előkészítésének” fontosságát hangsúlyozta, azzal érvelve, hogy csupán ez biztosíthatja az értekezlet sikeres befejezésének perspektíváját. A valódi ok azonban inkább az volt, hogy a brit kormánynak erős kételyei voltak az iránt, vajon a tervezett összeurópai folyamat szolgálja-e a Nyugat érdekeit. A Strategic Review 1971. áprilisi száma például megállapította, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok

sokkal borúlátóbban viszonyul a tanácskozás megtartásának gondolatához, mint a többi NATO állam.⁶⁵ Ennek a kételkedésnek a magyarázatát adta az 1971-es védelmi Fehér Könyv: „A jövő fogja megmutatni, hogy az oroszok valóban érdekeltek-e a fő vitás kérdések rendezésében, vagy csak abban, hogy a Nyugat támogatását megnyerjék a szovjet feltételek szerinti európai status quo-hoz.”⁶⁶

A brit diplomácia így inkább fékezte, akadályozta, mint elősegítette a helsinki tanácskozáshoz vezető előrehaladást. Brit részről ragaszkodtak ahhoz is, hogy az Egyesült Államok és Kanada szintén legyen részese az európai biztonsági és együttműködési folyamatnak, hiszen „mind a két ország katonailag jelen van az európai kontinensen, így részesei az európai biztonság garantálásának”. Előfeltételül állította a brit diplomácia a Nyugat-Berlin ügyében folyó tárgyalások sikerét. Összekapcsolta hozzájárulását a helsinki tanácskozás megrendezéséhez a szovjet–amerikai stratégiai fegyverzetcsökkentési tárgyalásokon való előrehaladással, a közép-európai fegyveres erők kiegyensúlyozott és kölcsönös csökkentése kérdésében nyugati részről javasolt tárgyalások gondolatának szocialista részről való elfogadásával. A moszkvai Pravda 1969. június 2-i száma az angol magatartást elemezve megállapította: „Jelenleg éppen Londonból indul ki az európai biztonság problémái megoldásának megíúsítására irányuló, leghevesebb kampány.”

A Szovjetunió és szövetségesei megegyezési készségét, építő hozzáállását meggyőzően bizonyítják, hogy messzemenően figyelembe vették a nyugati, köztük a brit javaslatokat, feltételeket. Többek között beleegyeztek az USA és Kanada bevonásába; a német kérdés, a Nyugat-Berlinnel összefüggő problémák rendeződtek; létrejött az első SALT-megállapodás; 1972 novemberében Bécsben megkezdődtek a jelenleg is folytatódó közép-európai haderő- és fegyverzetcsökkentési tárgyalások.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten, a

helsinki záróokmány szövege kidolgozásának genfi szakaszában a brit küldöttség elsősorban a katonai biztonság kérdésében, illetve ideológiai-politikai téren törekedett arra, hogy az európai biztonság és együttműködés céljait, feltételeit és lehetőségeit összefoglaló záróokmány mindenekelőtt a nyugati érdekeket tükrözze, a szocialista országokat pedig egyoldalú engedményekre bírja rá. A katonai biztonság területén olyan katonai bizalomerősítő lépéseket javasolt, amelyek teljesítésére akkor még nem értek meg a feltételek, a Szovjetunió és a többi szocialista ország beleegyezése a Varsoói Szerződés katonai, biztonsági érdekeit sértette volna.

Ideológiai téren a brit diplomata a humanitárius témakört állították a középpontba. Az olyan kérdéseket, mint az eszmék és emberek „szabad” áramlása; természetesen a nyugati politikai és ideológiai értelmezés szerint. A Guardian című angol napilap 1973. október 1-i száma a genfi tárgyalásokkal foglalkozva, idézte a brit küldöttség egyik tagját, aki kijelentette, hogy „ha a Nyugatnak sikerül gyakorlati megállapodásokat elérnie az Európa két része közötti kapcsolatok szélesítéséről, ez elkerülhetetlenül belső reagálást váltana ki a kommunista országokban”. Kezdetől fogva nem elsősorban a kelet–nyugati együttműködést, a szocialista és a tőkés országok közötti kapcsolatépítést, megértést és bizalomnövekedést elősegítő emberi kapcsolatbővülés kategóriájában gondolkodott tehát a brit diplomácia, hanem – összhangban a közös nyugati törekvésekkel – az emberek közötti kapcsolatszélesítés révén, ürügyén a szocialista országok belső viszonyainak közvetett és közvetlen befolyásolását, az ideológiai és politikai diverzió, beavatkozás célját tartotta szem előtt.

Ugyanakkor igazságtalanok lennénk a brit diplomáciával szemben, ha csupán tevékenysége negatív oldalait említenénk. A helsinki folyamat eddigi tanácskozásainak döntő pillanataiban, nehéz szakaszaiban, amikor a konfrontációs légkör, illetve az álláspontok merevsége azokat az eredmé-

nyeket is veszélyeztette, amelyekhez reális brit érdekeltség is fűződött, a brit diplomácia gyorsan tudott és tud váltani; hatékonyan, tevékenyen és a diplomáciai művészet magas színvonalán képes hozzájárulni a megfelelő kompromisszumok kimunkálásához, a brit érdekeltségeket is kifejező eredmények biztosításához.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet genfi szakasza folyamán mind a konzervatív, mind a munkáspárti kormány nyilatkozatai, értékelései a tárgyalásokon felmerült ellentéteket, nehézségeket hangsúlyozták, kifejezték a sikeres befejezéssel kapcsolatos kétélyeket, újabb és újabb engedményeket követeltek a Szovjetuniótól és szövetségeseitől.

H. Wilson, miniszterelnök, 1975. februári, moszkvai látogatásakor azonban már felülkerekedett a realizmus, megérlelődött a józan politikai akarat, a tanácskozás sikeres befejezésében való érdekeltség. Ez tette lehetővé, hogy a szovjet–brit kormányfői találkozó befejeztével kiadott közös közleményben már együttes állásfoglalásként kerülhetett rögzítésre: „Mindkét fél megelégedéssel állapította meg az Európában kialakult, a tartós békén, a jószomszédságon és együttműködésen alapuló kapcsolatok erősödésének pozitív irányzatát. Aláhúzták azt a fontos szerepet, amelyet ebben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet hivatott játszani. A felek kijelentik, hogy a tanácskozás munkájában jelentős előrehaladás történt. Meggyőződésük, hogy létrejöttek az előfeltételei a harmadik szakasz legrövidebb időn belüli és legmagasabb szinten történő megrendezésének.”⁶⁷ Az 1975. július végén, augusztus elején Helsinkiben sorra került csúcstalálkozón elmondott beszédében Wilson miniszterelnök a helsinki tanácskozást Európa történelmi fordulópontjának nevezte.⁶⁸

Az európai biztonsági és együttműködési folyamat Helsin-ki utáni első jelentősebb állomása a 35 résztvevő állam képviselőinek 1977 őszén megkezdődött belgrádi találkozója volt, ahol a résztvevők áttekintették a záróokmány végrehajtásának tapasztalatait és megvitatták a továbblépés lehetőségeit. A brit delegáció vezetője, Lord Goronwy Roberts nyitó-felszólalásában azt hangoztatta, hogy kormányának „politikája egyesíti a pragmatizmust és az idealizmust; olyan eszmék hatnak rá ösztönzőleg, amelyek az ismert módon bennefoglaltatnak az ENSZ Alapokmányában és más nemzetközi okmányokban és az emberiség legnemesebb törekvéseit, valamint az e törekvések eléréséhez szükséges realizmust testesít meg”.⁶⁹ A „pragmatizmus és realizmus” azonban a nyitófeszólalásban nyilvánult meg először és utoljára. A brit diplomaták a találkozó során a nyugat-európai szövetségesek közül a legaktívabban támogatták az amerikai küldöttség azon törekvését, hogy a záróokmány érzékeny politikai egyensúlyát megbontva, a kölcsönös érdekeket tükröző és előrehaladásra érett együttműködési témákat háttérbe szorítva az ún. emberi jogi témakör kerüljön a tanácskozás vitájának középpontjába.

Nagy-Britannia az emberek közötti kapcsolatok, a tájékoztatás javítása kérdéseiben is olyan javaslatokat terjesztett be, amelyek megvalósítása szükségessé tette volna a szocialista országok belső gyakorlatának, rendelkezéseinek egyoldalú módosítását, megváltoztatását. A nyugati magatartás Belgrádban odavezetett, hogy az emberi jogok és humanitárius kapcsolatok témáiban kialakult ellentétek, konfrontációs törekvések miatt nem sikerült előrelépni más megegyezésre érett kérdésekben sem.

A NATO, illetve közös piaci országok csoportjában a brit diplomaták vezető szerepet játszottak az 1980 és 1983 között Madridban lezajlott európai biztonsági és együttműködési találkozáson is. Elöljártak a Szovjetunió és más szocialista országok belső helyzetét, gyakorlatát érintő kérdések felvetésében, ezen országok konkrét bírálatában.

E konfrontációs törekvéseket brit részről, partnereikkel egybehangoltan, de legtöbbjüktől nagyobb intenzitással hozzákapsolták a találkozón kívüli, mindenekelőtt az afganisztáni, illetve lengyelországi eseményekhez. A találkozón elmondott nyitófelszólalásában a brit küldött bírálta, a helsinki záróokmány elveinek megsértésével vádolta a Szovjetuniót, beavatkozásnak nevezte a szovjet internacionalista segítségnyújtást. Azt fejtegette, az egyetlen megoldás az, ha lehetővé válik, hogy az afgán nép saját kormányt válasszon, ez szükséges feltétele az európai bizalom visszaállításának is. Leonyid Iljicsov, szovjet külügyminiszter-helyettes a vádaskodásokra válaszolva, visszautasította az afganisztáni kérdéssel kapcsolatos bírálatokat. Aláhúzta, hogy a kérdésnek nincs semmi köze az európai biztonsági és együttműködési folyamathoz. Nem az Afganisztánnak nyújtott szovjet segítség veszélyezteti az enyhülést, hanem a fegyverkezési verseny és a Szovjetunió elleni hamis vádak, szögezte le a szovjet képviselő.⁷⁰

A lengyelországi események kapcsán – különösen a rendkívüli állapot 1981. december 13-án történt bevezetését követően – kampánnyá erősödött a nyugati résztvevők, köztük a brit küldöttek szovjet- és lengyelelleses vádaskodása. Hírigyűzőségi jelentések szerint a találkozó 1982. tavaszi tárgyalási fordulójának kezdetekor a brit külügyminiszter – bár azt fejtegette, Észak-Írországra gondolva, hogy a rendkívüli állapot bevezetése önmagában nem feltétlenül elítélendő – kijelentette, hogy a „lengyel katonai rendszer intézkedései teljes ellentétben állnak Lengyelország záróokmányban és más nemzetközi jogi szerződésekben vállalt kötelezettségeivel”. Azzal vádolta a Szovjetuniót, hogy erőteljes nyomást gyakorolt annak érdekében, hogy az események céljainak megfelelően alakuljanak. A brit kormány nevében felszólította a lengyel és a szovjet kormányt vállalt kötelezettségeinek betartására.

A brit diplomácia Madridban is tevékeny részese volt azon közös nyugati javaslatok kidolgozásának, amelyek a belgrádi javaslatokra épülve, azokat továbbfejlesztve próbálták érvényt szerezni az egyént az állammal szembeállító, az egyéni jogokat túlhangsúlyozó, a szociális, gazdasági és kulturális jogok fontosságát lekicsinylő – vagyis a polgári ideológiát és értékrendet tükröző – nyugati emberi jogi koncepcióknak. A brit küldöttek következetesen szorgalmazták, hogy a madridi találkozót követő időszak szakértői találkozóinak sorában kerüljön sor az emberi jogokkal összefüggő kérdések, illetve az emberek és intézmények közötti kapcsolatok témájának megvitatására.

A brit diplomácia aktív szerepet játszott az enyhüléssel, az európai biztonság és együttműködés folyamatával kapcsolatos nyugati nézetek, álláspontok kidolgozásában, továbbfejlesztésében és hirdetésében. Az angol képviselők felszólalásaikban és nyilatkozataikban a helsinki záróokmány végrehajtásával összefüggésben azt hangsúlyozták, hogy az enyhülés és a helsinki záróokmány elveinek érvényesülése nem korlátozható Európára, és az aláíró államoknak a világ más térségeiben folytatott politikája szükségszerűen visszahat az európai biztonság és együttműködés folyamatára. Másik nézetük szerint az emberi jogok témaköre nem szorítható a háttérbe, az e témához tartozó kérdések súlya, végrehajtásának fontossága azonos a záróokmány más témáinak, a politikai, gazdasági, biztonsági együttműködésnek a fontosságával, súlyával. Vagyis más oldalról megközelítve: az európai béke és biztonság ügye, az államok közötti bizalom szintje nagymértékben függ az emberi jogok teljesítésének állásától. Az emberi jogok megsértésének esetei csökkentik az egymás iránti bizalmat, következésképpen negatívan hatnak a biztonságra is. Ebből az álláspontból következett az a taktikájuk, amelyek az – egyéb együttműködési területeken, például a katonai biztonság kérdéseinek tárgyalásában lehetséges – előrehaladást összekötötte az emberi jogok területén elért

eredményekkel, a brit értelmezés szerint a Szovjetunió és más szocialista országok által adott engedményekkel.

Ugyanczek a taktikai vonások jellemezték a brit törekvéseket az emberek közötti kapcsolatok, az információáramlás, a kulturális együttműködés kérdéseiben is. A brit küldöttség a madridi találkozó munkájának során például mindvégig szorgalmazta a Szovjetunió és más szocialista országok ellen irányuló nyugati elgondolások elfogadását.

Gyakori fogása a brit diplomáciának a közvélemény „nyomaszara” való hivatkozás. A tájékoztatásban a szocialista országok belső helyzetéről, életeről kialakított manipulált, féloldalas kép az alap és az urugy a hivatatos politikusok, kormányon vagy ellenzékben levők „felháborodásához”, az emberi jogok megsértése „eseteinek” elítéléséhez. Erre a „reagálásra” hivatkoznak aztán a brit képviselők a külpolitikai vitákban, érvelnek azzal, hogy a közvélemény „kiábrándult az enyhülésből”, hogy az emberi jogi problémák veszélyeztetik az európai biztonság és együttműködés alapjait stb.

A brit diplomácia magatartására a gazdasági-kereskedelmi kérdések, az ún. második kosár témáinak tárgyalása során is az ellentmondásosság volt a jellemző. A tárgyalások egyes szakaszaiban, különösen a gazdasági információkhoz való hozzáférhetőség témáiban mereven, a kompromisszumos megoldásokat akadályozóan képviseltek a közös piaci álláspontot. A tárgyalások vége felé azonban a brit diplomaták is az együttműködés elemeit helyezték előtérbe, elősegítve a megfelelő, kompromisszumos megegyezések létrehozását.

A biztonság- és bizalom erősítés kérdésében a brit küldöttek az e témában beterjesztett francia javaslatot támogatták. Mindenekelőtt ahhoz ragaszkodtak, hogy a bizalom erősítő intézkedések területi hatályának ki kell terjedniük a szárazföldi Európa egész területére, beleértve a Szovjetunió Urálig húzódó területeit. A madridi találkozón brit reszről hangoztattak, hogy olyan bizalom erősítő intézkedéseket kell kidolgozni, amelyek biztosítják a másik fél szándékainak „átlát-

szóságát, átláthatóságát”, kötelező érvényűek és ellenőrizhetőek, a helyszíni ellenőrzés lehetőségét is beleértve. Hosszú tárgyalások eredményeként alakult ki olyan kompromisszum, amely minden résztvevő számára elfogadható alapot teremtett egy bizalom- és biztonságerősítéssel, illetve leszereléssel foglalkozó konferencia összehívására. A konferencia 1984 januárjában kezdődött meg Stockholmban.⁷¹

A brit elképzelések azóta a stockholmi konferencián be-terjesztett NATO-javaslattervezetekben öltöttek konkrét formát. A brit küldöttség a NATO-államok legaktívabb tagjai közé tartozva erőteljes diplomáciai harcot folytat a NATO-pozíciók védelmében, célok érvényre juttatásában. A brit diplomaták és katonai szakértők aktív szerepet vállalnak a stockholmi konferencia – madridi találkozó által kidolgozott – mandátuma nyugati értelmezésének képviselőjeként. Mindezenelőtt abban, hogy a katonai-technikai jellegű bizalom-erősítő intézkedéseket igyekeznek a tárgyalások középpontjába helyezni, fellépni a szocialista tárgyalási megközelítések ellen.

A szocialista országoknak a bizalomerősítő intézkedésekre vonatkozó koncepciója fontosnak tartja azokat a bizalomerősítésre vonatkozó, átfogó politikai jellegű kötelezettségvállalásokat, amelyek figyelembe veszik a részt vevő államok egyenlőségét és egyenlő biztonsági érdekeit. Amelyek alkalmasak a katonai szembenállás veszélyeinek csökkentésére és – a konferencia mandátumával összhangban – a részt vevő államok azon kötelezettségének kifejezésére és érvényesítésére, hogy egymás közti kapcsolataikban tartózkodjanak az erőszaktól és az erőszakkal való fenyegetéstől. A politikai bizalomerősítő lépésekre vonatkozó szocialista javaslatok közül a legfontosabbak: a konferencián részt vevő nukleáris hatalmak (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország) vállaljanak kötelezettséget megfelelő

szerződésben vagy egyoldalú nyilatkozatban, hogy elsőként nem alkalmaznak nukleáris fegyvert, mint ahogy azt a Szovjetunió már korábban vállalta; a konferencián részt vevő államok kössenek szerződést a katonai erő alkalmazásáról való lemondásról és a békés kapcsolatok fejlesztéséről; kössenek megállapodást a katonai költségvetés befagyasztásáról és fokozatos csökkentéséről; mentesítsék Európát a vegyi fegyverektől; hozzanak létre atomfegyvermentes övezeteket Európa különböző térségeiben. A fenti politikai bizalomerősítő javaslatokkal párhuzamosan a szocialista országok egy sor katonai jellegű bizalomerősítő intézkedést is javasoltak, amelyek a már érvényben lévő intézkedéseket kiegészítenék, jelentősebbé, szélesebb körűvé tennék.⁷²

Az európai biztonság és együttműködés eddigi története is mutatja, hogy a brit külpolitikában fokozatosan felértékelődött a helsinki folyamat.

Helsinkiben, a záróokmány aláírásának tizedik évfordulója alkalmából rendezett összejövetelen Sir Geoffrey Howe, brit külügyminiszter, kormánya nevében megerősítette Nagy-Britannia elkötelezettségét a helsinki folyamat továbbvitele, a záróokmány végrehajtásának elmélyítése, az európai biztonság és együttműködés ügyének folytatása mellett. A helsinki folyamat tíz esztendejének tapasztalatait elemezve az európai biztonság és együttműködés céljai között hangsúlyozta: az egyensúly és biztonság kialakításának fontosságát a fegyverzetek alacsonyabb szintjén; az ismeretek és az információ szabad áramlásának biztosítását; az egyes emberek lehetőségének biztosítását ahhoz, hogy küzdhessenek a helsinki eszmények megvalósításáért, hogy utazhassanak, vagyis szavatolják a személyes szabadságra és a lelkiismereti szabadságra való jogukat. A brit külügyminiszter aláhúzta, hogy a fenti kérdések szerepet játszanak az államok egymás közötti kapcsolataiban, befolyásolják azokat. „A felsorolt cé-

lokból még sok minden nem valósult meg, bár a helsinki »eszmék« mégis utat törtek maguknak. Történtek bizonyos kis lépések ezen a téren. Valamivel több kontaktus jött létre az emberek között, valamivel nőtt az utazások száma a semleges és a nyugati, valamint a keleti országok között, valamivel javult az újságírók bebocsátása.”⁷³ A brit külügyminiszter a záróokmány végrehajtásában való lemaradásért a szocialista országok politikáját tette felelőssé. Beszédének hangneme, irányultsága mutatta, hogy a brit külpolitika stílusa, törekvései hasonlóak lesznek az elkövetkezendő időszakban is.

Az együttműködés kiterjesztése: kapcsolatok a szocialista országokkal

A brit kül- és biztonságpolitika fő irányai, s azok a változások, amelyek az Európával kapcsolatos brit gondolkodást, prioritásokat formáltak, változtatták – mindenekelőtt a háborút követő évtized hidegháborús feltételei, majd az ezt követő változások az enyhülés, a kelet–nyugati együttműködés kibontakozása irányába –, meghatározták Nagy-Britannia kapcsolatainak alakulását a Szovjetunióval és a kelet-európai szocialista országokkal.

A brit–szovjet kapcsolatokat – mint láttuk – a háború utáni másfél évtizedben a konfrontáció elemeinek túlsúlyba jutása, a hidegháborús légkör érvényesülése jellemezte. A kapcsolatok romlásának jelképe volt, amikor a Párizsi Szerződés aláírását, vagyis az NSZK NATO-ba történő bevonását követően Nagy-Britannia a szovjet figyelmeztetések ellenére 1955 áprilisában ratifikálta is a szerződést. Ezért a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnöksége 1955. május 7-i rendeletével semmisnek nyilvánította az 1942-ben megkötött szovjet–angol szerződést. Az elnökségi rendelet hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió rendületlenül törekedett a szovjet–angol szerződés megőrzésére és erősítésére. Attól vezettetve, hogy

ez a szerződés – amelyet a szovjet és az angol nép harci együttműködése erősített meg – megfelel mindkét állam biztonsága erősítésére irányuló érdekeinek és hogy az angol-szovjet baráti kapcsolatok megőrzése és fejlesztése az európai béke és biztonság fenntartásának fontos előfeltételét jelenti. Nagy-Britannia azonban a szerződésben vállalt kötelezettségek ellenére a német militarizmus újjászületéséhez vezető Párizsi Szerződés résztvevője lett és a Szovjetunió ellen irányuló katonai szövetségre lépett Nyugat-Németországgal. Ezzel az angol kormány a szovjet–angol szerződésben vállalt kötelezettségei megsértésének útjára lépett és ténylegesen semmissé változtatta ezt a szerződést.⁷⁴

A szovjet–brit kapcsolatok kedvezőbb irányú fejlődésének lehetőségét jelző fordulóponthoz volt H. Macmillan 1959. február 21.–március 3. között a Szovjetunióban tett látogatása. A látogatásról kiadott közös közleményben a szovjet és a brit kormányfő aláhúzta „azt az elvet, hogy az államok közötti nézetekben fennálló különbségeket nem erő alkalmazásával, hanem tárgyalások útján kell rendezni. Elismerik, az ilyen tárgyalások sikeréhez fontos, hogy mindegyik fél őszinte erőfeszítéseket tegyen a másik fél álláspontjának megértésére”. A közleményben azt is aláhúzták, hogy a brit miniszterelnök látogatása és tárgyalásai „az ezen kölcsönös megértéshez való értékes hozzájárulást jelentettek”.⁷⁵ A tárgyalások jelentőségét az is emelte, hogy a két kormányfő a nukleáris fegyverzetkorlátozások vonatkozásában megállapodott arról, hogy a leszerelés területén való előrehaladás kulcskérdése a nukleáris fegyverek kísérletek betiltásáról kötendő egyezmény. A látogatás elősegítette a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok és kulturális együttműködés fejlesztésének lehetőségeit is. 1959. május 29-én öt évre szóló brit–szovjet kereskedelmi egyezményt kötöttek. Ugyanez év március 28-án pedig kulturális, tudományos és műszaki együttműködési munkatervet írtak alá.

A hatvanas és hetvenes években a szovjet–brit kapcsolata-

tokat az együttműködésre törekvés, illetve a feszültség szakaszainak, mozzanatainak váltakozása jellemezte és jellemzi lényegében ma is. Ezek az ingadozások jól tükrözik a brit politika következetlen, ellentmondásos jellegét, a reális érdekek és a politikai-ideológiai konfrontációs törekvések keveredését a Szovjetunióval, a többi szocialista országgal való kapcsolatok, általában a kelet–nyugati viszony területén. A Szovjetunióval való viszony meghatározását egyébként nehezíti jelenleg is és bonyolítja az abból a történelmi változástól fakadó látászavar, hogy amíg a második világháborúig a brit szigetország a Szovjetunióval egyenrangú hatalom volt, addig ma a Szovjetunió a két világhatalom egyike, Nagy-Britannia viszont már nem egyenrangú partner. A Szovjetunió ráadásul az első számú ideológiai és politikai ellenfél, a cári Oroszország viszont gyakran Anglia szövetségese volt, amelyhez a monarchiák révén rokoni szálak is fűzték. Ez a történelmi előzmény a brit vezető körökben létrehozta a Szovjetunió iránti tisztelet, gyűlölet, félelem és a hatalmi kisebbségi érzésből származó féltékenységgel vegyes irigység olyan keverékét, amely nemegyszer kiegyensúlyozatlan és meggondolatlan lépésekre ösztönzi a brit vezető köröket a Szovjetunióval kapcsolatos lépéseikben.

A teljesség igénye nélkül a szovjet–brit kapcsolatok fejlődését elősegítő események, lépések között lehet említeni A. N. Koszigin miniszterelnök 1967. februári, A. Sz. Gromiko külügyminiszter 1970. októberi látogatását Londonban. Az előbbi különösen a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok fejlődése szempontjából bírt kiemelkedő jelentőséggel. A hetvenes években az egyik legfontosabb, a kelet–nyugati kapcsolatokra is kiható esemény volt Harold Wilson 1975. februári látogatása a Szovjetunióban, amikor szovjet–brit közös közlemény kiadására, valamint a kereskedelmi, gazdasági, tudományos és műszaki együttműködés fejlesztése hosszú távú programjának aláírására került sor. A közös közleményben kifejezésre jutott a két fél egyetértése, illetve néze-

teinek közelsége egy sor nemzetközi kérdésben. Brit és szovjet részről megerősítették a békés egymás mellett élés elve iránti elkötelezettségüket, az iránti eltökéltségüket, miszerint elősegítik, hogy: „A nemzetközi helyzetben végbement kedvező változások visszafordíthatatlanná váljanak és az enyhülés a világ minden térségére kiterjedjen.”⁷⁶ A két ország közötti nézetek közelsége jutott kifejezésre a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról kiadott közös nyilatkozatban. Ugyancsak jelentőséggel bírt a szovjet–brit konzultációk tárgyában aláírt jegyzőkönyv, amely létrehozta a szovjet és a brit külügyminisztérium közötti konzultációk – több-kevesebb rendszerességgel – azóta is fenntartott gyakorlatát.

A kapcsolatok erősödését és szélesedését elősegítő események mellett azonban a brit kormányok, vezető körök számos akciója, lépése, politikai állásfoglalása a két ország közötti feszültség élezése irányába hatott. Ilyen lépés volt a brit kormány állásfoglalása az 1968-as csehszlovákiai fejlemények kapcsán, amikor a brit kormány 1968. július 30-án „figyelmeztette” a Szovjetuniót, hogy a csehszlovák eseményekbe való beavatkozása esetén a nemzetközi enyhülés perspektívái megnehezülnek. Annak ellenére, hogy a szovjet kormány augusztus 21-i szóbeli nyilatkozatában hangsúlyozta, a végbement események nem kell, hogy károkat okozzanak a szovjet–angol kapcsolatokban, a Varsói Szerződés országai által Csehszlovákiában foganatosított lépéseket követően brit részről heves szovjetellenes belpolitikai kampányt bontakoztattak ki, amely túltett a más országokban kibontakozott kampányokon is, talán az egy NSZK-t kivéve.

Brit részről egy másik, a szovjet–angol kapcsolatokat rontó lépésre került sor 1971 szeptemberében, amikor a konzervatív Heath-kormány precedens nélkül álló módon, koholmányok alapján kiutasította a szovjet képvisleti szervek több mint száz munkatársát. A hetvenes évek második felében, a munkáspárti kormányzás ideje alatt sem következett be az a

jelentősebb gazdasági és egyéb irányú kapcsolatbővülés, amely pedig nem utolsósorban gazdasági-kereskedelmi szempontból érdekében állt volna a brit félnek is. A brit vezető körök ezúttal is élen jártak a Szovjetunió és a többi szocialista ország ellen folyó ideológiai-politikai harcban.

A brit szovjetpolitikát nagymértékben befolyásolta a szovjet-amerikai kapcsolatok alakulása is. Egyrészt a brit kormány mindig gyorsan alkalmazkodott a szovjet-amerikai viszony ingadozásához. Ez legtöbbször negatívan befolyásolta a szovjet-brit viszonyt is. Másrészt viszont, nem akarván kimaradni a két világhatalom párbeszédéből, a brit vezetők arra törekedtek, hogy a kétoldalú kontaktusokat felhasználva lehetőséget kapjanak a szovjet álláspont megismerésére, befolyásolására, a brit sajátos érdekek érvényre juttatására.

A brit kormányok a kelet-európai szocialista országokkal a szovjet-brit kapcsolatok alakulása függvényében fejlesztették viszonyukat. Az egyetlen kivétel a háború utáni években Jugoszlávia volt, amellyel a Szovjetunióval való kapcsolatok megromlását követően intenzív kapcsolatépítésre törekedtek. A brit diplomácia 1957-ben kezdte megváltoztatni Kelet-Európával kapcsolatos vonalát. Először a lengyel kormánnyal kezdett tárgyalni a Rapaczkai-tervről, majd a hatvanas évek elejétől kialakultak a magasabb szintű politikai, s fejlődésnek indultak a gazdasági, kereskedelmi és kulturális kapcsolatok Csehszlovákiával, Bulgáriával, Magyarországgal, majd a hetvenes évektől az NDK-val. E kapcsolatok követtek a szovjet-brit kapcsolatok hullámválását, a kelet-nyugati együttműködés alakulásának vonalát. Az egymás utáni brit kormányok kelet-európai politikájának lényege a hatvanas-hetvenes években az volt, hogy a Szovjetuniót és a kelet-európai szocialista országokat egységes tömbként kezelték. Politizálásukban a kizárólagos figyelmet a Szovjetunióra irányították, bár a Lengyelországgal és Csehszlovákiával való kapcsolatfejlesztésben szerepet játszottak a történelmi hagyományok, az ezen országokhoz fűződő korábbi

szorosabb kapcsolatok. De az egyes szocialista országok eltérő helyzetét, sajátosságait a brit diplomácia ezekben az évtizedekben csak negatív értelemben vette tudomásul. Csehszlovákia esetében 1968-ban, az NDK esetében a német kérdés kapcsán. Hazánk vonatkozásában például az 1956-os ellenforradalom, az ehhez kapcsolódó ellenséges brit politika akadályozta jó néhány évig a kapcsolatok fejlődését. A kapcsolatok, különösen a politikai kapcsolatok szintje ezért a legutóbbi időkig elmaradt a Magyarország és a főbb nyugat-európai államok, az NSZK, Franciaország és Olaszország közötti együttműködés színvonalától és szintjétől. Magyar külügyminiszteri látogatásra 1965-ben került sor, brit külügyminiszter, a munkáspárti J. Callaghan személyében tíz évvel később, 1975-ben látogatott Budapestre első ízben. A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején több külügyminiszteri látogatásra is sor került. 1971 óta rendszeresen sor kerül konzultációkra a két külügyminisztérium vezetői között, külügyminiszter-helyettesi, államtitkári szinten. Az elmúlt években szakminiszteri találkozókra is sor került.

Magyar részről 1983-ig a legmagasabb szintű látogatás 1976-ban Székér Gyula, 1983-ban Marjai József miniszterelnök-helyettes hivatalos látogatása volt. Politikai kapcsolataink ezt követően emelkedtek a legmagasabb szintre Margaret Thatcher brit miniszterelnök 1984 februárjában tett magyarországi és Kádár János 1985. novemberi nagy-britanniai látogatása eredményeképpen. A politikai kapcsolatok fejlődését a hatvanas-hetvenes években megelőzte a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok, valamint a műszaki-tudományos és a kulturális együttműködés bővülése. Kádár János az 1985. évi látogatása során adott nemzetközi sajtóértekezleten hangsúlyozta a magyar-brit kapcsolatok fejlesztésének kölcsönös szándékát. Kiemelte a nemzetközi feszültség enyhítésében meglévő közös érdekeltséget. Az MSZMP főtitkára kitért arra is, hogy Magyarország és Nagy-Britannia eltérő társadalmi berendezkedése következtében a két fél álláspont-

ja természetesen több kérdésben különbözik, azonban a tárgyalásokon a hangsúlyok a találkozási pontokra helyeződtek.

A brit politikában a hagyományos megosztási-szembeállítási elem mellett az utóbbi években felerősödött a szocialista országokkal való kapcsolatfejlesztés reálisabb, a kölcsönös érdekeknek megfelelő megközelítése is. Ennek értelmében brit részről már nem csupán „tömb alapon” politizálnak, hanem arra is törekszenek, hogy kapcsolatalakítási politikájukban fokozódó mértékben figyelembe vegyék az egyes országok konkrét gazdasági, politikai adottságait, az ebből eredő sajátos vonásokat. Ez elősegíti az együttműködésben és a kapcsolatfejlesztésben meglévő kölcsönös érdekelttség jobb mozgósítását Nagy-Britannia és a többi szocialista ország között az együttműködés minden területén. A konkrét tényezők figyelembevételével természetesen kétirányú utca: a brit politikai és gazdasági helyzet, külpolitikai törekvések alakulásától is függ, hogy a szocialista országok milyen mértékben és ütemben fejlesztik kapcsolataikat Nagy-Britanniával.

A brit kül- és biztonságpolitika a nyolcvanas években

A nyolcvanas évek brit kül- és biztonságpolitikáját az újkonzervativizmus fémjelzi. E konzervativizmus legnagyobb újdonsága az, hogy – és ezt az elmét negyven év brit külpolitikájának áttekintése mindennél egyértelműbben bizonyítja – alapelveit, s elemeit tekintve régi; a hagyományos brit felfogást tükrözi a mostani konzervatív kormány által is nemegyszer hangoztatott „szovjet veszély”, „az erő pozíciójából” való nyomásgyakorlás elve, az atlantizmus erősítése iránti törekvés, s ennek megfelelően az Egyesült Államok politikai lépéseivel való szolidaritás. A hagyományos elvek hirdetésének stílusa, az ehhez kapcsolódó retorika, a külpolitikai prioritások hangsúlyai, a nyolcvanas évek elejének nemzet-

közi háttérül szolgáló eseményei, folyamatai, a belső fejlődéssel összefüggő konzervatív-viktoriánus törekvések együttes hatása alakította ki az 1979-ben a hatalomba visszakerült konzervatívok külpolitikájának sajátos jellegét; különösen a konzervatív kormányzás első választási periódusában és ezen belül is közvetlenül a nyolcvanas évek legelején. A belső fronton a thatcheri világképet a „szabadpiaci stratégia” határozza meg, a „hit a szabad társadalomban, ahol törvényesség uralkodik”,⁷⁷ valamint „a kormány nagymértékű kivonulása a gazdasági életből”, mivel a „brit választók az 1979-es választásokon elutasították a szocializmust, mert rájöttek, milyen irányba viszi őket”. Ezen alapelvek gyakorlatba ültetése az állami vállalatok magánkézbe adásának elősegítését, a szakszervezetek elleni harcot, a szociális kiadások megnyirbálását, az elavultnak minősített gyárak, üzemek, bányák bezárását, a munkanélküliség, a szociális létbizonytalanság szélesedő rétegeknél való növekedését jelentette.

A konzervatív irányvonal a belgazdaságban, külpolitikában egybeesett a Reagan-kormányzat politikai kurzusával, s felerősödött annak gerjesztő hatása által. A konzervatív kormány mondanivalójának alátámasztására ürügyül használta az afganisztáni eseményeket, valamint a lengyelországi válságot.

A kormány nyilatkozatai, állásfoglalásai és gyakorlati diplomáciai lépései tükrözték a külpolitikai prioritásokat: a NATO politikai, védelmi képességének erősítését, az elretentésre irányuló védelmi doktrína fenntartását, az Egyesült Államokkal való mindenoldalú kapcsolatok elmélyítését. A brit kormány következetesen védelmezte, támogatta a NATO kettős határozatát, ennek alapján az amerikai közepes hatótávolságú nukleáris rakéták nyugat-európai telepítését. Szolidáris a fegyverzetkorlátozás kérdésében elfoglalt amerikai állásponttal – beleértve a „hadászati védelmi kezdeményezést” –, és az „atlanti szolidaritásra” igyekszik mozgósítani nyugat-európai szövetségeseit. A Thatcher-kor-

M Thatcher es R Reagan

mány a nyolcvanas évek elején kialakult nemzetközi feszültségekért a Szovjetuniót teszi felelőssé. Afganisztán mellé odasorolta a lengyelországi szovjet „beavatkozást” is. Mindezzel összefüggésben is élharcosa az emberi jogok védelme ürügyén folyó szovjet- és szocialistaellenes politikai-ideológiai konfrontációs kampányoknak. Elkötelezett híve a NATO katonai és politikai erősítésének. A brit kormány eddig nem, vagy kitérőleg válaszolt a Varsói Szerződés országainak leszerelési, a katonai tömbök felszámolását célzó javaslataira, propagandafogásnak minősítve azokat.

A Thatcher-kormány aktivizálta közös piaci politikáját. Törekedett a brit gazdasági, pénzügyi érdekek maximális ér-

vényre juttatására, a közös piaci politikai és gazdasági együttműködés brit érdekekkel összhangban történő elmélyítésére. Fokozta erőfeszítéseit a brit–nyugatnémet és a brit–francia kapcsolatok továbbfejlesztésére. A brit diplomácia óvatosabb, realistább magatartást tanúsít a regionális konfliktusok kérdésében, mint az amerikai kormány. A közel-keleti válság és a namíbiai rendezés kérdésében azonban nem kezdeményez önállóan, támogatja az amerikai politikát, bár fenntartásai vannak annak eredményességét illetően. Kifejezte és kifejezi szolidaritását az USA-kormányzat közép-amerikai politikájának kommunistaellenes céljai iránt, de a fegyveres konfliktus kiszélesítése veszélyét is érzékeli.

A Thatcher-kormány az 1983-as választási győzelmet követően nem változtatott külpolitikai prioritásain, fő célkitűzésein, de azokat nagyobb aktivitással, árnyaltabban és a brit érdekeket erőteljesebben érvényesítve képviseli. A „határozottság és rugalmasság” jegyében törekedett a kapcsolatok javítására a Kínai Népköztársasággal. Ennek sikerét jelzi az 1984-ben Hongkong jövőjéről aláírt megállapodás. A kelet–nyugati párbeszéd, a gazdasági, kereskedelmi és egyéb kapcsolatbővítés kérdésében fokozódó mértékben igazítja politikáját a realitásokhoz, Nagy-Britannia nemzeti érdekeihez. A kelet–nyugati párbeszéd fenntartását hosszú távú feladatnak tartja, amely nem azonnal, hanem fokozatosan eredményezheti a nézetek közeledését, a bizalom növekedését. Kifejezi érdekeltségét a kelet–nyugati kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok szélesítésében. A szocialista országoknak nyújtandó kölcsönök, a nekik eladható fejlett technológia korlátozásának kérdéseiben is realistább álláspontot foglal el, mint az Egyesült Államok.

Az utóbbi egy-két évben a brit külpolitika aktivizálódott a szocialista országok irányában is. A Varsói Szerződés minden országával sorra került külügyminiszteri találkozó. Hangoztatják a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében meglévő brit érdekeltséget. Számolnak a Szovjetunió világhatalmi

*Mihail Gorbacsov 1984 decemberében,
az SZKP KB titkáráként Nagy-Britanniában járt*

szerepével, a gazdasági kapcsolatokban rejlő lehetőségekkel. Ugyanakkor változatlanul nem riadnak vissza a kapcsolatrontó lépésektől sem, mint azt a szovjet diplomaták 1985 nyarán történt kiutasítása is mutatta. A brit kormány ily módon a szocialista országokkal meglévő kapcsolataiban differenciáltan és eltérő mértékben érvényesíti – egyidejűleg és párhuzamosan – mind a reális együttműködés, mind a konfrontáció elemeit. Minden olyan területen konfrontációt kezdeményez, amelyből politikai vagy propagandahasznót remél. Nem megy el azonban odáig, hogy a politikai párbeszéd folytatásához, a kereskedelmi-gazdasági, kulturális, műszaki-tudományos kapcsolatfejlesztéshez fűződő brit érdekeket alapjaiban veszélyeztesse. A jelenlegi brit politika másik sajátossága, hogy nem egy közvetlen brit gazdasági, politikai érdeket érintő kérdésben, ha kell, nyíltan szembeszáll az

amerikai vagy nyugat-európai szövetségesek eltérő álláspontjával. A fő kérdésekben azonban, amikor a brit érdekek eltérnek az amerikai állásponttól, a brit kormány saját pozícióinak feladására vagy módosítására kényszerül.

A jövőbeni konzervatív külpolitikát az is növekvő mértékben befolyásolni fogja, hogyan alakul a kormány belső helyzete. Egyre több jel mutatja, hogy nem javul Nagy-Britannia gazdasági helyzete, „nem jönnek be” a Thatcher-kormány által beígért pozitív változások. Az International Herald Tribune 1985. november 14-i száma a brit gazdaság perspektíváit elemezve a közvéleménykutató intézetek jelentéseit idézi, melyek szerint a legfrissebb felmérések azt mutatják, hogy az angolok egyre inkább elvesztik türelmüket Margaret Thatcher miniszterelnök gazdaságpolitikája iránt és egyre többen gondolják, hogy a jövő kilátásai nyomasztóak. Ez pedig azt is jelzi, hogy a jövőben tovább szűkülhet a brit külpolitika mozgástere is.

A SZIGETORSZÁG KATONAPOLITIKÁJA

A BRIT KATONAPOLITIKÁRÓL

Akciók és reakciók – reflektorfényben

A katonapolitika az állam általános politikájának szerves része, fontos gyakorlati területe. Az államok a világ különböző térségeiben kialakult helyzet katonai jellemzőinek, erőviszonyainak elemzése (értékelése) alapján határozzák meg saját fegyveres erőik fejlesztésének rendszerét, azok felkészítésének és alkalmazásának megvalósítását. A katonapolitikában kifejeződnek az állam általános honvédelmi politikájának meghatározó jegyei.¹ A katonapolitika ilyen formában magában hordozza az egyes államok bel- és külpolitikáját, azokkal szoros egységet alkot. A katonapolitika természet-szerűleg képviseli az uralkodó osztály érdekeit, kifejezésre juttatja az uralkodó osztály értékelését az adott nemzetközi helyzet összefüggéseiről, annak biztonságpolitikai aspektusairól. Ezen értékelések alapján határozzák meg a tőkés országok katonai koncepcióikat és kötnek katonapolitikai szerződéseket.²

Nagy-Britannia politikájának katonai-biztonsági elemei a második világháborút követően több alkalommal is jelentős nemzetközi figyelmet váltottak ki. Érvényes maradt ez a megállapítás a nyolcvanas évekre is. A világsajtó 1982-ben vezető helyen foglalkozott a Falkland-(Malvin-)szigetek argentin elfoglalása után kibontakozott konfliktussal, melyben a brit katonai erők a távoli szigetekeken megadásra kényszerítették a megszállókat. Az európai térség katonai biztonságával foglalkozó fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon időről időre felvetődött a brit önálló atoműtőerő kérdése, amelynek jelentős euróhadászati vonatkozásai ismertté vál-

tak. Ugyancsak komoly nemzetközi figyelmet kapott a brit katonapolitika legújabb tendenciáinak vizsgálatakor az a belső vita, amely egyfelől a hadseregfejlesztés legkülönbözőbb irányai és megoldási módozatai körül, másfelől pedig a közepes hatótávolságú amerikai atomeszközök szigetországi támaszpontokon való elhelyezése miatt robbant ki. E vitának hosszú időn át részét képezte az amerikai pilóta nélküli robotrepülőgépek (GLCMs) feletti brit ellenőrzés lehetőségének kérdése. A biztonságpolitika legújabb fejleményei közül pedig mindenképpen kiemelkedik az amerikai űrfegyverkezési tervekhez, a „hadászati védelmi kezdeményezéshez” (SDI) való csatlakozást megelőző vita, majd pedig az a tény, hogy Nagy-Britannia elsőként rendezte szerződéses formában részvételét a programban. Ami pedig a brit atomerőt illeti: Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára nagy horderejű fegyverzetkorlátozási javaslatának a francia Nemzetgyűlésben történő előterjesztése újból ráirányította a figyelmet a nukleáris egyensúlyban szerepet játszó brit és francia katonai atompotenciálra. Mindezek egyúttal azt is alátámasztják, hogy mindenképpen aktuális feladat a mai nemzetközi politikában jelentős szerepet játszó brit katonapolitika közelebbről történő megismerése.

A katonapolitika fejlődésének fő irányai

A második világháborút megelőzően Nagy-Britannia független nagyhatalmi státusa vitathatatlan volt. Ebben az időszakban meghatározó szerepet játszott mind az európai, mind pedig – kiterjedt gyarmatbirodalma révén – az Európán kívüli ügyek alakulásában. A háborút követően – az erőviszonyok megváltozásának eredményeként és hatására – ez a helyzet alapvetően megváltozott, és általánosan elfogadott értékelések szerint Európában az Egyesült Királyság „regionális nagyhatalmi”, a világpolitikában pedig egy saját

tos, „különleges helyzetű hatalmi” státust foglal el. Ez a „különleges helyzete” elsősorban abból származott, hogy a negyvenes évek végén meg tudta őrizni a Szovjetunió és az Egyesült Államok globális nagyhatalmi pozícióját „egy fokkal követő különleges helyzetét”.³ Kifejeződött ez: az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Biztonsági Tanácsában a nemzetközi közösség által elismert állandó tagságában; a nyugat-európai háború utáni együttműködés beindításában való kiemelt szerepében; a korábbi gyarmatbirodalma országaival való kiterjedt kapcsolatrendszerben.

Az Egyesült Királyság nemzetközi síkon kifejtett erőfeszítéseiben központi helyet foglaltak el a háború utáni rendezés katonai-biztonsági elemei. Erre tekintettel igyekezett fenntartani és erősíteni az Egyesült Államokkal a háború idején kiépített sokoldalú együttműködés rendszerét. Ennek keretében a brit politika mindenekelőtt az amerikai vezetésnek az európai ügyek melletti elkötelezettsége fenntartását, vagyis a Nyugat-Európában való katonai, gazdasági és természetesen politikai jelenlét állandósítását, a kontinens nyugati fele tökétes fejlődésének előmozdítását szorgalmazta. D. Maclean, a brit külpolitika kiváló ismerője, könyvében kiemeli, hogy „az Egyesült Államok és Nagy-Britannia különleges viszonya meghatározó szerepet játszott a NATO megalakításában, Nyugat-Németország gazdasági talpraállításában és újrafelfegyverzésében, a görögországi demokratikus mozgalmak elfojtásában”. Mindezek következtében „Anglia az Egyesült Államok legfőbb partnerévé vált”.⁴

A Szovjetunióval és a kialakuló népi demokratikus államokkal szembeni fellépés politikájában nagy hangsúlyt kaptak az Európán kívüli elemek is: a szembenállás globális szembenállássá fejlesztése a korábbi gyarmati területeken, vagy azok közelében létesítendő támaszpontrendszerek megtartásával, illetőleg újabbak létesítésével. Természetesen már a háború befejezését közvetlenül követő időszakban is felismerésre került: Nagy-Britannia képtelen a háború előtti

globális szerepkör betöltésére, így az Egyesült Államokkal való együttműködésben hangsúlyt kaptak a közös, a harmadik világbeli jelenlétet előmozdító prioritások.

A nemzetközi szakirodalom – a háború befejezésétől a hetvenes évek végéig – a brit katonapolitikai elképzelések fejlődésében négy fő szakaszt különít el. **Az első szakasz** a világháború befejezését közvetlenül követő időszak, amikor felgyorsultak az Egyesült Államokkal kialakított „különleges viszony” folytatására és fejlesztésére irányuló erőfeszítések és ezekkel párhuzamosan a nukleáris képességek kiépítését célzó törekvések. A két fejlemény között szoros összefüggés mutatható ki: amikor az Egyesült Államokkal való nukleáris együttműködés – az amerikai törvényhozás állásfoglalásai következtében – megkérdőjeleződött a szigetországi vezetés számára, felgyorsították az önálló atomfejlesztés megteremtésére irányuló lépéseket. Ugyancsak ebben a periódusban fontos cél volt a nyugat-európai szövetség megteremtésének előmozdítása, valamint az észak-atlanti katonai szövetség megalakítását követően (NATO, 1949. április), egy „Atlanti-közi” („mid-Atlantic”, „offshore European”) katonai szerepvállalás kiépítése. Megkezdődött a korábbi gyarmatbirodalomhoz kapcsolódó kötelezettségek átalakításának folyamata, amelyben ekkoriban Nagy-Britannia megkísérelte felújítani teljes körű befolyását és jelenlétét.

A második szakasz az ötvenes évek első felét foglalja magába, amikor is már nyilvánvalóvá vált, hogy az ország nem képes fenntartani korábbi gyarmatbirodalmát, de megkísérelte az egyes nagy fontosságú térségekben pozícióinak és érdekeltiségének megőrzését. Tulajdonképpen ezeket az erőfeszítéseket jellemzik azok a katonapolitikai szerződések, amelyekkel két regionális szövetségi rendszerhez csatlakozott. Az Egyesült Királyság 1954–55-ben részesévé vált a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetének (SEATO), és aláírta a Bagdadi Paktumot (CENTO). Ugyanebben az időszakban vállalt kötelezettséget a Nyugat-Európai Unió (WEU) égisze

alatt brit csapatoknak a kontinentális Európában való al-
lomasoztatására Folytatódtak és jelentős eredményekkel
jartak az atomfegyverek és ballisztikus hordozóeszközök be-
szerzésére és elállítására irányuló törekvések is, amelyekkel
az V fejezetben foglalkozunk részletesebben. Jelentős va-
lasztóvonalat kepezett mind külpolitikai, mind pedig kato-
napolitikai szempontból a sikertelen szuezi agresszió

1956 július 26-án Egyiptom Nasszer elnök által ve-
zetett kormánya – tenyleges szuverenitásának birtoka-
ban – forradalmi tettet hajtott végre a 285 szamu tör-
vennyel kimondta az imperialista hatalmak kezében le-
vo Szuezi-csatorna Társaság államosítást. A nyugati
hatalmak ezt a jogos lepest követően a nemzetközi jog
megsértésével vádoltak Egyiptomot, majd augusztusban
ertekezletet hívtak össze Londonban, amelyet szeptem-
berben a második londoni értekezlet követett. Az érte-
kezleteken nem hoztak és nem is hozhattak létre sem-
miféle megállapodást, miután azokon Egyiptom nem
képviseltette magát. A szuezi kérdést az ENSZ Bizton-
sági Tanácsa is napirendre tüzte. A Biztonsági Tanács
által elfogadott elvek egyebek között hangsúlyozták a
csatorna való közlekedés szabadságát és Egyiptom szu-
verenitásának tiszteletben tartását. Egyiptom vezetése
ezekkel az elvekkel egyetértett. Nem sokkal a Biztonsági
Tanács október 13-ai határozata után, október végén
Anglia, Franciaország és Izrael fegyveres agressziót ko-
vetett el Egyiptom ellen. Az izraeli csapatok melyen be-
hatoltak az egyiptomi területekre, majd angol és francia
legikótelekek bombatámadásokat intéztek egyiptomi
városok és települések ellen. Végül angol és francia csa-
patok partraszállást hajtottak végre Port Said közelében.
A Szovjetunió kormánya már 1956 október 31-ai nyilat-
kozatában erélyesen tiltakozott az agresszió ellen és an-
nak összes következményeiért a támadókat tette felelos-

sé. Ugyanakkor a szovjet kormány szükségesnek tartotta, hogy a Biztonsági Tanács sürgős intézkedésekkel vessen véget az agressziónak. Minthogy a Biztonsági Tanács Anglia és Franciaország nemleges szavazatai miatt képtelen volt megfelelő határozat meghozatalára, rendkívüli közgyűlés összehívására került sor. Az Egyesült Államok is élesen szembefordult szövetségeseivel és erős nyomást gyakorolt a katonai tevékenységek beszüntetése érdekében.

A sikertelen szuezi akciót követő **harmadik szakaszt** (az 1956–1964 közötti időszakot), találóan jellemezhetjük Dean Acheson szavaival: az „Egyesült Királyság elveszített egy egész birodalmat és még nem talált megfelelő szerepet.” Nagy-Britannia stratégiai gondolkodásában a Közép-Kelet és különösen Egyiptom, már több mint egy évszázada létfontosságú terület volt. A brit politika a háború utáni periódusban, a hidegháború kibontakozásával és saját hatalmának hanyatlásával, a konzervatív arab államok és természetesen az Egyesült Államok támogatásának elnyerésével e térségben is egy kommunistaellenes szövetség létrehozatalát szorgalmazta. Egymást követő erőfeszítései – mint például a Középkeleti Védelmi Szervezet (MEDO) 1951. évi terve és a brit csapatok egyiptomi állomásoztatásának fenntartására irányuló elképzelése – fokozatosan elvezettek az arab államok elutasító magatartásának és az Egyesült Államok ez irányú támogatása elmaradásának kialakulásához. A Bagdadi Paktum megalakításában már az Egyesült Államok vette át a kezdeményezést, a brit csatlakozás voltaképpen a saját gyengülő befolyásnak a felismerését tartalmazta. A szuezi agresszió során pedig már a tengerentúli szövetségessel kialakított „különleges viszony” is veszélybe került, miután a brit vezetés nem tájékoztatta tervéről fontos partnerét.

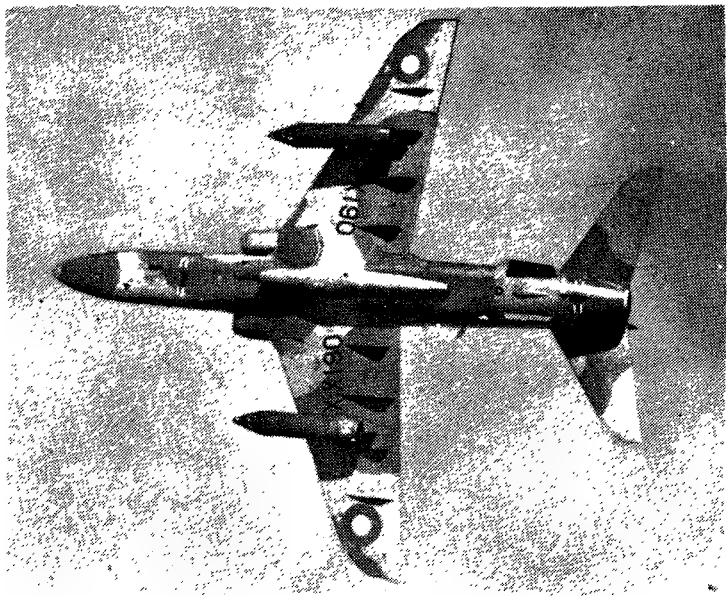
Némi leegyszerűsítéssel és a két ország közötti különbségek megfelelő figyelembevételét tükröző túlzással a szuezi

eseményeknek a brit politikára és katonapolitikára gyakorolt hatását az Egyesült Államok vietnami veresége által okozott traumához hasonlíthatjuk. R. Sz. Ovinnyikov szovjet tudós – a brit–amerikai kapcsolatok 1945 és 1956 közötti fejlődését tanulmányozva – meghatározónak tekintette a szuezi agressziót, amely lezárt egy sajátos kül- és katonapolitikai korszakot, s egyúttal kezdetét jelentette egy megváltozásra kényszerült új irányvonalnak.⁵ Ovinnyikov a vizsgált időszakot két szakaszra bontotta fel. Az első az 1945–1948 közötti periódus, amelyben az Egyesült Államok szerepe és befolyása nőtt, aktivizálódott, míg a brit pozíciók gyengültek. Fontos jellemzőként értékelte az Egyesült Államokkal szembeni eladósodás és a vele való közös globálpolitikai szerepvitel kiépítését a háború alatt kialakult „különleges viszony” alapján. A második szakaszt 1949-től, a NATO megalakulásának évétől a szuezi agresszióig terjedő időintervallumban határozta meg, amikor is a szigetország szerepe lényegesen átalakult. Ettől a ponttól kezdve már csak egy átértékelt, reálisabb megközelítés kidolgozása biztosíthatta hitelt érdemlő politika folytatását. A lehetőségek számbavételekor megkezdődött a Szueztől keletre fenntartott jelenlét folyamatos leépítése, s a szigetországban mind nagyobb figyelmet szenteltek a kontinentális Európával (értsd: Nyugat-Európával) való együttműködés fejlesztésének. Természetesen ez az átértékelés nem ment, és magától értetődően, nem is mehetett végbe egyik napról a másikra. Hosszú, összetett, ellentmondásoktól és kudarcoktól sem mentes folyamat eredményeként alakulhatott ki az a koncepció, amely a hetvenes évek második felétől uralkodóvá vált, és amelynek alapján kiépült a nyolcvanas évekre érvényes katonapolitikai mechanizmusrendszer.

Az előbbiekben vázolt folyamat **a negyedik szakaszban** (1965–1974/75) vezeteti el a brit katonapolitika megváltozott prioritásai rendszerének elfogadásához. Ezek – a „fájdalmas átértékelés” és a hosszú ideig tartó biztonságpolitikai

viták után – már tartalmazták a „világméretű involválódás” felszámolását, a katonai értelmű globális szerepvállalás felhagyásának kimondásával. Jóllehet az ilyen jellegű korábbi státusra utaló jó néhány intézkedés továbbra is fennmaradt (mint például az Indiai-óceánon időről időre előforduló haditengerészeti jelenlét vagy a Belizén és Hongkongban fenntartott szárazföldi és légierő stb.), mindezeket az úgynevezett „szélesebb védelmi érdekek” megjelölése alatt, még a nyolcvanas években kiadott katonapolitikai ún. Fehér könyvek is tartalmazták. Egyértelműen megállapítható azonban, hogy a Suez után megkezdődött „európaizálás” – amely a hatvanas években Franciaország kétszeri vétója következtében megtorpanást szenvedett – az 1974–75-ös biztonságpolitikai vitákat követően, egyértelműen a legfontosabb prioritássá vált: a „Nyugat-Európa védelmében való elkötelezettség” számottevő és magas színvonalú haditengerészeti, szárazföldi és légierők által nyújtott hozzájárulást jelent a NATO közös katonai potenciáljához. Ez a NATO közös tervezésben való részvétel kiterjed a hagyományos, a hadművelleti-harcászati és a hadászati nukleáris erőkre, magában foglalja az Észak-atlanti Szövetség katonai erőinek három fontos főparancsnoksági körzetét.

A brit katonapolitikában tehát egyaránt megtalálhatók a folyamatosság és a változás jelei és tényezői. Bizonyos értelemben ezek a meghatározó jegyek még napjaink brit katonapolitikai megközelítéseiben is kimutathatók. A háború utáni időszakban a legnagyobb ellentmondást az képezte, hogyan tudnak a túlzott ambícióktól egyáltalán nem mentes szigetországi kormányzatok megbirkózni azokkal a politikai és katonai szerepvállalásokkal, amelyeknek fenntartásához mind szűkösebb anyagi eszközöket tudhattak magukénak. Így alakult ki a napjainkra is fennmaradt helyzet: egy globális kötelezettségektől jórészt mentes, ezeket a kötődéseket (Biztonsági Tanács, Nemzetközösség) azonban még bizonyos formákban magában hordozó, de alapvetően regionális ha-

Hawker Hunter brit gyártmányú vadászbombázó

talmi szerepkörre korlátozott katonapolitika. A globális szerepvállalások szükségszerű feladásával párhuzamosan ment végbe a fegyveres erők létszámának csökkenése is. Az 1951-ben még mintegy 825 000 fős összlétszámot fokozatosan csökkentették a mai 325 000 körülire (haditengerészet: 71 000 fő; szárazföldi haderő: 162 000 fő; légierő: 92 000 fő), amely magasan képzett zsoldos rendszerű, jól felszerelt, a tudományos-műszaki haladás élenjáró eredményeit alkalmazó korszerű hadsereget jelent.⁶

A fenyegetettségi felfogás

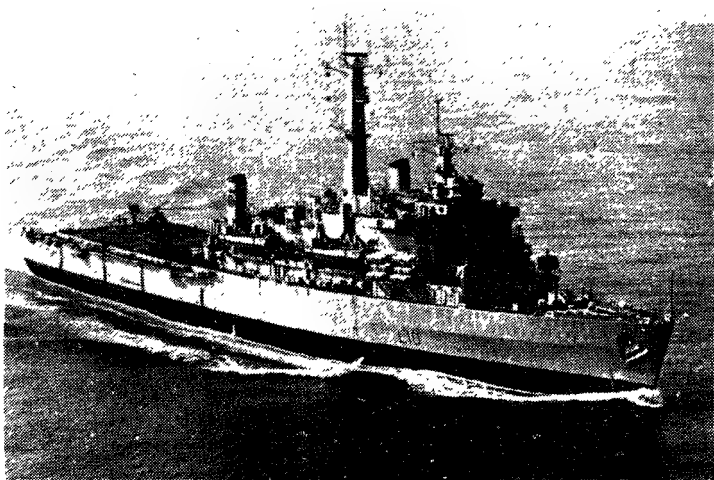
A katonapolitikát meghatározó, számos objektív és szubjektív tényező sorában meghatározó szerepet játszik az úgynevezett fenyegetettségi felfogás (threat perception), amely a katonapolitika és a konkrét katonai tervezés szempontjából is kimagasló jelentőségű. A fenyegetettségi felfogásban megtestesülnek egy adott állam uralkodó osztályának létét, hatalmát veszélyeztető, vélt vagy valós, közvetett és közvetlen potenciális fenyegetések. A fenyegetettségi felfogás az osztálytársadalmakban az uralkodó osztály konkrét helyzete és érdekei által közvetítetten jelentkezik.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a brit biztonsági-fenyegetettségi érzetet és az ebből kialakított fenyegetettségi felfogást, alapvetően befolyásolta-befolyásolja az a történelmi fejlődés során kialakult helyzet, hogy valamikor globális katonai-gazdasági hatalom volt, míg jelenlegi állapota sokkal inkább jellemezhető a NATO-szövetségben és az Európai Közösségben elfoglalt helyével és szerepével. Ezt az orientációt úgy is kifejezhetjük, hogy a szigetországnak az Európai Közösségben és a NATO-ban való részvétele – a második világháború utáni időszakot követő sajátos fejlődés folyamatában – biztonságának alapvetően kelet-nyugati viszonylatban történő meghatározásához vezetett. Az Egyesült Államokhoz fűződő szoros kötelék és az amerikai-brit kapcsolatok második világháború utáni fejlődésének sajátosságai csak megerősítették ezt a biztonsági felfogást, amelyben – az Egyesült Államoknak a nyugati érdekek védelmében tanúsított primátusával párhuzamosan – mindinkább előtérbe kerültek az össztek érdekeknek megfelelő értékelések.

Nagy-Britannia jelentős katonai erőt tart fenn, amelynek elsődleges céljaként a NATO központi térségének mindenoldalú, valamint a kelet-atlanti térség és a Csatorna-övezet haditengerészeti védelmében való részvételt határozták meg. A brit fenyegetettségi felfogás ugyancsak nagy hangsúlyt helyez

ennek a katonai felkészültségnek a nukleáris elemére. Az atompotenciálnak hivatalosan, kizárólagosan elrettentési célt tulajdonítanak, amely az időközben végbemenő „Trident” korszerűsítési programmal még az eddigieknél is sokkal hatékonyabb eleme lesz az ország katonai erejének.

A gyarmatosítás időszakából fennmaradt „örökségek” is nagy befolyást gyakorolnak a brit kül- és katonapolitikára. Mindezek kifejeződnek elsősorban az Európán kívüli térségekben vállalt „védelmi kötelezettségek” fenntartásában, a „nemzet védelmére hivatott erő” katonai és politikai szerepének interpretálásában. Az Egyesült Királyság katonai együttműködési és katonai védelmi kapcsolatokat tart fenn napjainkban is egyes – a NATO úgynevezett működési körzetén kívül eső – térségekben. Amint azt a legutóbbi, a Falkland-(Malvin-)szigetek körül kirobbant konfliktus is de-

A Falkland- (Malvin-)szigeteki háborúban tűnt ki jó tulajdonságaival a „Fearless” brit gyártmányú hadihajó

monstrálta, a brit politika minden eszközzel – beleértve a katonai erő széles körű alkalmazását is – kész a „szélesebb védelmi érdekek” szférájába eső kötelezettségvállalásainak eleget tenni.

Az ország biztonságát és „szélesebb védelmi érdekeit” veszélyeztető fenyegetést egyértelműen a Szovjetunióban és szövetségeseiben látják. A brit katonapolitika neves szakértője, D. Greenwood joggal jellemezhetette ennek alakulását könyvében úgy, hogy a „második világháború után, a harci cselekmények befejezését követően egy percre sem volt kételkedés Nagy-Britannia hovatartozásának kérdése”.⁷ Amint azt már az előbbieken is röviden vázoltuk, az Egyesült Királyság szervesen kapcsolódik a NATO katonai szervezetéhez, jól képzett és korszerűen felszerelt haderejével közvetlenül hozzájárul a nyugat-európai katonai együttműködéshez (amit többek között kifejez az is, hogy közel 70 000 fős katonai erőt állomásoztat a Német Szövetségi Köztársaság és Nyugat-Berlin területén).

A szigetország ez irányú elkötelezettségének jelentőségét a *Journal of Defense and Diplomacy* című szaklap úgy értékeli, hogy „a Varsói Szerződés erőinek Németország elleni (értsd: NSZK elleni – A szerző) támadása esetén, ezek az erők – a Rajnai Brit Hadsereg (BAOR) – azonnyomban hadban álló felekké válnának. Így, még a Varsói Szerződésnek a legkorlátozottabb – bármely NATO-szövetséges ellen intézett – támadása is közvetlenül veszélyezteti a brit biztonságot”.⁸ A jelenlegi kormányzat értékelése szerint, annak ellenére, hogy az Egyesült Királyság „független atomerő birtokában van, ez nem elégséges arra, hogy megfelelő és hiteles elrettentést jelentsen a szovjet nukleáris támadásokkal szemben. Ennek következtében Nagy-Britanniának továbbra is az Egyesült Államok nukleáris ernyőjének védelmére kell bíznia magát, legalábbis addig, amíg a Trident tengeralattjárófedélzeti rakétarendszerek telepítésre nem kerülnek az 1990-es évek közepén”.⁹

A nemzetközi kapcsolatokban a feszültség elemeinek előtérbe kerülésével párhuzamosan, az 1979 májusában Margaret Thatcher vezetésével hatalomra került konzervatív párti kormányzat alatt egy időre a katonapolitikai vonalvezetés is megmerevedett. Margaret Thatcher már az ellenzék vezéréként kifejtette, hogy „a mi életünkre a legfőbb, mélyben gyökerező kihívást a Szovjetunió jelenti”. Azt is egyértelművé tette, hogy ezt a kihívást nemcsak katonai, hanem politikai és ideológiai jellegűnek is tekintette.¹⁰ Egy, a szigetország biztonságpolitikájával foglalkozó 1982. évi beszédében kijelentette, hogy (a brit politika) „a Szovjetunióra és szövetségeseire úgy tekint, mint olyan országokra, amelyek közvetlenül potenciális katonai fenyegetést jelentenek Nyugat-Európára”.¹¹

Az 1980 áprilisában megjelentetett, az úgynevezett Védelemmel foglalkozó Fehér Könyv (Defence in the 1980s) a hetvenes évek tapasztalatait értékelve a nyolcvanas évek brit katonapolitikájának feladatait így összegezte: „csak egy megerősített Nyugat képes feltartóztatni a szovjet hatalmi terjeszkedést”. Ugyancsak az említett Fehér Könyv 408. cikkelye állapította meg: „a Nyugatnak világossá kell tennie a Szovjetunió és szövetségesei számára, hogy képes megvédelmezni legfontosabb érdekeit a felmerülő szükségleteknek megfelelő katonai eszközökkel.” A Fehér Könyv egyúttal azt is leszögezte, hogy „ezt a feladatot nem lehet és nem is szabad kizárólag az Egyesült Államokra hagyni”.¹² Még konzervatív katonai szakértői körök is erős túlzásnak tartották az 1980. évi Fehér Könyv 410. cikkelyében található azon megállapítást, hogy szükség van a „NATO-térségeken kívüli kötelezettségek jelentősen nagyobb rugalmasságú vállalására”.¹³

A fenyegetettségi felfogásnak a hetvenes évek legvégére történő meghatározásában voltaképpen nincs döntően új elem: tartalmazta a szigetország katonapolitikai orientálódásában szükségszerűen végbement átértékeléseket, amelyek

következtében az erőfeszítések koncentrációja döntően az európai térségre irányult. Megfigyelhető azonban emellett a harmadik világ nagy fontosságú és stratégiaileg jelentős térségeire való fokozottabb figyelemösszpontosítás is, amire általában a konzervatív kormányzatok fektettek nagyobb hangsúlyt. Természetesen ezzel összefüggésben figyelembe kell vennünk azt is, hogy a harmadik világ egyes nagy fontosságú térségeiben, mint például a Közép-Keleten, a brit politika mindig komoly pozíciókkal rendelkezett és így bizonyos fokú érdekfolytonosság is motiválta aktivitását. Valójában ez derült ki az 1980. évi Fehér Könyv értékeléséből is, amely a hetvenes évek végén bekövetkezett legfontosabb fordulatot, az angol-amerikai stratégia szempontjából oly fontos szerepet játszó Irán összeomlásában jelölte meg. A hivatalos elemzés az iráni fejleményekből azt a következtetést vonta le, hogy (mindezek) „a Közel- és a Közép-Keletet fenyegető szovjet veszélyre irányítják a figyelmet” a nyolcvanas évek katonapolitikai tervezésében. Lord Carver pedig egyenesen olyan megállapításra jutott, hogy „az Anthony Eden és John Foster Dulles által kidolgozott feltartóztatási stratégia eltűnt”.¹⁴

A fenyegetettség felfogásának ilyen, elsősorban kelet-nyugati relációban történő meghatározását arra alapozzák, hogy a Szovjetunió és a Varsói Szerződésbe tömörült szocialista országok úgymond „a védelmi szükségleteket meghaladó” katonai pontenciált tartanak fenn. Ez az állítólagos fenyegetés, a brit elemzések szerint a „legkülönbözőbb formákban jelentkezhet”. Ennek egyik formája lehet a Varsói Szerződés és a NATO közötti közvetlen katonai konfliktus, de újabban hangsúlyozottan szerepeltetik a közvetett – a Nyugat úgynevezett „létfontosságú érdekeit” az európai központi szembenállási térségen kívül eső fejlődő világban veszélyeztető – fenyegetéseket is. A hivatalos értékelések mindezek alapján olyan következtetésre jutnak, hogy „minden lehetséges eszközzel fel kell lépniük az ilyen jellegű fe-

nyezetésekkel szemben”. Az 1981. és 1982. évi Fehér Könyvek megfogalmazása szerint „amennyiben a Nyugat ezt a potenciális fenyegetést nem próbálja ellensúlyozni, úgy a Szovjetunió és szövetségesei nemkívánatos befolyást gyakorolhatnak olyan országok bel- és külpolitikájára, amelyek ezen államok katonai hatalmával nem vehetik fel a versenyt”.¹⁵ Érdemes talán idézni az 1985. évi katonapolitikai Fehér Könyv legújabb megfogalmazását. „Úgy hisszük, hogy a Szovjetunió és Varsói Szerződéshez tartozó szövetségesei, ezek politikája és katonai képessége jelentik még mindig a legfőbb fenyegetést az Egyesült Királyság biztonságára; így a mi politikánk alapja az, hogy védelmi erőfeszítéseinket Szövetségünk erősítésére koncentráljuk.”¹⁶

A Fehér Könyv megállapítja továbbá, hogy „Haderőnk túlnyomó részét és katonai költségvetésünknek mintegy 95 százalékát közvetlenül vagy közvetve a Szövetségnek (értsd: NATO – A szerző) rendeljük alá. Nagy-Britannia az egyetlen európai ország, amely a NATO-erők mindhárom eleméhez hozzájárulást biztosít: a hadászati nukleáris, a hadműveleti-harcászati nukleáris és a hagyományos erők vonatkozásában egyaránt.”¹⁷

Ugyancsak az 1985. évi Fehér Könyv szögezi le, hogy a katonai erőviszonyok a második világháborút követően drasztikusan megváltoztak. Azt a tényt, hogy a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok között a hatvanas évek közepére-végére kialakult a hadászati fegyverrendszerek egyensúlyi helyzete, úgy állítják be, miszerint a Szovjetunió ennek következtében katonai fölénybe került. Ugyanakkor a legkülönbözőbb erőviszony-egyensúlyi kimutatásokban azt igyekeznek bizonygatni, hogy a Varsói Szerződés erői más vonatkozásokban is fölényben vannak a NATO-val szemben.¹⁸ Mindezek azt a célt szolgálják, hogy a fenyegetettségi érzet bemutatásával, mintegy „legitimizációs bázist” nyújtsanak a

katonapolitikai prioritások és a konkrét hadászati tervezés fenntartásához.

Lawrence Freedman professzor a fenyegetettségi felfogás fentebbi funkciójával összefüggésben megállapítja, hogy „az Észak-atlanti Szerződés aláírása, valamint az ezt követő Nemzetközi Katonai Vezérkar létrehozatala olyan környezetet biztosított a brit biztonságpolitikának, amelyet az egymást követő kormányzatok egyike sem kívánt kétségbevonni”. Véleménye szerint az évek múlásával sokkal inkább az a feltételezés erősödött, miszerint „a béke fennmaradása az eredetileg meghatározott politika bölcsességének bizonyítéka”. Mindezek után a neves szerző arra a következtetésre jut, hogy „a folyamatosan fennálló szovjet fenyegetésről szóló nézet, amelynek csupán élességében vagy irányultságában látszik időről időre változás, a brit biztonságpolitika legitimizálását szolgálja”. Freedman értékelése alapján, amennyiben a fenyegetés tényezőjét kivonnánk az elemzésből, akkor ennek a politikának a lényege veszne el, s a megmaradó résznek „egyszerűen nem lenne értelme”. „Azonban ez a legitimizációs funkció egyúttal azt is jelenti, hogy minden politikai javaslatot (kezdeményezést) e téren – különösen a legradikálisabb természetűeket – a fenyegetés jellemzésének bemutatásával kellőképpen alá kell támasztani.”¹⁹

Természetesen a fenyegetés meghatározásának tartalmaznia kell a potenciális ellenség képességeit, szándékait és ugyancsak figyelembe kell vennie a fenyegetettség felmérésénél saját sebezhetőségét is. Ugyanakkor ahhoz, hogy reális biztonságpolitika kerüljön kidolgozásra, konkrét fenyegetettség-meghatározás szükséges. Freedman említi, hogy „az az állítás, miszerint ilyen vagy olyan formában a Szovjetunió ereje testesíti meg a brit biztonság ellen irányuló legfőbb fenyegetést, olyan mélyben gyökerező felfogássá vált, hogy a politikusok többsége is már annyira magától értetődőnek tekintti, hogy nem tartják fontosnak rendszeres kimunkálását”.²⁰

„Katonai szakértők mind ez ideig képtelenek voltak egy átfogó és valójában autentikus elemzést adni a Nagy-Britannia biztonságát fenyegető kihívásokról, amelyre felépülhetne a katonai doktrína. Kialakításra került egy ellenséges hatalomnak, a Szovjetuniónak általános felfogása, amely riasztóan fölénybe került katonai képességeit illetően, ugyanakkor a konkrét szovjet törekvésekről és szándékokról vagy képességekről kialakított értékelések hiányosak maradtak és szakértőnként különböztek egymástól. Általános az a feltételezés, hogy nem fenyeget közvetlen agresszió veszélye, viszont ezzel együtt jelentkezik az az állítás is, miszerint a NATO elrettentési képessége és az európai katonai képességek egyensúlyának fenntartására irányuló politikája nélkül a Szovjetunió megkísérelhetné, hogy stratégiai előnyöket nyerjen katonai fölényéből.”²¹

Miután az eddigi rövid áttekintésből egyértelműen látszik, hogy a brit biztonságpolitika felfogásában a szigetország biztonságát veszélyeztető fenyegetéseket honnan, milyen irányból vezetik le, érdemes megvizsgálnunk azt, hogyan ítélik meg ennek a „létező fenyegetésnek” a közvetlenségét. Már Lider fentebb idézett megállapításában is szerepelt, hogy agresszió közvetlen veszélyével nem számolnak. A *Journal of Defense and Diplomacy* hivatalos fenyegetettségi felfogás elemzésében is található olyan utalás, mely szerint „a brit biztonságot elsősorban a Szovjetunió és varsói szerződésbeli szövetségesei részéről jelentkező fenyegetés veszélyezteti, azonban egy konfliktusnak a lehetősége jelenleg távolinak tűnik”.²² Ugyanilyen értelemben közelíti meg ezt a kérdést az 1985. évi Fehér Könyv: „Figyelembe véve a NATO védelmi képességeinek jelenlegi méreteit, nincs okunk azt feltételezni, hogy a szovjet vezetőknek közvetlenül szándékában állna megtámadni a NATO-országokat.”²³

A fenyegetettségi felfogás központi tényezőjén kívül meg-

lehetősen kevés utalást fedezhetünk fel a brit érdekeket veszélyeztető „specifikus fenyegetésekről”. Természetesen erre is találhatunk magyarázatot, mint ahogy a nemzetközi szakirodalomban is főként két tényezőre vezetik vissza a brit katonapolitika alakulásának e sajátosságát: először is geopolitikai-geostratégiai helyzetének, politikai orientációjának, gazdasági-politikai és ideológiai meghatározottságának megfelelően, a kialakított „ellenségképnek” figyelembe kell vennie azokat az objektív és szubjektív tényezőket, amelyek hitelt érdemlően szolgálhatják a legitimizációs funkciót. Másodszor azt a tényt találhatjuk a szakirodalomban, mely szerint az Egyesült Királyságban mindmáig meghatározó jelentőségű az úgynevezett „NATO-ortodoxia”; vagyis az a szerep, amit a szigetország a katonai szövetség létrehozatalában, megerősítésében és fejlesztésében játszott. Amint arra már utaltunk az előbbieken is, Nagy-Britanniának vannak meghatározott tengerentúli (overseas) érdekei is. Ezek közül talán a Falkland-(Malvin-)szigetekhez fűződő érdekek váltak a legismertebbekké, az 1982. évi katonai konfliktust követően. Freedman véleménye szerint „annak ellenére, hogy alkalmanként jó néhány országot láthattunk valamilyen módon a brit érdekek ellen fellépni – Argentína a Falkland-(Malvin-)szigetek megszerzéséért, vagy Líbia és a terrorista szervezetek 1984. évi akciói –, ezeket a fenyegetéseket nem lehet a Szovjetunió általi veszélyeztetés szintjéhez hasonlítani”.²⁴

A *Journal of Defense and Diplomacy* tanulmánya leszögezi, hogy „a Falkland-szigetek visszafoglalása irányában tanúsított argentin elkötelezettség intenzitásának ellenére, valószínűtlennek látszik, hogy a jövőbeni kormányok komolyan számoljanak a Nagy-Britanniával való ellenségeskedések – legalábbis egy ideig való – felújításával. Nagy-Britannia határozottan legyőzte Argentínát az 1982. évi háborúban és azóta megerősítette a szigetek védelmét . . .”

Amennyiben a fenyegetettségi felfogás belső tényezőit vesszük figyelembe, úgy azt kell mondanunk, hogy ezek szerepe marginális a külső tényezőkhez képest. Általában az 1970-es évek walesi és skót nacionalizmusát és az észak-írországi zavargásokat említi a nemzetközi irodalom, mint a brit biztonságot fenyegető elemeket. Néhány forrás külön idézi a gazdasági válság miatt kirobbant munkás tiltakozásokat és zavargásokat, míg másutt utalásokkal találkozhatunk a gazdasági problémákra, ezek között például a munkanélküliség magas arányára. Úgy gondoljuk, hogy ezen problémáknak a leértékelése nélkül mégis helytálló a fenyegetettségi felfogás szempontjából a Journal of Defense and Diplomacy már idézett írásának megállapítása: „A megpróbáltatásokkal járó gazdasági és politikai problémák ellenére, az Egyesült Királyság, Észak-Írország kivételével, politikailag stabilnak tekinthető.”²⁵

A brit katonapolitika célja, hogy fenntartsa az Egyesült Királyság területi sérthetetlenségét és biztonságát, elrettentsen minden, a szigetország területe és érdekei ellen irányuló agressziót, továbbá meglévő képességeivel hozzájárulást nyújtson szövetségi rendszere, a nyugati szövetség államai biztonságának védelmezéséhez. A nemzetközi kapcsolatokban jelentkező feszültséggel és az 1979-ben hivatalba lépett konzervatív kormányzat katonapolitikai irányzatával párhuzamosan a fenyegetettségi felfogás az ország fenyegetettségének növekedéséből, valamint abból indult ki, hogy a meglévő brit katonai potenciál egy konkrét fenyegetéssel szemben egyedül képtelen fellépni; tekintettel erre szükség van a NATO-szövetség katonai-politikai tevékenységében való aktív részvételre.

Az elmúlt évtized katonai erőviszonyaiban végbement változásokat a brit elemzések a nyugati szövetségi rendszer szempontjából kedvezőtlennek minősítik. A hetvenes évekig a NATO „hozzászokott” egy olyan erőviszonyképlethez, amelyben a nyugati nukleáris képességek mind minőségi,

mind pedig mennyiségi vonatkozásokban felülmúlták a Szovjetunióét. Ennek „indokoltságát” abban látták, hogy a Varsói Szerződés hagyományos fegyverrendszerekben meglévő állítólagos fölényét nukleáris erővel tudják „ellensúlyozni”. A közepes hatótávolságú szovjet atomeszköz-pontenciál modernizálására, a Pentagon-kód szerint SS-20-asnak nevezett szárazföldi telepítésű rakéták rendszerbe állítására hivatkozva, azt helyezték az európai egyensúlyi helyzetről folyó párbeszéd előterébe, hogy a szovjet nukleáris potenciál korszerűsítésével a nyugati szövetségi rendszer „hátrányba került”. Nagy-Britannia jelenlegi kormánya kezdettől fogva támogatta a NATO 1979. évi úgynevezett rakétatelepítési „kettős határozatát”, amelynek értelmében 1983 novemberében megkezdődött a közepes hatótávolságú amerikai atomeszközök nyugat-európai telepítésének folyamata. Azt sem érdektelen megjegyeznünk, hogy az amerikai rakéták rendszerbe állítását éppen Nagy-Britannia és az NSZK területén kezdték meg.

A fenyegetettségi felfogás előbbiekben vázolt körülhatárolását nem változtatta meg a Falkland-(Malvin-)szigetek konfliktusáról kiadott külön Fehér Könyv (The Falklands Campaign: The Lessons), mely a következtetések sorában kiemeli: „óvatosnak kell lennünk annak meghatározásában, hogy a konfliktus mely tanulságai bírnak jelentőséggel az Egyesült Királyság fő védelmi prioritása, a NATO-n belüli szerepünk, a Szovjetunió és szövetségesei oldaláról jelentkező fenyegetés elhárításának vonatkozásában.”²⁶

AZ AMERIKAI-BRIT „KÜLÖNLEGES VISZONY”

A kapcsolatok kezdetei

Amint az már könyvünk első részéből ismert, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közötti együttműködésnek meghatározó szerepe volt a szigetország második világháború utáni fejlődésében. Ennek az együttműködésnek a bemutatásával azt kívántuk bizonyítani, hogy a brit–amerikai kapcsolatokban végbement, sokszor ellentmondásos folyamatok nagymértékben befolyásolták és sok esetben meghatározták a brit kül- és belpolitika alakulását, ezek mai formájának létrejöttét.

Miután célunk a jelenlegi katonapolitika főbb vonásainak bemutatása, így e történeti megközelítésben mindenekelőtt azokra a legfontosabb eseményekre, jelenségekre és fejlődési csomópontokra térünk ki, amelyek valamilyen formában jelentős hatást gyakoroltak a katonapolitikai tervezés mai rendszere kialakulására. Kiindulási pontunk az, hogy – a brit–amerikai együttműködés fejlődése szempontjából – a második világháború kirobbantásától kezdődik egy olyan sajátos szakasz, amely valóban minőségi értelemben jelent elhatárolódást a korábbi időszakokban kialakult kétoldalú kapcsolatokhoz képest. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az e kérdéssel foglalkozó irodalom egy jelentős része e „különleges kapcsolatrendszer” mélyebb történelmi gyökerekig vezet vissza,²⁷ bár e nézetnek a képviselői sem vitatják a katonai együttműködés valamilyen formája jelenlétének fontosságát. Sőt egyesek, mint például H. C. Allen professzor, a két ország közötti kapcsolatokat „fokozatosan érlelődő barátságnak”, a bizalmatlanságtól a szívélyes és őszinte együtt-

működésig fejlődő folyamatnak tekintik, amelyben a két ország közötti viszonyban éppen a védelem terén való kooperáció szolgált a leginkább kézzelfogható és látható együttműködési területként. E felfogás képviselői olyan eseményeket is figyelembe vesznek, amelyek a múlt században játszódtak le, de amelyek jelentősége túlnőtt a nemzeti kereteken. Így például az Egyesült Államok számára a Monroe-doktrína (1823) meghirdetését és az ezen alapuló politika – az amerikai kontinensre és a csendes-óceáni térségre való nagyobb összpontosítás – gyakorlati végrehajtását nagymértékben segítette a brit flottának a világtengereken kialakult fölénye, egyértelmű meghatározó szerepe, mely egyfajta védelmet biztosított az esetleges külső hatalmakkal szemben. Ugyancsak a brit flotta jelenlétére, erejére vezetik vissza, hogy az 1861–1865 közötti amerikai polgárháborúba más európai hatalmak nem avatkoztak be.

A két ország közötti történelmi fejlődés fontosságának egy másik kiváló szakértője szerint a „különleges viszony” kialakulása „hosszú történelmi háttérrel rendelkezik”, azonban az egymást követő brit kormányok „csak az első világháború után biztosították a legmagasabb prioritást az Egyesült Államokkal való szoros egyetértés létesítése és fenntartása politikájának”.²⁸ A kapcsolatok kezdetének különböző felfogása ellenére, mind Allen, mind pedig Nicholas egyetért abban, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közötti szoros kapcsolatok létrejöttében a védelmi és biztonsági területen kialakult együttműködésnek fontos – ha nem meghatározó – szerepe volt. Nicholas kiemeli például, hogy a huszadik század elején mindkét országban fokozottan ismerik fel a kölcsönös hadászati függőséget, mint az együttműködés alapját.²⁹

Az angol–amerikai viszony történetének fejlődésével kapcsolatos harmadik felfogás alapján a második világháború jelenti azt a csomópontot, amikor is a két állam közötti kapcsolatok minden megelőző időszakénál szorosabb, minőségi-

leg magasabb együttműködési szintet érték el. Ezt az álláspontot képviselte az amerikai Külkapcsolatok Tanácsának, valamint az angol Nemzetközi Kapcsolatok Királyi Intézetének 1953-ban kiadott közös tanulmánya, megállapítva, hogy a kapcsolatok őszinte közvetlenségét „más államok együttműködése még sohasem érte el vagy közelítette meg”.³⁰ Ugyancsak ezt a megközelítést tette magáévá a „különleges viszonyt” illetően W. Churchill híres-hírhedt Fultoni beszédében (1946), amikor kiemelte a két ország közötti kapcsolatokból a „háborús együttműködés” kimagasló jelentőségét és hangsúlyozta a folyamatos együttműködés fenntartásának szükségességét a háború utáni időszakra.³¹

Történeti és katonapolitikai megközelítés szempontjából egyaránt a második világháború során kialakult szoros kapcsolatrendszer tekinthető a „különleges viszony” elnevezéssel illetett együttműködés fordulópontjának. Nyilvánvalóan az együttműködés kialakulásának történelmi folyamatában létrejött „közös gyökerek” fontos szerepet kaptak a kapcsolatokban. Azonban az is egyértelmű, hogy a két ország közötti viszony csupán az 1939–45 közötti háborús években, illetőleg az azt követő időszakban vált olyan szorossá és közvetlenné, hogy átfoghatta a politikai, gazdasági-kereskedelmi és különösen a katonai együttműködés széles területét. J. Baylis értékelése szerint „Nagy-Britannia esetében kétséghivonhatatlanul igaz, hogy legalábbis 1940 óta az Egyesült Államokkal való együttműködés döntően fontosabb, mint bármely más országgal”.³² Ez a kapcsolat az Egyesült Államok szempontjából sokkal kevésbé központi jelentőségű, az viszont tény, hogy a tengerentúlon hosszú időn át Nagy-Britanniát a legszorosabb amerikai szövetségesnek tekintették. Ugyanakkor az a második világháború utáni realitás sem hagyható figyelmen kívül, hogy az Egyesült Államokban megkezdődött az izolacionizmussal való szakítás, s feltartóztathatatlanul előtérbe került a világméretű vagy globális szerepvállalás (worldwide/global engagement) politikája.

Ebben a helyzetben a hatalmas tengerentúli szövetségességnek is szüksége volt az ilyen jellegű együttműködésben érdekelt partnerekre.

A katonapolitika területén való együttműködés szempontjából e fontos kapcsolatrendszernek a rövid történelmi bemutatásával a napjainkra elért viszony természetének, lényegének és jellegének jobb megértését próbáljuk elősegíteni.

A brit–amerikai katonapolitikai együttműködésnek a „különleges viszony” kialakulásától (1939–45) kezdődő folyamatát hat szakaszra tagoltan kívánjuk bemutatni: 1. A háborús együttműködés (1939–45); 2. A háborút közvetlenül követő időszak viszonya (1945–49); 3. Együttműködés és ellentétek (1950–1956); 4. Útkeresés Szuezt után (1957–1962); 5. Nassau után – újabb ellentmondások küszöbén (1963–1969); 6. „Különleges kapcsolatokról” – „természetes viszony” (1970–).

Háborús együttműködés (1939–1945)

Mint már említettük a megelőző részben, a „különleges viszony” döntő mértékben a második világháború alatti együttműködés során fejlődött ki, amikor a fasiszmus legyőzésében való közös cél érdekében a két ország fokozatosan egyesítette erőfeszítéseit és az együttműködés kiteljesedésében messzemenő sikereket ért el. Az együttműködés ezen szakasza, a két állam közötti háborús szövetség nemcsak nagyon szoros volt, hanem talán egyedülálló is a történelemben. Az együttműködés megteremtésének első lépései a harmincas évek végén történtek meg. A második világháború kitörésétől a Pearl Harbour-i japán támadásig az Egyesült Államok ugyan semlegességi pozíciót foglal el, ugyanakkor mind erőteljesebben körvonalazódnak már ekkoriban a jövőbeli szoros viszony kontúrjai, hogy előbb lépésről lépésre

bővüljenek, majd a japán támadást követően teljessé válnak a katonai együttműködés területei.

A második világháború kitörését követően, 1939. szeptember 5-én az Egyesült Államok kormánya semlegességi nyilatkozatot tett. Röviddel később azonban – Rooseveltnél külpolitikai koncepciójának megfelelően – olyan értelmű állásfoglalásra került sor, hogy a hitleri agresszió közvetlenül érinti az amerikai kontinenst is. Miután az amerikai–német ellentétek kiéleződése egyre inkább nyilvánvalóvá vált, az Egyesült Államok olyan bejelentést tett, hogy „Nagy-Britannia az amerikai védelem első vonalát alkotja”. Franciaország 1940-ben bekövetkezett eleste után az Egyesült Államok Anglia „nem hadviselő szövetségesévé” vált, amiben nagy szerep jutott annak, hogy a szigetország elleni invázióra készülő német haditengerészet egységei már teljesen nyíltan támadták az Atlanti-óceánon közlekedő amerikai hajókat is. Mivel a kialakult helyzet súlyosan fenyegette az amerikai érdekeket, ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok egyre erőteljesebb támogatást igyekezett nyújtani a Németország ellen harcoló Angliának. Ennek jegyében a Franciaországból evakuált angol hadsereg felfegyverzéséhez katonai segítséget biztosított, majd sor került az amerikai–angol együttműködési megállapodás megkötésére.

Az 1940-ben kötött megállapodás értelmében a fegyverszállítások ellenértékeként, Anglia nyolc támaszpontot a német haderők elleni hadviselés céljából amerikai rendelkezésre bocsátott, míg az Egyesült Államok ötven rombolót adott Angliának, hogy haditengerészetét megerősítse. Az amerikai–angol együttműködés 1941-ben tovább bővült:

- (1) március 11-én az amerikai kongresszus elfogadta a kölcsönbérleti törvényt (Lend-Lease Act.),
- (2) március 27-én megkötötték a Németország elleni háborúban való együttműködést szabályozó amerikai–angol egyezményt,

(3) valamint július 7-én aláírták az Izland megszállásáról szóló amerikai–angol egyezményt.

A kölcsönbérleti törvény felhatalmazta az amerikai elnöket, hogy a tengelyhatalmak által megtámadott szövetségeseknek a hadviseléshez szükséges anyagokat és árukat adjon kölcsönbe vagy bérbe. A hitelnyújtásnak erre a sajátos formájára főként azért volt szükség, mert a szerződés megkötésekor az Egyesült Államok számára de jure még érvényben lévő semlegességi törvények megtiltották hadfelszerelési anyagok és fegyverek, valamint a hadviseléshez szükséges más eszközök háborúban álló feleknek történő szállítását. Az amerikai szállítások jelentős segítséget nyújtottak a brit hadsereg megerősítéséhez, a szigetország kezdetben súlyos helyzetének későbbi kedvező alakulásához.

Az 1941. évi amerikai–angol egyezmény értelmében Anglia a saját felségjoga alá tartozó Bahama-szigetek keleti részén, Jamaica déli partvidékén, a Santa Lucia szigetek (Kis Antillák) nyugati részén, Trinidad nyugati partvidékén, Antiguában és Brit-Guayanában 99 évre területeket adott bérbe az Egyesült Államoknak, hogy támaszpontokat létesítsen. E hat bázison csak amerikai, az Új-Foundlandon és a Bermudákon létesített támaszpontokon közös amerikai–angol használati jogot alapítottak.

A katonai együttműködés Izland megszállásával tovább bővült. Németországnak Dánia és Norvégia elleni agressziója idején (1940. április 9.–június 11.) az angol hadsereg megszállta a Dániához tartozó Izland szigetét (1940. május 19-én). Az Izland megszállásáról kötött amerikai–angol egyezmény kimondta, hogy az Izlandon állomásozó angol erőket amerikai csapatok váltják fel, az angol haderő tehermentesítése céljából.

Az eddigiekből levonható az a következtetés, hogy a két ország közötti katonai és jelentős mértékben politikai együttműködés fokozatosan fejlődött ki, s mindjobban erősödő,

szoros kapcsolatokká vált. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy még a Japán elleni amerikai hadbalépést követő teljes körű együttműködés idején is, a szoros kapcsolatok ellenére is számos feszültségi tényező jelent meg a kétoldalú viszonyban. Az egyik ilyen feszültség forrása az amerikai hadviselési prioritásokkal összefüggésben nyilvánult meg: az Egyesült Államok ugyan biztosította Angliát a Németország elleni hadviselési elsődlegességéről („Germany-first”), ugyanakkor a brit értékelések szerint ez a kötelezettségvállalás nem felelt meg a valóságos amerikai érdekeknek, s ezzel összhangban a tengerentúli szövetséges legnagyobb katonai összpontosítása továbbra is a Japán elleni hadviselésre koncentrálódott. A szövetségesek között jelentkező érdekellentétek közül tehát az egyik legjelentősebb ellentmondást a Japán elleni hadviselés kérdésköre jelentette.

Sokkal nagyobb feszültség keletkezett a szövetségben a két ország Japán ellen folytatott háborúja kérdésében. Európában, az erőviszonyokban bekövetkező jelentős változások ellenére, mindkét szövetséges komoly mértékben hozzájárult az egyesített erőfeszítésekhez. Azonban a Csendes-óceán térségében, Dél- és Délkelet-Ázsiában, Nagy-Britannia gyengébb helyzete sokkal inkább szembetűnő volt, és az amerikai fölény mindinkább ahhoz a természetes vágyhoz vezetett, hogy saját maga egyedül határozza meg politikáját. Az egyre inkább megjelenő feszültségek azonban nemcsak annak a ténynek voltak tulajdoníthatók, hogy az Egyesült Államok e térségben sokkal nagyobb erővel rendelkezett. Ezek eredményei voltak a két ország meglévő érdeklődési különbségeinek is. Nagy-Britannia számára Németország legyőzésének vágya volt a legfontosabb és a Távol-Keleten folytatott hadműveletek sokkal inkább másodrendű fontossággal bírtak, annak az aggodalomnak a nyílt felszínre hozásával, hogy a figyelmet nem szabad

elterelni a legfőbb céltól. Annak ellenére, hogy érvényben volt a Németország elleni hadviselési kötelezettség elsődlegessége, az Egyesült Államok számára a legfőbb érdekek a csendes-óceáni térségben jelentkeztek (amihhez hozzájárult a Pearl Harbour-i megaláztatás, s ennél fogva Japán legyőzése sokkal sürgetőbb prioritást képviselt, mint Nagy-Britannia számára).

A szövetségi kapcsolatoknak talán még ennél is nagyobb feszültségéhez vezetett az atomenergia területén való együttműködés kérdése. Az együttműködés irányába tett első lépés 1940 őszén Cockcroft professzor nevéhez fűződik, aki az Egyesült Államokban tett látogatásáról úgy nyilatkozott, hogy ennek során „a két ország tudományos titkairól szabad véleménycserét folytattak”. Cockcroft az ekkori helyzetet úgy jellemezte, hogy az amerikai atomenergiái kutatások jó pár hónapnyi lemaradásban vannak a brit eredményekhez képest. A háború okozta trauma és az esetleges „szuperbombától” való félelem fokozott erőfeszítésekre készítette az élet-halálharcot folytató szigetországi tudományos potenciált. Ennek az erőfeszítésnek az eredményeként 1940 áprilisában felállították az úgynevezett Maud-Bizottságot, amelyet többben „a valaha is létrehozott egyik legeredményesebb tudományos bizottságként” (Gowing professzor)³³ mutatnak be. Tizenöt hónapos intenzív kutatómunkát követően, 1941 júliusában két jelentésben foglalták össze megállapításaikat, s ezeket a Brit Központi Tudományos Hivatalon (BCSO) keresztül megküldték az amerikai tudósoknak.

A Maud-Bizottság jelentése „drámai hatást gyakorolt” az amerikai politikai és tudományos vezetésre. A Rooseveltnök által újonnan létrehozott Tudományos Kutatás és Fejlesztés Irodájának (OSRD) két vezető tisztségviselője „közös kutatás folytatásának szükségességét” javasolta a brit félnek. A javaslatra adott brit válasz azonban meglehetősen kétértelműnek bizonyult. Maga Rooseveltnök is, egy Churchill

miniszterelnöknek küldött 1941. októberi válaszlevelében sürgette a „szorosabb együttműködést” az atomenergiai kutatások tárgykörében. Brit kormányértékelések ekkoriban arra az álláspontra jutottak, hogy a közös kutatásokat ugyan bátorítani kell, de magának a kutatásnak függetlennek kell maradnia. A brit érdekek megvédelmezését „létfontosságúnak” nyilvánították, kimondva, hogy az urániumdúsító üzemet Angliában kell létrehozni. Az atomenergiai együttműködésnek ebben a korai szakaszában, amikor a brit kutatások még előnyben voltak az amerikai kutatási eredményekhez képest, az Egyesült Államok szorgalmazta a szoros együttműködés megteremtését.

Az amerikai atomenergiai kutatások azonban jelentős mértékben felgyorsultak, különösképpen a Pearl-Harbour-i japán támadást követően. A hatalmas anyagi támogatás eredményeként rövid időn belül az Egyesült Államok megelőzte a brit atomenergiai kutatási programokat, és ezután már amerikai részről mutatkozott kevesebb lelkesedés a kutatási eredmények Angliával való megosztása irányában. A brit kutatók által 1942 elején tett látogatások során az amerikai előny már egyértelművé vált, s megkezdődtek az angol kormányzati erőfeszítések a közös atomenergiai programokban való részvétel biztosítása érdekében. Az ebből eredő ellentétek egészen 1943 júliusáig felszínen maradtak, amikor az úgynevezett Quebeci Egyezményben a két ország vezetői a nukleáris kapcsolatok új szakaszának kezdetében állapodtak meg. Az egyezmény tartalmazza, hogy a két állam sohasem fog egymás ellen atomfegyvert alkalmazni, illetőleg mindaddig nem alkalmaz más állammal szemben sem, ameddig meg nem szerezte a másik fél beleegyezését. Szintén fontos rendelkezése az egyezménynek, hogy az atomenergiával kapcsolatos információk, kutatási eredmények csak a két fél beleegyezésével adhatók át más államoknak.

Az egyezmény megkötése után felgyorsult az együttműködés a két ország között, ami egyúttal a kapcsolatok második

világháború utáni fejlődésében is fontos szerepet kapott. Mintegy ötven brit tudóst és mérnököt vontak be az amerikai atombomba előállítására hivatott Manhattan-programba. A brit tudósok részvételével kapcsolatosan többféle értekezés látott napvilágot, többségük megítélése szerint a brit tudományos együttműködés „felbecsülhetetlen értékű” hozzájárulást jelentett az atomenergiái program megvalósításához. Elhangzottak olyan amerikai vélemények is, hogy a brit tudósok részvétele a nukleáris együttműködésben „legalább egy évvel lerövidítette azt az időt, amire egyébként szükség lett volna az atombomba előállításához”.¹⁴

A Manhattan-program során az 1943 közepétől kialakult szoros munkakapcsolat ellenére itt is, mint a hadviselés sok más területén, érvényesült a meghatározó amerikai szerep, aminek jelentősége mindinkább előtérbe került a háború utáni együttműködés kibontakoztatásakor. Az amerikai elnök és a brit miniszterelnök 1944. szeptember 19-i, Hyde Parkban megtartott beszélgetéséről készült emlékiratban (aide memoire) pedig a két ország vezetői már a háború utáni együttműködést is érintették. Aláhúzták, hogy a két állam közötti szoros katonai és kereskedelmi célú nukleáris együttműködést Japán legyőzése után is továbbfolytatják, mindaddig, ameddig a megállapodást közös megegyezéssel fel nem mondják. Ugyancsak ebben a dokumentumban fogalmazták meg a háború utáni időszakban a Szovjetunióval való szembenállási politika egy fontos részterületét: (a feleknek) „lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy megfelelő felelős személy kijelölésével megakadályozzák a nukleáris együttműködés eredményeinek kiszivárgását, különösképpen az oroszok felé.”

A háborút közvetlenül követő évek együttműködése (1945–1949)

A háborús együttműködés során a kapcsolatok szorosak és intenzívek voltak. A háború utáni időszakban ellentmondásos fejlődés bontakozott ki a két állam közötti viszonyban. A háború befejezését követő két esztendőben (1945–1947) a kapcsolatok erőteljesen elhidegültek amiatt, hogy fontos kérdésekben sokszor éles ellentétek merültek fel. Mindkét oldalon sok tekintetben bizalmatlanság keletkezett a másik féllel szemben. Amerikai oldalon nehezen tudták megérteni, hogyan következhetett be Churchill választók általi felváltása egy számukra „megbízhatatlan” Labour politikussal (Clement Attlee). Churchill az amerikaiak szemében a szoros atlanti kapcsolatok garanciája volt, így Churchill hatalomból való kikerülését az amerikai–brit kapcsolatok gyengüléseként fogták fel. A brit miniszterelnök ugyanis mindvégig mindent megelőző jelentőséget tulajdonított az Egyesült Államokkal fenntartott sokoldalú kapcsolatoknak, és biztosítékot nyújtott az angol nyelvű nemzetek közötti együttműködés fejlesztése elsődlegességének. Ugyancsak értetlenséggel vegyes bizalmatlansággal fogadták a tengerentúlon a brit szocializmust hangoztató munkáspárti programot. Angol részről a viszony megváltozásának legfőbb jeleit abban látták, hogy Truman elnök 1945 augusztusában megszüntette a kölcsönbérleti szerződést. Hosszas alkudozások kezdődtek az amerikai kölcsönfolyósítás kérdésében és véleménykülönbségek adódtak a Palesztina-kérdéssel összefüggésben is. Brit részről a kapcsolatok ilyen irányú alakulását bizonyos mértékű ellenségeskedéssel és elkeseredettséggel fogadták. Általánosságban elmondható, hogy a háború befejezése utáni két esztendőben a „különleges viszony” immáron sokkal kevésbé volt „különleges” és ezzel együtt a katonai együttműködés terén elért szoros együttműködés primátusa is veszített jelentőségéből.

A kétoldalú kapcsolatokban kimagasló fontosságú atom-energiái együttműködésben következett be megint a viszony legnyilvánvalóbb megromlása. Az együttműködésben támadt valamennyi érdekellentét és feszültség ellenére a brit tudósok jelentős mértékben hozzájárultak a Manhattan-program sikeréhez, azoknak az atomfegyvereknek a kifejlesztéséhez, amelyeket a második világháború utolsó napjaiban Japánra ledobtak. A háború alatt számos együttműködési megállapodásra került sor, amelyek közül egyik-másik kifejezetten az atomenergiái kooperációt, illetőleg annak a háborút követő időszakra történő kiterjesztését tartalmazta (Quebeci Egyezmény, Hyde Park emlékirat stb.). Brit részről joggal feltételezték, hogy az együttműködés ennek szellemében tovább folytatódik, sőt még intenzívebben fejlődik. Ez a feltételezés azonban nem teljesült. 1946 augusztusában az amerikai kongresszus elfogadta a McMahon-törvényt, amely kimondta a nukleáris energiára vonatkozó információk cseréjének teljes tilalmát az Egyesült Államok és bármely más állam között. Az amerikai atomfegyver-monopólium korában ez az intézkedés nyilvánvalóan az atomtitok továbbterjedésének megakadályozását, az amerikai privilegizált katonai képességek minden korlátozás nélküli fenntartását szolgálta, még legfontosabb szövetségeseivel szemben is.

Attlee miniszterelnök 1945. szeptember 25-i, Truman elnökhöz intézett levelében megbeszéléseket javasolt a nukleáris együttműködés tárgyában. Az amerikai elnök részéről ez a levél megválaszolatlan maradt, s miután ez a kérdés rendkívüli fontosságú volt a brit miniszterelnök számára, táviratban kérte az elnökkel való találkozás lehetőségét. Az angol vezérkari főnökök pedig sürgették a háború során megkötött együttműködési megállapodások végrehajtását mindaddig, ameddig az atomenergia korlátozására hivatott nemzetközi szervezetet létre nem

hozták. Attlee kérésére 1945. november 9-re az amerikai fővárosba összehívták az amerikai, angol és kanadai vezetők tanácskozását.

Természetesen a McMahon-törvény elfogadása nem maradt hatás nélkül az angol politikára, és nem sokkal később olyan döntés született, hogy az országnak egyedül kell végrehajtania egy független nukleáris fejlesztési programot, melynek eredményeként saját maga hozza létre az atomfegyvert. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ebben az időszakban a brit vezetés úgy tekint az országra, mint egy nagyhatalomra, s mint ilyennek, elkerülhetetlenül szüksége van a legújabb és legveszedelmesebb fegyver birtoklására. Bevin külügyminiszter 1947. májusi alsóházi nyilatkozata világosan bizonyítja a brit álláspontot.³⁵ Nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a McMahon-törvény elfogadása nélkül hogyan alakult volna a brit atomfejlesztés, mindenesetre az bizonyosnak látszik, hogy az ország nagy áldozatok árán teremtetten meg az atomkutatás alapjait. A törvény elfogadását követően tehát kettős közvetlen hatás érvényesült: egyrészt megindultak az önálló fejlesztési programok, amelyek végül is igen jelentős kutatási-fejlesztési eredményekhez vezettek; másrészt viszont ebben az időszakban még egyértelműen a negatív hatások domináltak, hiszen az amerikai tapasztalatok és eredmények ismerete nélkül a program lényegesen többbe került és kifuttatása sokkal hosszabb ideig tartott. Tény az is, hogy a brit kormány a McMahon-törvény elfogadása után sem tett le az amerikai–angol nukleáris együttműködés felújításáról. Ennek megfelelően a szigetország egy időben több vonalon igyekezett lépéseket tenni: folytatódtak az amerikai–angol „különleges viszony” újraélesztésére irányuló kísérletek, de egyúttal jelentős elhatározottságról tanúbizonyságot téve felgyorsultak, illetve egyes területeken beindultak az önálló atomkutatási programok is.

Hiba lenne azt gondolni, hogy az amerikai–brit kapcsolat-

rendszerben bekövetkezett lehűlés teljes szakadást idézett volna elő. Fennmaradtak és részben bővültek a nem nukleáris katonai együttműködés körébe tartozó tevékenységek: ahogy aktivizálódott a hidegháborús irányba tartó szovjetellenes politika, úgy erősödtek az angol–amerikai katonai együttműködés fejlesztésére irányuló törekvések. Montgomery tábornok és az amerikai Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága képviselőinek egyesült államokbeli megbeszélései (az úgynevezett „Sequoia-találkozó”) eredményeként megállapodás született, hogy „a lehető legrövidebb időn belül tárgyalások kezdődnek, amelyek átfogják a Nyugat teljes hadászati koncepcióját egy harmadik világháborúval kapcsolatban”, továbbá megvizsgálják az egységes hadfelszerelésekkel való ellátásnak és az együttes katonai akciók irányításának legjobb módszereit.

A háborút közvetlenül követő együttműködési időszak második felét joggal nevezhetjük „hidegháborús szövetségnek” (1947–1949), amikor a közös érdekek alapján a kapcsolatok gyors javulására került sor. A németországi amerikai és brit megszállási övezetek 1946. decemberi egyesítése után nem sokkal, 1947 márciusában meghirdetésre került a konfrontációs politikát erősítő Truman-doktrína. Az amerikai–brit együttműködés több kérdésben is intenzívebbé vált (Németország jövőjével kapcsolatos rendezési tervek, Lengyelország és Kelet-Európa társadalmi berendezkedésével összefüggő álláspontok, a görögországi, iráni és törökországi fejlemények stb.). A kölcsönös érdekek találkozását úgy jellemezhetjük, hogy amerikai részről mindinkább kívánatossá vált a nyugat-európai országok közötti sokoldalú – de mindenekelőtt a katonai – együttműködés fejlesztése a szocialista országokkal szembeni fellépés erősítése céljából. Ebben a vonatkozásban az Egyesült Államok számára felértékelődött Nagy-Britannia, mint amely vezető szerepet játszhat egy ilyen jellegű szövetség megteremtésében. A brit érdekek elsősorban ott estek egybe az amerikaiakkal, hogy egy nyugati

katonai integráció létrehozását alapvető fontosságúnak tartották, ugyanakkor elengedhetetlennek ítélték az amerikai közvetlen részvételt egy ilyen jellegű katonai szövetségi rendszerben. A brit kormányzat ebben az időszakban igyekezett mindjobban a nyugat-európai folyamathoz kapcsolni az Egyesült Államokat. Bevin külügyminiszter az 1948–49-es berlini válság során az amerikai bombázók szigetországi jelenlétét úgy értékelte, mint „amely szorosabbra fűzte az Egyesült Államok Nyugat-Európa megvédése iránti elkötelezettségét”.

A Nagy-Britanniában állomásozó B–29 típusú hadászati bombázókat 1949–1950-ben atomfegyverekkel is felszerelték. Az ötvenes évek végéig az itt telepített bombázók rendeltetése a Szovjetunió elleni atomtámadás végrehajtása volt, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a szigetország egy elkövetkezendő háború esetén azonnal résztvevőjévé vált volna a Szovjetunió elleni hadviselésnek.

Az 1940-es évek végére az amerikai–angol kapcsolatok ismét szorosabbakká váltak, s megint csak a katonai együttműködés vált a viszony fejlesztésének motorjává. Nagymértékben segítette a kapcsolatok elmélyítését a brit kormányzat készsége az amerikai repülőtámaszpontok létesítésével és használatával kapcsolatos együttműködés kérdésében.³⁶ Néhány politikus ekkoriban a „különleges viszony” visszaállításáról, annak a megelőzőeknél erősebbé válásáról szólt. Az atomenergia terén való együttműködés azonban továbbra is kivételt képezett a kapcsolatok gyors ütemű fejlődése alól: nem érte el a más területeken kialakult kooperációs mélységet. Megállapítható tehát, hogy az amerikai–angol kapcsolatok alakulásának ebben a szakaszában a viszony kezdeti lehűlését az együttműködés fokozatos javulása követte, a hidegháborús tendenciák erősödésével pedig mind szorosabbakká váltak a szálak.

Együttműködés és ellentétek (1950–1956)

Még a NATO 1949. áprilisi megalakítását követően is számos területen bővültek a kétoldalú katonai kapcsolatok. Megállapodások egész sora jelezte, hogy a két ország a katonai együttműködés területén a hírszerzési információk kölcsönös kicserélésétől az Összevont Vezérkari Főnökök Bizottsága (CCSC) tevékenységének felújításáig, számottevően fejlesztette kapcsolatait. Az együttműködés szorosabbá válásának talán legszemléletesebb példáját a koreai háború során tanúsított brit magatartás adta. Az 1950 júniusában kirobbant koreai hadműveletekben az Egyesült Államok mellett Nagy-Britannia nyújtotta a legnagyobb katonai részvételt: a nemzetközösségi dandáron kívül jelentős haditengerészeti támogatással vett részt a harcokban. A brit katonai jelenlét azonban sokkal inkább tekinthető politikai célok által motiváltnak, semmint katonai jellegűnek. A háború alatt a brit politika legfontosabb célja az volt, hogy megakadályozza az Egyesült Államoknak Kínával való hadiállapotba kerülését a Távol-Keleten, nehogy ezáltal az amerikai katonai elkötelezettség Európa irányában gyengüljön. Természetesen Attlee miniszterelnök ugyanakkor demonstrálni kívánta a tengerentúli szövetségesnek, hogy Anglia kész az Egyesült Államok megsegítésére katonai eszközökkel is.

Ebben az időszakban Nagy-Britannia számított az Egyesült Államok „egyedüli és legerősebb szövetségesének”. A brit hatalom hanyatlása ellenére a szigetországot még mindig Nyugat-Európa messze legerősebb államának tekintették. Hadiipara megelőzte valamennyi nyugat-európai ország együttes termelését és iparának sebezhetősége ellenére, még mindig egyedülálló helyet foglalt el a tőkés Európában, s az ötvenes években is döntő fölényben volt Franciaországgal és Németországgal szemben. Egy 1951. augusztusi tanulmány szerint Nagy-Britanniát joggal számíthatták az egyedül „független katonai hatalomnak Nyugat-Európában”.³⁷ Mindezek

figyelembevételével az Egyesült Államok is fokozott jelentőséget tulajdonított legfontosabbnak számító szövetségesének: az 1949. évi katonai segítségnyújtási törvény, majd az 1951. évi kölcsönös biztonsági törvény alapján hatalmas mértékű fegyverszállításokra került sor. Ezek sorából is kiemelkedtek azok a B-29 típusú bombázók, amelyekből 1950 márciusától hetven darabot szállítottak le. A fegyverszállítások mellett ugyancsak fontos szerepet kaptak azok a pénzügyi segítségnyújtási formák, amelyek keretében például 1951–1956 között Nagy-Britannia mintegy 400 millió dollár értékű közvetlen támogatásban részesült, hogy csak a legnyilvánvalóbb vonatkozásoknál maradjunk.

Az ötvenes évek elején azonban már újból tornyosulni kezdtek az ellentétek, hogy majd a szuezi brit-francia agresszió idején a mélypontra süllyedjenek a kétoldalú kapcsolatok. Az ANZUS (Csendes-óceáni Biztonsági Szerződés; Ausztrália, Új-Zéland és az USA 1951-ben létrehozott katonai szervezete) aláírásakor keletkezett vita jól demonstrálta a kapcsolatok törékenységet. Az Egyesült Államoknak a politikai-katonai célokon kívül a paktum létrehozásával célja volt az is, hogy csökkentse, illetve megszüntesse Anglia befolyását a Brit Nemzetközösséghez tartozó Ausztráliában és Új-Zélandban, továbbá, hogy ezeket az államokat mind jobban saját érdekkörébe vonja.

Angliának azok a törekvései, hogy felvegyék az egyezmény résztvevői közé, eredménytelennek bizonyultak, sőt még megfigyelői minőségben sem engedték be képviselőit a szervezet tanácskozásaira. Természetesen az ANZUS kérdésében felszínre került ellentétek mellett még számos egyéb területen is jelentkeztek ellentmondások. Az Egyesült Államok külpolitikai céljai közé tartozott a nyugat-európai integráció megteremtése. E célból hozták létre a NATO-t, és tulajdonképpen ezeknek a céloknak a végrehajtására született az Európai Szén- és Acélközösség is. Az Európai Védelmi Közösség (EVK) létrehozatalának szintén a nyugat-euró-

pai katonai együttműködés fokozása lett volna a feladata, amelynek szervezetét teljesen az Európai Szén- és Acélközösség mintájára kívánták kiépíteni. (A hat állam – Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, NSZK és Olaszország – ugyanis ebben a szerződésben korlátozta gazdasági szuverenitását.) Az elképzelés: az Európai Védelmi Közösségben az állami tevékenység egyik legfontosabb területén, a honvédelem vonatkozásában, a részt vevő államok lemondanak a főhatalmi jogköréről. Az úgynevezett Európai Hadsereg részévé válik az Atlanti Hadseregnek, vagyis katonai értelemben az atlanti főparancsnok (amerikai tábornok) rendelkezése alá kerül. Megvalósulása esetén ez nyilvánvalóan megint csak az amerikai pozíciók további megerősítéséhez vezetett volna, a háború utáni rendezés kérdéseit megvitató potsdami konferencia megállapodásainak figyelmen kívül hagyásával.

Miután valamennyi csatlakozó állam részéről a ratifikálás szükséges előfeltétele volt a szerződés megkötésének, s a francia nemzetgyűlésben elutasították a csatlakozást, az EVK nem jött létre. Az EVK-val összefüggésben ki nem mondott célként fogalmazódott meg, hogy a potsdami megállapodásokban a fegyverkezéstől eltiltott NSZK-t bekapcsolják a nyugat-európai katonai integrációba, annak színlelésével, hogy a létrehozandó erők a közös „európai hadsereg” részei lennének. Bár az EVK végül is nem jött létre, az amerikai erőfeszítések eredményeként a párizsi szerződésekben lehetővé vált az NSZK újrafelfegyverzése a NATO-ba való bevonása útján. Nagy-Britanniának is keletkeztek fenntartásai a csatlakozással kapcsolatban, miután az ország vezetése – jórészt az akkor még kiterjedt „globális kötelezettségekre”, vagyis a korábbi birodalomhoz tartozó és még brit fennhatóság alatt álló területek megőrzésére tekintettel – fenn kívánta tartani függetlenségét saját katonai erejének felhasználásában.

A szigetország számára a brit–amerikai együttműködésben

még ezekben az években is a nukleáris együttműködés terén tapasztalható amerikai vonakodás jelentette a legnagyobb problémát. Az amerikaiak hosszú időn át válasz nélkül hagyták azt az angol kérést, hogy az első brit atomkísérletre az amerikai nukleáris kísérleti telepen kerülhessen sor. Brit politikai körökben nagy ellenérzéssel fogadták, hogy az amerikai hadászati bombázók részére biztosított támaszpontok ellenére a tengerentúli fél nem hajlandó együttműködni a kísérleti robbantás lefolytatásában. A brit hadügyminiszter, Shinwell egyenesen úgy nyilatkozott, hogy „Nagy-Britanniának meg kell mutatnia, nem egyszerűen csatlósa az Egyesült Államoknak”.

Ugyancsak mindinkább erősödtek a véleménykülönbségek az úgynevezett amerikai hadászati légi tervezés körül, amely vitában a brit támaszpontokon elhelyezett amerikai hadászati légierő kötelékeinek konfliktushelyzetben való felhasználásáról kellett volna megállapodni. Bár a hadászati tervezésben 1953–54-ben végül is javult a helyzet és sok tekintetben helytálló, hogy az 1951 októberében ismét miniszterelnökként tevékenykedő Churchill több területen is eredményeket ért el, általánosságban azonban az ő miniszterelnöksége során sem sikerült áttörést elérni a kapcsolatokban. 1952 októberében Nagy-Britannia sikeresen hajtotta végre az első atomkísérletét és ennek nyomán megnövekedtek az amerikaiakkal való együttműködés felélesztésére irányuló remények. Eisenhower tábornok elnökké választását követően nemsokkal Churchill felszólította az amerikai vezetést a második világháborús „fegyverbarátsághoz hasonló nukleáris viszony helyreállítására”. Eisenhower elnök 1954. február 17-i üzenetében kérte a kongresszust, hogy kiegészítéseket fogadjon el a McMahon-törvény korlátozó rendelkezései tekintetében.

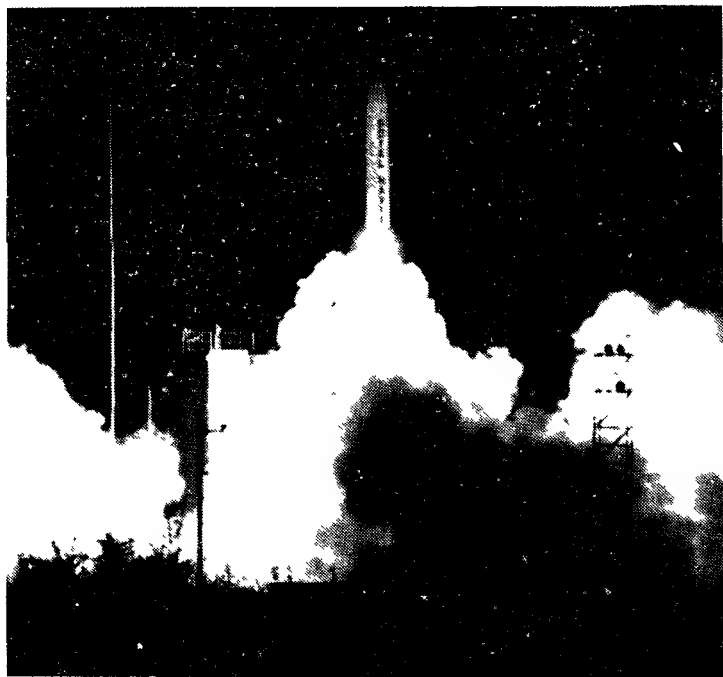
„Ebben az időszakban a hangulat már megváltozott az Egyesült Államokban, és a Nagy-Britanniával való

növekvő együttműködés ellenzése – mely az eltelt nyolc esztendő során oly erős volt – hanyatlott. Az elnöki javaslat eredményeként született meg az 1954. évi Atomenergia Törvény, amely lehetővé tette az atomfegyverek külső jellemzőivel összefüggő szám-, méret- és súlyadatok, valamint a forma, pusztítóképeség és hatékonyság mérésére vonatkozó jellemzők megadását.”³⁸

Az 1954. évi törvényhozási szabályozás következményeként 1955. június 15-én két egyezmény aláírására is sor került.³⁹ Az egyik egyezmény az atomenergia békés használatával összefüggő információcseréről rendelkezett, míg a második kifejezetten a katonai célú nukleáris együttműködésre vonatkozó adatok cseréjét részletezte. A két szerződés megkötésével az amerikai–brit kapcsolatok jelentős mértékben javultak és a légkör kedvezőbbé vált a viszony további fejlesztéséhez. Ennek következő fontos láncszeme az 1956. júniusi egyezmény volt, amely hosszú távú hatással lett a két ország kapcsolataira. Az Egyesült Államok az egyezményben biztosította Nagy-Britanniát, hogy a Nautilus atom-tengeralattjáróval kapcsolatos adatokat bocsát rendelkezésére, aminek következtében hozzájárult az önálló brit atom-tengeralattjáró flotta megteremtéséhez. Így a szigetország egyedülálló helyzetbe került: az egyedüli olyan európai állammá vált, amely képes lett olyan tengeralattjáró kifejlesztésére, amelynek fedélzetéről tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakéták indíthatók. Végül is ez a lépés tette lehetővé, hogy az 1962. évi nassau-i egyezmény keretében Nagy-Britannia megszerezhesse az amerikai Polaris rakétákat. A nukleáris együttműködés területén még 1956 októberében, a szuezi válság idején is születtek további, a kooperációt előmozdító megállapodások. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy ebben az időszakban már a brit önálló termonukleáris kutatások is előrehaladott állapotba kerültek: 1954-ben fogadták el a saját termonukleáris fegyver kifej-

lesztésére vonatkozó tervet és 1957 májusában a kutatások olyan fokra jutottak, hogy sor kerülhetett az első ilyen jellegű kísérletre a csendes-óceáni Karácsony-szigeteken.

A kétoldalú kapcsolatokban a mélypont akkor következett be – mint ahogy erről könyvünk első részében részletesen szoltunk –, amikor a Szuezi-csatorna egyiptomi államosítására válaszul 1956 október végén Anglia, Franciaország és Izrael agressziót hajtott végre Egyiptom ellen. Minthogy az akcióról a tengerentúli szövetségest nem informálták előzetesen, az Egyesült Államok is élesen szembefordult szövetségeseivel és erős politikai, gazdasági és bizonyos értelemben

Polaris tengeralattjáró- fedélzeti rakéta kísérleti indítása

még katonai nyomást is gyakorolt a hadműveletek befejezése érdekében.

„Hirtelen az óceánon többfelé is amerikai tengeralattjárókat fedeztünk fel. Végül a földközi-tengeri Brit Flotta parancsnokának olyan kéréssel kellett az amerikai Hatodik Flotta parancsnokához fordulnia, hogy rendelje el azok felszínre emelkedését. Fennállott ugyanis annak a lehetősége, hogy a brit haditengerészet amerikai tengeralattjárókat semmisíthet meg. Semmi kétség nem férhetett ahhoz, hogy a Hatodik Flotta olyan parancsokat kapott, miszerint minden rendelkezésre álló békés eszközzel zavarja meg hadműveletünket.”⁴⁰

A szuezi események rámutattak tehát a „különleges viszony” határaitra és sebezhetőségére, ugyanakkor a két ország közötti viszonyban mindkét oldalon törekedtek az 1940-es évek végén, az 50-es évek elején elért közeledés eredményeinek megőrzésére. Sőt egyes források szerint, a szuezi agresszió idején, még az amerikai érdekekkel való ütközés ellenére is, az Egyesült Államok bizonyos területeken támogatást nyújtott Nagy-Britannia részére. Amennyiben beszélhetünk is a kapcsolatokban bekövetkező átmeneti mélypontról, úgy azonnal fel kell ismernünk, hogy mindkét oldalon igen erőteljesen igyekeztek átmenteni, megőrizni a kiépített szoros együttműködési struktúrát. Az ötvenes évek hátralévő éveiben mind a két fél a felmerülő ellentétek tompítására, kölcsönösen elfogadható, kielégítő rendezésére törekedett.

Útkeresés Szuez után (1957–1962)

Az atomenergiiai együttműködésben elért haladást a két államnak az 1954-ben és 1955-ben kidolgozott megállapodásokkal sikerült megőriznie. Jelentős előrelépésnek számított, amikor az Egyesült Államok kongresszusa visszavonta a McMahon-törvényt, amelynek alapján megkezdődhetett a teljes körű együttműködés gyakorlatához való visszatérés. Az Egyesült Államok 1957 januárjában javasolta közepes hatótávolságú rakéták (IRBMs) nagy-britanniai telepítését, amelyet brit részről kedvezően fogadtak. A rakéták befogadására és üzemeltetésére vonatkozó rendelkezéseket is viszonylag rövid idő alatt kidolgozták, ami még jobban siettetette a kapcsolatok javítását a szuezi válságot közvetlenül követő években. Macmillan miniszterelnök 1957. októberi washingtoni látogatása alkalmával megkísérelte, hogy lényeges áttörést érjen el a brit szempontból legfontosabb területen, vagy a „különleges viszony” kiemelkedő jelentőségű vonatkozásában: az atomenergiiai együttműködésben. Az amerikai elnök közbenjárására a törvényhozás elfogadta – és ennek megfelelően 1958. július 3-án már aláírható állapotba került – az Atomenergia kölcsönös védelmi célokra történő felhasználásában való együttműködésről szóló egyezményt, amely lehetővé tette a szigetország számára, hogy a nukleáris robbanótöltetek megalkotásához szükséges valamennyi információ birtokába jusson. Az egyezmény egy további sajátos vonása, hogy ennek egyértelmű és egyedüli kedvezményezettje Nagy-Britannia volt. Nem véletlenül tekintették ezt a megállapodást „az egyik legfontosabb békeidőszakban kötött kétoldalú szerződésnek”, amely mind a mai napig terjedő közös kutatásoknak és katonai célú nukleáris együttműködésnek az alapja.

Eisenhower elnökségének utolsó szakaszát az amerikai-brit kapcsolatok szorosabbá válása jellemezte. Amennyiben a kölcsönös érdekek oldaláról vizsgáljuk a viszonyt, úgy azt

mondhatjuk, hogy Nagy-Britannia valóban többet profitált ebből. Azért az egyenleg megsemm vonható meg ilyen kony-
nven az Egyesült Államok számára az atomenergiai együtt-
működés azt biztosította, hogy hozzáferhetett az onallo brit
atomkutatói eredményekhez. A szigetország számottevően
segítette az amerikai fegyverzetek tokeletesiteset a hagyoma-
nyos fegyverek fejlesztése terén végzett jelentős újításaival
(katapult, a repülőgépek-hordozók leszállító berendezései se-
gedeszközöknek modernizálásában stb.) Nem elhanyagolha-
tó mertek brit hozzájárulást jelentett a világmeretű ameri-
kai jelenlet megvalósításához a támaszpontok rendelkezésre
bocsátása, az amerikai repülőgépek, rakétafegyverek és más
fegyverzetek befogadása.

Nagy-Britannia felmerhetetlen politikai-diplomáciai ta-
mogatást nyújtott az amerikai vezetésnek a hidegháború
éveiben. Viszonzásként az Egyesült Államok „legmegbízha-
tobb szövetségeseinek” széles körű segítséget és támogatást
nyújtott a katonai együttműködés területén. Ezek közül
nyilvánvalóan az onallo brit atomero megteremtéséhez
nyújtott amerikai segítségnyújtás bizonyult a legjelentősebb-
nek, amelyet sok esetben az együttműködés intenzitásának
fokmérőjeként is jellemezték.

Újbol egy, a szuezi agresszió időszakához hasonló valság-
nak kellett bekövetkezni a kétoldali kapcsolatokban ahhoz,
hogy azután az együttműködés ismét a normális kerekvágas-
ba lendüljön. Az onallo brit atomero kifejlesztésének fontos
részt képeztek a hordozóeszközök előállításának és beszer-
zésének problémái. 1959 végére egyértelművé vált, hogy egy
onallo ballisztikus hordozórakéta megvalósítására tett erőfe-
szítések sikerteleneknek bizonyultak. A Blue Streak elneve-
zésű rakéta meg rendszerbe állítását megelőzően elavult, túl
költséges lett volna előállítása vagy a további kísérletezés.
1960. február 24-én a kormány hadügyi bizottsága határozat-
ot fogadott el a program felhagyására, s azonnal megkezd-
dtek az előkészítő megbeszélések az amerikai partne-

rekkel egy megfelelő hordozóeszköznek a tengerentúlról való beszerzéséről.

Ekkoriban két amerikai hadászati hordozóeszköz jöhetett szóba: egyrészt a Polaris tengeralattjáró-fedélzeti rakéta, másrészt pedig a Skybolt légi indítású ballisztikus rakéta. Abban az időszakban, amikor a brit kormány a Blue Streak program megszüntetéséről, illetőleg csaknem ezzel egyidejűleg az amerikai Skybolt típusú rakéta beszerzéséről határozott, mindkét nukleáris hordozóeszköz kifejlesztése még csak a kísérleti stádiumig jutott el. A brit törekvések időben egybeestek annak az amerikai elképzelésnek az előterjesztésével, hogy a skóciai Holy Loch közelében tengeralattjáró-támaszpontot létesíthessenek.

A Skybolt brit részről történő megszerzésének előnyös oldalát erősítette volna, hogy a kutatás és fejlesztés költségeit semmiféle formában nem hárították volna át, ezt az amerikai fél egymaga fedezte volna.

Az Egyesült Államok vezetésében 1961-ben bekövetkezett változást követően is továbbfolytatódott a Skybolt-program, azonban mindinkább felszínre kerültek a rakéta technikai fogyatékoságai is. Az 1962-es esztendő során még tovább romlottak e program megvalósításának esélyei: egymást követően négy sikertelen kísérletet hajtottak végre, míg a Minuteman-program már gyártási szakaszba jutott és a Polaris rakétákkal folytatott kísérletek is teljes mértékben megfeleltek az elvárásoknak. 1962 novemberében R. McNamara hadügyminiszter elrendelte a Skybolt-program leállítását, mint amely „alkalmatlan és szükségtelen az amerikai hadászati doktrína szempontjából”.⁴¹

A döntés meghozatalakor az amerikai hadügyminiszter teljes mértékben figyelmen kívül hagyta ennek politikai következményeit, kihatásait az amerikai–brit kapcsolatokra nézve. Az amúgy is nehéz belpolitikai helyzetben lévő Mac-

millan-kormány számára alapvető fontosságú volt a brit elrettentő potenciál megerősítése kérdésében való előrehaladás és ebben a helyzetben az amerikai bejelentés villámcsapásként hatott. Az elkerülhetetlen ellentétek elmélyülésének megakadályozására a két hadügyminiszter, Thorneycroft és McNamara 1962. december 11-én Londonban megbeszéléseket folytatott. A megbeszélések légkörét az egykori értékelések hűvösnek mondták és tulajdonképpen ezeken a nézeteltéréseket nem tudták elsimítani. McNamara felhatalmazása csupán arra terjedt ki, hogy bejelentse: az Egyesült Államok minden térítés nélkül átadja Nagy-Britanniának a teljes Skybolt-programot, továbbá ezenfelül 30 millió dollárral hozzájárul ahhoz, hogy „ellensúlyozzon bárminemű amerikai rosszhiszeműséggel kapcsolatos vádat”. Másik lehetőségként az amerikai hadügyminiszter felajánlotta, hogy a Skybolt helyett a brit fél rendelkezésére bocsátják a Hound Dog rakétát, ezt a javaslatot azonban szinte azonnali visszautasítás követte.

A megbeszélések során Thorneycroft egyértelműen leszögezte: országa a Skybolt helyett csupán a Polarist tartja megfelelő alternatívának. Miután a két hadügyminiszter képtelen volt megegyezésre jutni, a kényes kérdés eldöntése, az amerikai–brit kapcsolatokban keletkezett viszály rendezése Kennedy elnök és Macmillan miniszterelnök 1962. december 18–21. közötti nassaui tárgyalásaira maradt.

A kapcsolatokban azonban nemcsak ennek az egy „keserű pirulának” a lenyelésével kellett szembenéznie a brit vezetésnek. Nem következett be semmiféle változás a tekintetben, hogy az ország legfőbb biztonsági garanciáját a kormány az Egyesült Államokkal való szoros együttműködésben látta. Az önálló brit atompotenciál kifejlesztése melletti döntést viszont erősítette az amerikai kongresszusnak az atomenergiái együttműködéssel való többszöri szembehelyezkedése. 1962-ben McNa-

mara kijelentette, hogy „a korlátozott nukleáris erők, amelyeket egyes államok önállóan tartanak készenlétben, veszélyesek, hajlamosabbak az elavulásra, és nem rendelkeznek a szükséges elrettentési hitellel”. Kétségtelen tény, hogy e kijelentést követően nemsokkal az amerikai politikus úgy pontosította véleményét, miszerint az „nem vonatkozott a brit atomerőre”. A kubai válság idején tanúsított amerikai magatartásban a brit vezetést negatívan érintette, hogy Washington egyetlen fontos döntést megelőzően sem konzultált szövetségeseivel, így Londonnal sem. A tengerentúlon a brit magatartásban azt kifogásolták, hogy a válság idején mintegy „külső szemlélőként” viselkedett. A Skybolt-rendszer megvásárlásával kapcsolatos nézeteltérések december elejére már elérték a brit közvéleményt is, ahol erős Amerika-ellenes hullámot keltett.

A nassauai konferencián Kennedy elnök két további javaslatot tett. Az első a hadügyminiszterek tanácskozásán már előterjesztett, annak a korábbi elképzelésnek a megismétlése volt, hogy az Egyesült Államok ismét felajánlotta a Hound Dog rendszert; másodikként az amerikai elnök a megállapodás felfüggesztését és közös szakértői bizottság elé való utalását vetette fel. Az angol miniszterelnök életrajzi visszaemlékezésében az amerikai javaslatoknak, mint „alkalmatlan megoldásoknak erőteljes visszautasításáról” tett említést.⁴²

A heves brit reagálások láttán az amerikai elnök a viszony fenntartása és javítása érdekében egy olyan kompromisszumos egyezmény elfogadtatására törekedett, amely lehetővé tette az önálló brit atomerő korszerű hordozóeszközökkel való felszerelését, ugyanakkor azonban nem került nyílt összeütközésbe kormányzatának multilateralista elképzeléseivel. Ennek eredményeként fogadták el a „Nukleáris Védelmi Rendszerekről szóló Nyilatkozat”-ot (Statement on

Nuclear Defence Systems). amelyről nyugodtan elmondható, hogy egy mesteri módon megfogalmazott kétértelmű okmány. Biztosította Nagy-Britannia számára a Polaris rakéták megvásárlását, ugyanakkor kimondotta: a „Polaris rakéták átadásának célja, hogy lehetővé tegye egy sokoldalú NATO nukleáris erő kifejlesztését a más NATO-tagállamokkal való legszorosabb konzultációk útján.”

A multilateralizmus és az önállóság közötti különbség feloldásáról rendelkezett a megállapodás 8. cikkelye: a brit Polaris flottát „minden körülmények között a nyugati szövetség nemzetközi védelmére fogják felhasználni”, kivéve „amikor Öfelsége kormánya úgy határoz, hogy legfelsőbb nemzeti érdekek forognak kockán”. Ez, a nemzetközi szakirodalomban jól ismert meghatározás, nem érdemtelenül kapta meg a „rendkívüli kétértelműség” kétes jelzőjét, hiszen szinte lehetetlen egy olyan helyzetet elképzelni, amikor a brit atomerő felhasználásával kapcsolatos döntésnél nem a „legfelsőbb nemzeti érdekek forognak kockán”. Mindenesetre a nassauai megállapodás Nagy-Britannia számára azt jelentette, hogy ezúttal is sikerült túljutnia az amerikai–brit kapcsolatok egy újabb nehéz szakaszán, s eredményesnek bizonyultak az önálló atomereje fejlesztéséhez szükséges legkorszerűbb nukleáris hordozóeszközök beszerzésére irányuló törekvései is. Ugyanakkor ebben a periódusban már a brit vezetés részére is mind nyilvánvalóbbá váltak a két állam erőviszonyaiban mutatkozó aszimmetriák, amelyek a kétoldalú viszonyban egyre inkább meghatározó tényezőkként jelentkeztek.

Nassau után – újabb ellentmondások küszöbén (1963–1969)

Alighogy az amerikai–brit kapcsolatoknak egy feszültséggel teli szakasza lezárult, máris újabb nehézségek merültek fel az együttműködésben. Igaz, hogy ezeknek az újabban jelent-

kezo velemenykulonbsegeknek a gyokerei mar a nassau megallapodas idejen is leteztek

Brit reszrol nehezmenyeztek, hogy a tengerentuli szovetseges a Polaris raketak vetelaran felul keite, hogy Nagy-Britannia a teljes vetelar 5 szazalekanak megfizetesevel plusz hozzajarulas formajaban vegyen reszt a kutatasi-fejlesztesi koltsegek finanszirozasan

A penzugyi ellentetek mellett a legjelentosebb velemenyleterések a Sokoldalu Atomutoero (Multilateral Force MLF) kerdeseben kerultek napvilagra Bar a nassau megallapodas idoszakaban a megegyezesi kiindulopontnak szantak az Atlanti Szovetseg sokoldalu atomutoerovel valo felszerelesere, ekkor brit reszrol a legfontosabb prioritast a legkorszerubb hordozoeszkozok megszerzese, tovabba az onallo atomero fenntartasa kepezte A hatvanas evek elejen azonban a NATO-tagallamokban mindinkabb ket ellentetes iranyzat bontakozott ki az atomero fejlesztese tekinteteben a "nuklearis autonomia" es a "nuklearis integracio" koncepcioja A ket szelsoseget Franciaország es az Egyesult Allamok kepviselte, mig a többi NATO-szovetseges allasfoglalasa a ket iranyzat kozott helyezkedett el De Gaulle francia elnök mar 1958 szeptemberi memorandumaban bejelentette, hogy Franciaország felfuggesztja a NATO-ban valo katonai reszvetelenek fejlesztését Miutan de Gaulle visszautasította a NATO kotelekebe tartozo amerikai nuklearis raketa-tamaszpontok francia földön valo elhelyezését Bowie professzor, az Egyesult Allamok kulugyminiszteriuma politikai tervezési osztalyanak vezetője, felvetette a Sokoldalu Atomutoero létrehozasanak tervét Vagyis azt hogy atom-egyverek szallitasara alkalmas raketakat helyezzenek el tengeri hajokon

A nassau tárgyalasokon Kennedy sikraszalit a NATO sokoldalu atomutoerejenek megteremtése mellett Ezzel

elutasította a „nukleáris autonómia” koncepcióját és biztosítani kívánta az Egyesült Államok atomhegemóniáját. A nassau-i egyezmény központi eszméje egy olyan sokoldalú atomerő létrehozása volt, amely amerikai Polaris rakétákkal felszerelt nemzeti tengeralattjárókból áll.⁴³ A megállapodás Nagy-Britanniának azt a feltételt szabta, hogy a rakétákat csak a „legfelsőbb nemzeti érdekek” veszélyben forgása esetén használhatja fel. Ennek fejében az angol kormány vállalta, hogy rakéta-robbanótölteteket és Polaris rakétákkal való felszerelésre alkalmas tengeralattjárókat gyárt a többnemzetiségű flotta létrehozásához.

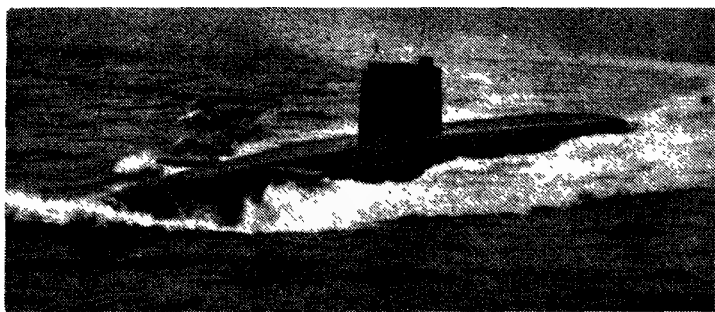
A sokoldalú atoműtőerővel kapcsolatos brit álláspont kezdetől fogva tartózkodó volt. Az ellenvélemények elsősorban az ellenőrzés kérdése körül fogalmazódtak meg, de erőteljes kritika érte a terv pénzügyi részleteit is. Nagy-Britanniának az összköltségek 10 százalékát kellett volna fedeznie, amely mintegy 150 millió fontos kiadást jelentett volna, előreláthatólag tíz évre szólóan. Az egyes haderőnemek számára ez azt jelentette volna, hogy az előre eltervezett fegyverrendszerek beszerzésének egy jelentős részét fel kell adniuk. Ennélfogva nem jelenthetett meglepetést, hogy a legszámottevőbb ellenkezés éppen a hadügyi körökből származott. Mindezen fenntartások ellenére a brit külügyminisztériumra „a szokottnál is erőteljesebb nyomás” nehezedett tengerentúli partnere részéről.⁴⁴

A brit külpolitikának egyszerre kellett megfelelő megoldásokat találnia az amerikai szövetséggel való együttműködés fenntartása, illetve a nyugat-európai államoktól való elszigetelődés megakadályozása kérdéseiben. Közben a külügyminisztérium és a hadügyminisztérium közötti véleménykülönbségek is élesedtek. Mindezek következtében az illetékesek arra a megállapításra jutottak, hogy a sokoldalú atomerővel szembeni alternatíva kutatására helyezték a hangsúlyt. Olyan változatra, amely jobban megfelel a brit nemzeti érdekeknek. A hivatalos brit álláspontot a NATO 1963.

decemberi miniszteri tanácskozásán nyújtották be, majd a tervet 1968. júniusi ülésén a sokoldalú atoműtőerő létrehozásának kérdéseivel foglalkozó szakértői munkabizottság is megvitatta.

Az úgynevezett „Thorneycroft-javaslat” lényege az volt, hogy olyan többnemzetiségű erőt hozzanak létre, amelynek Nyugat-Európa védelmében való részvételéhez nagyrészt már telepített és rendszerbe állított repülőgépeket és rakétákat rendszeresítettek volna. A terv a multilaterális erőt a NATO európai főparancsnoka alá rendelte volna. Brit részről az elképzelésnek a legnagyobb előnye abban állt, hogy a sokoldalú atoműtőerőhöz tartozó fegyverrendszerek gyakorlatilag már kifejlesztett vagy rövidesen elkészülő eszközök lettek volna, így elkerülhetővé vált volna egy teljesen új felszíni hadihajó flotta létrehozása. Egy másik sajátos vonása a javaslatnak, hogy semmilyen módon nem említette a brit Polaris tengeralattjáró erőt, így egyáltalán nem gyengítette az önálló elrettentésnek a konzervatívok számára oly fontos koncepcióját.

Washingtonban hűvösen reagáltak a brit hadügyminiszter javaslatára: elsősorban a sokoldalú atoműtőerő elképzelésnek a megtorpedózására irányuló erőfeszítéseket fedezték

Resolution atom-tengeralattjáró Polaris rakétákkal a fedélzetén

fel a tervben. Az 1964-es esztendőben jóformán nem is történt semmi előrehaladás az ügyben, amit jöreszt arra lehet visszavezetni, hogy az általános választásokat megelőzően a hivatalban lévő brit kormányzat már nem kívánt döntést hozni egy ilyen fontos kérdésben. A konzervatívok egyértelműen elkötelezték magukat „az önálló elrettento erő” fenntartása és fejlesztése mellett. Ramutattak, hogy Nagy-Britannia csupán azért kaphatott jelentős szerepet az atomfegyverkísérletek eltiltasával foglalkozó nemzetközi egyezmény kidolgozásában, mivel maga is a nukleáris felelősséggel rendelkező hatalmak körébe tartozott.

Az 1964. évi választásokon győztes Munkaspárt rogtan szembe találta magát a sokoldalú atomutoero megoldásra való problémájával. Raadásul az amerikai vezetés azonnal az új brit kormány tudomasára hozta, számít Nagy-Britannia támogatására és részvételére a tervben.

Jól érzékelteti az amerikai nyomást az a tény is, hogy a választásokat követően azonnal rövid határidőt szabtak a brit kormánynak (1964. decembereig) a szerződés megkötésével kapcsolatos válaszadásra. A Wilson-kabinet azonban kijelentette, hogy keptelen ilyen komplex és nehéz kérdésben azonnali választ adni, a választási győzelmet követő nem egészen két havi határidőn belül. Talán még azt is érdemes hozzátennünk, hogy a sokoldalú atomutoerovel szemben a Labour-ellenzék legalább olyan ellenezést tanúsított, mint a konzervatív kormány.

A brit Munkaspárt a választási kampány során, a közvélemény támogatásának megszerzése miatt elkötelezte magát, hogy a NATO sokoldalú atomutoerejének létrehozatala ellen foglal állást. Maga Wilson miniszterelnök, amikor még a munkaspárti „arnvekkormány” feje volt, úgy nyilatkozott, hogy a „multilateralis erő katonailag abszurd és sem-

mivel nem járul hozzá a Nyugat erejének fejlesztéséhez”. A választási győzelmet követően azonban a kormány tagjai egyre inkább hajlottak afelé, hogy az Egyesült Államok által sürgetett tervet elfogadják, különösen azután, hogy gazdaságilag még a konzervatívoknál is inkább elkötelezték magukat a tengerentúli szövetséges irányába. A kormány saját presztízsének megmentése érdekében alternatív programot terjesztett elő Johnson amerikai elnök és Wilson miniszterelnök 1964 decemberében folytatott washingtoni tárgyalásain. Az Atlanti Nukleáris Haderő (Atlantic Nuclear Force, ANF) terve nemcsak a tengerészeti egységek, hanem az összes nukleáris erők „társas viszonyáról” említést tett, így természetesen az NSZK széles körű bevonásának lehetőségét is tartalmazta. Az angol terv nem oldotta meg az MLF által felvetett ellentéteket, viszont a brit kormány számára azt jelentette, hogy enyhült a sokoldalú atomütőerővel kapcsolatos nyomás, s a brit vezetés megkönnyebbülten vehette tudomásul az ANF-tervvel kapcsolatos bizonyos mértékű amerikai érdeklődést. A Wilson-kormány javaslata ugyanakkor azért is figyelemreméltó, mivel igyekezett figyelembe venni korábbi, a közvéleménnyel szembeni elkötelezettségét az MLF ellen. Érdekes vonása volt még a tervnek az is, hogy a brit önálló atomerő érintetlenül hagyásával, egy ilyen kollektív haderőben a jelentős angol hozzájárulásra tekintettel megnövekedhetett volna a szigetországi befolyás: arányosan nagyobb szerepet játszhatott volna egy ilyen együttműködési struktúrában, mint a sokoldalú atomütőerő elképzelésében.

Szakértői körökben mind a mai napig vita folyik arról, hogy mi is lehetett a Wilson-kormány célja az ANF-javaslat-tal. Vannak olyanok, akik korabeli hitelt érdemlő forrásokból kiindulva (nevezetesen: amennyiben a washingtoni találkozón erőteljes amerikai nyomás lett volna az MLF megteremtése érdekében, úgy a brit kormányfő kész lett volna egyfajta MLF–ANF kompromisszumba belemenni) arra a következtetésre jutottak: a brit vezetés célja csupán az ameri-

kai rosszallások leszerelésére irányult. Mások szerint a brit kormány manőverezése ennél sokkal összetettebb célokat szolgált: az önálló atomerő fenntartásán és a fejlesztéséhez szükséges amerikai támogatás biztosításán kívül végérvényesen le akarta venni a napirendről a sokoldalú atomütőerő tervét. Ezt látszanak megerősíteni azok a vélemények és értékelések is, amelyek szerint kormányra kerülését követően a kormányfő azonnal felismerte, hogy a Polaris-program már „túljutott azon a ponton, ahonnan már nem lehetett visszakozni”.⁴⁵ Wilsonnak ugyanakkor szembe kellett szállnia saját ellenzékével, a kormányból kiszorult konzervatívokkal is, akik egyenesen a „független brit atomerő feladásával” vádolták politikáját. A miniszterelnök 1966 májusában az Alsóházban mondott beszédében védelmébe vette az atomerőre vonatkozó katonapolitikai elképzeléseit.

„Szándékunkban áll továbbra is társas viszonyban meghatározni nukleáris pozíciókat az Atlanti-, a Csendes-óceán térségében, vagy bárhol másutt . . . Nem áll viszont szándékunkban a független elrettentés mítoszának fenntartása . . . (a független atomerő) részévé válik egy kollektív biztonsági egyezménynek, amely semmiképpen nem érinti független nemzeti státusát.”⁴⁶

Wilson kormányfő felismerte, hogy a brit önálló atomerőnek nemcsak fejlesztésében, hanem még fenntartásában is komoly akadályokkal kell szembenéznie, ha nem sikerül az Egyesült Államokkal rendeznie az együttműködést. Nagy-Britannia függősége azonban nemcsak a hasadóanyagok amerikai részről történő szállításában, bizonyos technikai-technológiai együttműködésben mutatkozott meg. 1963. augusztus 5-én aláírták az úgynevezett moszkvai részleges atomcsendegyezményt, amely tilalom alá helyezte a levegőben, a kozmikus térségben és a víz alatt végzett atomfegyver-kísérleteket. Az egyezmény tilalmazta tehát, hogy a brit rob-

hanotolteteket a legkorben folytatott kiserletekkel probaljak ki Igv a fuggosegnek ujabb terulete, az atomfegyverekkel folytatott kiserletek teren valo egyuttmukodes alakult ki A miniszterelnok 1964 decemberi latogatasa soran a Feher Hazban mondott beszedeiben kerulte a „kulonleges viszonyra” torteno utalast s helyette uj kifejezest alkalmazott

„Mi az Onokkal valo kapcsolatokra nem ugy tekintunk, mint kulonleges viszonyra, hanem mint szoros viszonyra, amelyet a legfontosabb dolgokban valo egyetertes vezere eljaink es feladataink azonosak Mi sohasem jovunk Onokhoz korabbi nagysagunkra vagy nagysagnak az elhalvanyulo gondolatara valo hivatkozással (Nekunk) szoros kapcsolataink vannak es mindig is szoros kapcsolataink lesznek”⁴

A kovetkezo feszultseghullamig terjedő idoszakban az amerikai–brit kapcsolatokban valtozatlanul intenziv egyuttmukodesre kerult sor amelyben ezuttal is meghatarozo jelentosegu volt a katonai teruleten kifejtett tevekenyseg (peldaul megallapodas a brit gyartasu tengeralattjarok reszere szallitando nagy fontossagu amerikai szallitmanyok teteleiben, az atomfegyverkiserletek amerikai tamaszponton [Cape Kennedy] valo lefolytatasaban, az Angol–Amerikai Radiokiserleti Program beinditasaban, a Brit Rajnai Hadsereg [BAOR] letszamanak fenntartasaban stb)

A hatvanas evek kozepen kezdodik az ellenteteknek egy ujabb szakasza, amikor is az Egyesult Allamok egyre melyebbre sullyedt a vietnami haboruban Teny, hogy mar Johnson elnok es Wilson miniszterelnok elso, 1964 decemberi talalkozoja soran amerikai resziol felvetettek, hogy az Egyesult Allamok joneven venne, ha Nagy-Britannia barmilyen csekely erovel, de tamogatna az amerikaiak vietnami jelenletet Johnson vilagosan ramutatott, hogy „nem a brit hadero merete, hanem a diplomaciai tamogatas szamitana”

1966 júliusában, amikor a vietnami háború amerikai eszkalációjának újabb szakaszára került sor, az újbóli amerikai sürgetésre ismét csak halogató brit válasz érkezett. Wilson kormányfő a békekezdeményezésekben való érdekeltségét hangoztatta a konfliktus békés eszközökkel való rendezése végett, míg a tengerentúlon a brit habozás mind nagyobb ingerültséget keltett. A halogató magatartás mögött még mindig az a hagyományos brit megfontolás rejlett, hogy meg kell akadályozni az Egyesült Államok mindjobban kiszélesedő beavatkozását. A brit vezetés úgy látta, hogy bármilyen támogatás csak segítené a konfliktus nemzetköziesedését, s ezáltal növelné az amerikai haderő mind erőteljesebb részvételét a háborúban.

„Nagy-Britannia aggodalma döntően az volt – azonkívül, hogy mindenképpen el akarta kerülni saját katonai beavatkozását –, hogy meg akarta akadályozni, ne-hogy az Egyesült Államok megrekedjen egy kilátástalan, költséges háborúban, amely teljes mértékben elvonná figyelmét, akaratát és erőforrásait – a brit megítélés szerinti – elsődleges feladatokról: az európai kötelezettségvállalásaitól.”⁴⁸

A vietnami háborúval kapcsolatos ellentétek mellett jelentős tengerentúli ellenérzéseket váltott ki az az 1967. júliusi brit bejelentés is, amelynek értelmében Nagy-Britannia megkezdte a Szueztől keletre eső területeken állomásozó csapatainak visszavonását. A borneói háború befejezése, az egyre éleződő gazdasági nehézségek, valamint az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozás csábítása a brit kül- és katonapolitika jelentős felülvizsgálatához vezetett a hatvanas évek közepén. Ennek eredményeként kezdődött meg az a folyamat, amelynek következtében a szigetország politikai, gazdasági és katonai figyelmét egyre inkább Európára irányította, ami konkrétan a nyugat-európai országokkal való

együttműködés szorosabbá tételét jelentette. Természetesen a brit politika „europaizálása” sem ment könnyen, elsősorban az amerikai–brit viszonyban keletkezett jelentős feszültségek miatt.

A vietnami háborúba egyre mélyebben belebonyolódó Egyesült Államok számára a brit csapatoknak a Távol-Keletről való visszavonása azt jelentette, hogy fontos szövetségese „vonakodik hozzájárulni a Távol-Kelet stabilitásának megőrzéséhez”. Miután az amerikai vezetés számára egyértelművé lett, hogy nem számíthatnak a brit csapatok vietnami jelenlétére, a szigetország pusztá katonai megjelenése a délkelet-ázsiai térségben „elemi szükségszerűséggé” vált. 1964 decemberében McNamara és Denis Healey munkáspárti hadügyminiszter megbeszélésein az amerikai hadügyminiszter nagy nyomatékkal hangsúlyozta Nagy-Britanniának a Szueztől keletre eső térségben vállalt szerepének fontosságát.

A brit kabinet december 11-i ülésén Healey aláhúzta, hogy az amerikaiak nem hatalmas katonai támaszpontok fenntartását akarták Hongkongban, Malaysiában és a Perzsa-öbölben, hanem a brit jelenlétén keresztül olyan szövetségesi feladatok ellátását, amelyeket ők képtelenek egymaguk biztosítani. Healey szerint az Egyesült Államok képviselői kifejezték azon meggyőződésüket is, hogy „a brit csapatok sokkal nagyobb hasznot hajtanak a szövetségnek Európán kívül, mint Németországban”.⁴⁹

Brit források szerint a Szueztől keletre eső jelenlét megszüntetésének bejelentésétől kezdve hatalmas amerikai nyomás nehezedett a kormányzatra a döntés megváltoztatása, a kormány politikájának módosítása érdekében. Az amerikaiak mint minimális célt, a brit katonai jelenlétnek a Perzsa-öbölben történő megtartását szorgalmazták.

A vietnámi trauma hatására Johnson elnök 1968 márciusában bejelentette, hogy nem palyázik újjávalasztásra, utóda pedig az 1969 novembereben nyilvánosságra hozott „Guam-doktrínájával” hozzalátott az ázsiai amerikai pozíciók átertekeleséhez

„Az Egyesült Államok következő elnöke, Nixon ugyancsak megalkotta a saját doktrínáját, mind politikai, mind katonapolitikai vonatkozásban. A Nixon-doktrína egyfelől a saját szövetségési rendszer megerősítésére vonatkozott (Természetesen az USA vezető szerepének megtartása mellett.) Másfelől az enyhülési politika viszonylagos megerősödésein belül kereste a fellazítás lehetőségeit. Ennek egyik kifejezése a Kissinger által meghirdetett „konfrontáció helyett tárgyalások” jelszó volt, amely mögött újból a „nukleáris egyensúly” koncepció elismerése húzódott meg. Mindez azzal a nem titkolt elképzeléssel, hogy az enyhülés egyben társadalmi status quo-t is jelentsen. Vagyis a reálisán létező szocializmust el kell ismerni, együtt kell vele élni, sőt megkooperálni is lehet vele – de nem szabad „megengedni” hogy tovább terjedjen a világban. Meg kell akadályozni, hogy újabb országokban győzzön a szocialista forradalom. Ezt nem feltétlenül az amerikai hadseregnek kell megakadályoznia, hanem szövetkezni kell – a világ minden részében – az antikommunista, reakciós erőkkel: azokat anyagilag és katonailag alkalmassá kell tenni a „kommunizmus elöretöresének” megakadályozására. Ez a „helyettesítés” vagy más néven Guam-doktrína.”⁵⁰

A nixon-i politika egyszerre okozott megkönnyebbülést és aggodalmat a szigetországban. Megkönnyebbülést jelentett, mert a vietnámi háborúban való, meg az eddigiekkel is mélyebb részvétel helyett a „fokozatos és tiszteletreméltó” visszavonulást, s ezáltal a brit közvetlen részvétel szorga-

mazása melletti tengerentúli nyomás feladását tartalmazta. Aggodalommal figyelte viszont a vezetés azokat a fejleményeket, amelyek esetlegesen valamiféle újabb amerikai elszigetelődéssel való fenyegetés kezdetét, az európai jelenlétől és a nyugat-európai katonai együttműködéstől való eltávolodást eredményezhettek volna. A hatvanas évek végére az amerikai–brit kapcsolatok sajátos képet mutattak: egyszerre jelen voltak a stabilitás és ugyanakkor az ellentmondásosság és bizonytalanság elemei. Stabilitást és szoros együttműködést tapasztalhattunk az 1967. júliusi hatnapos háború és az 1968. évi csehszlovákiai események időszakában, amikor a két ország vezetői az ellentéteket teljes mértékben háttérbe szorították. Általában elmondható, hogy a katonai együttműködésre az egyébként meglévő feszültségek nem hatottak ki: a kapcsolatok szorosak maradtak és folyamatosan fejlődtek. Wilson miniszterelnök emlékiratában a Nixon elnökkel való együttműködésre úgy emlékszik vissza, mint akivel sikerült „még szorosabb viszonyt kialakítania”.¹ Ugyanakkor fennmaradtak az eltérő érdekekből adódó feszültségforrások is. Nagy-Britannia számára ebben az időszakban a legfontosabb lépést az Európai Gazdasági Közösséghez való közeledés és csatlakozás folyamatának konkrét megkezdése jelentette. E tekintetben éppen a katonapolitikai kérdések jelentették a fő dilemmát. Hogyan lehet fenntartani az Egyesült Államokkal való katonai együttműködést, amely a kormányzat megítélése szempontjából alapvető jelentőségű, s ugyanakkor teljes mértékben a katonai tervezés figyelmét Európára irányítani, méghozzá oly módon, hogy leszerelje az egyes nyugat-európai államoknak a brit–amerikai különleges viszony miatt mutakozó ellenérzéseit.

Tehát az érdekelt nyugat-európai államokkal való szorosabb együttműködés kibontakoztatása prioritást élvezett. E téren is kiemelkedett a Franciaországgal való szótértés jelentősége, hiszen egyszer már éppen a francia vétó következtében futottak zátonyra a brit csatlakozási próbálkozások.

1967 júniusában Versailles-ben találkozott de Gaulle elnök és Wilson miniszterelnök. A megbeszélések során a francia elnök ismételtén kifejezésre juttatta fenntartásait az angol-szász együttműködésben mutatkozó szoros kapcsolatok miatt, amelyeket a diplomáciai és katonai területeken tartott legintenzívebbeknek. Ugyanakkor elfogadta Wilsonnak azt az érveletet, hogy a „brit politika egy sajátos átmeneti szakaszba jutott”. A brit kormányfő a francia elnöknek adott válaszában részletezte azokat a jelentős változásokat, amelyek máris végrehajtásra kerültek országának politikájában. Rámutatott arra, hogy a szigetország már kevesbé függött az amerikai katonai szállításoktól és tájékoztatta partnerét arról is, hogy a brit kormány azt fontolgatja, hogy nem vásárolnak amerikai Poseidon rakétákat a Polarisok felváltására. De Gaulle udvozolta a brit politikanak az amerikaiaktól való bizonyos eltávolodását, ugyanakkor kifejezésre juttatta szkeptícizmusát, és 1967 novembereben másodszor is megvetőzte Nagy-Britannia felvételi kérelmet az Európai Gazdasági Közösségbe.

A francia lépés következtében a brit politika tervezői elbizonytalanodtak, rá kellett döbbenniük arra, hogy a törekvéseik háttérében meghúzódó kettősséget keptelenek hosszabb távon változatlan formában fenntartani. Nem lehetett életképes a továbbiakban az olyan politika, amely az Európához való közeledéssel egyszerre törekedett a szoros atlanti kapcsolatokból származó kedvező lehetőségek egyidejű és egyoldalu felhasználására. Egyértelművé kellett tehát tenni, hogy a brit vezetés milyen irányban is kívánja kormányozni a szigetországot. Ennek a folyamatnak a felgyorsulása, Nagy-Britannia „europaizálásának” előterbe helyezése, a hetvenes évek elején még inkább a kormányzati tevékenység középpontjába került.

A kifejezés használata Edward Heath miniszterelnök nevéhez fűződik, s kifejezi a hetvenes évek legelejének azt a brit törekvését, hogy az Egyesült Államokkal való korábbi „különleges viszony” helyett a nyugat-európai államok számára elfogadhatóbb angolszász együttműködési mechanizmust mutasson be. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan a brit vezetés előtérbe helyezte a nyugat-európai államokkal való szoros kapcsolatok fontosságának hangsúlyozását.

Természetesen az 1970-es évek első felének nagy horderejű nemzetközi-politikai fejleményei ugyanúgy hatást gyakoroltak a kétoldalú viszony alakulására, mint a két országon belüli belpolitikai események. A szovjet–amerikai kapcsolatok fejlődése, a kétoldalú fegyverzetkorlátozási tárgyalások megkezdése, és ennek nyomán az enyhülési politika kibontakozása, a vietnami háborúból való kivonulás előkészítése, továbbá a Kínai Népköztársasággal való kapcsolatok látványos fejlesztése következtében az amerikai külpolitikai erővonalak bizonyos értelemben átrendeződtek, újszerű hangsúlyokat kaptak. Az Egyesült Államok belső helyzetére ekkoriban mindenekelőtt az olajválság okozta gazdasági nehézségek és a mindinkább szélesedő Watergate-botrány hatottak bénítólag. A másik oldalon pedig a szigetország egyre növekvő gazdasági gondjai és mind határozottabb orientációja Európa felé jelentették a brit–amerikai kapcsolatok látszólagos gyengülésének leginkább szembetűnő vonásait. Számos nagy fontosságú területen azonban, így a kétoldalú katonai kapcsolatok terén is, az együttműködés szinte érintetlen maradt, s a politikai kapcsolatok bizonyos fokú bizonytalanságából adódó következmények itt egyáltalán nem éreztették hatásukat.

A konzervatívok már ellenzékként is támadták a munkáspárti kormánynak azokat az intézkedéseit, amelyek a Suez-től keletre eső területekről való katonai visszavonulás irá-

nyába mutattak. Amikor Heath vezetésével 1970-ben ismét hatalomra kerültek, rövidesen bejelentésre került, hogy Nagy-Britannia fenntartja katonai jelenlétét a Távol-Keleten, mint az ugynevezett Oththalmi Védelmi Egyezmény részese.

Az Oththalmi Védelmi Egyezmény (ANZUK) Nagy-Britannia, Ausztrália, Új-Zéland, Malajzia és Szingapúr brit nemzetközösségi tagállamok 1971. április 15-én Londonban létrehozott közös védelmi megállapodása. Az egyezmény 1971. november 1-én lépett életbe, és ettől kezdődően lehetővé teszi a tagállamok csapatainak állomásoztatását Malajzia és Szingapúr kikötőiben. Florasokat tartalmaz a tagállamok konzultációs kötelezettségeit illetően bármelyikük megtámadása vagy veszélyeztetése esetére.

A konzervatív kormány tehát a távol-keleti brit katonai jelenlét fenntartása mellett döntött. A térségben állomásoztatott szárazföldi, légi- és haditengerészeti erőket hivatalosan úgy jellemezték, mint amelyek „csökély letszamuak” ugyanakkor azonban kifejezik az érdekek megvédelmezése mellett „szilárd elkotelezettségeit”. Az ANZUK letesítésével csaknem egyidejűleg tárgyalások kezdődtek a brit és az amerikai illetékesek között az indiai-oceáni Diego Garcia szigetén támaszpont közös használatáról. Mindezek a lépések – valamint az a hivatalos bejelentés, miszerint Nagy-Britannia megújítja az irányú erőfeszítéseit, hogy „kivegye részet az Európai kívüli stabilitást veszélyeztető fenyegetések ellen-súlyozásából” – joggal vethettek fel azt a kérdést, vajon nem következett-e be változás a korábbi – a mindinkább Európa irányába elmozduló politikához képest?

Sok ellentmondásos fejlemény végre tett pontot a munkaspárti kormányzat 1974. márciusi visszatérése a hatalomba. Az új kormány igen súlyos gazdasági gondokat örökölt

elodjeto! ami arra kenvszeritette hogy atfogo gazdasagi intezkedeseket hozzon a helyzet javitasa erdekeben Ezek kere-
teben kerult bejelentesre hogy a vedelmi politika minden
eddiginel kiterjedtebb es alaposabb felulvizsgalatara kerul
sor amit orit kormanyzat bekeidoben valaha is kezdem-
nyezhet

A szorito gazdasagi gondok hatasara a kormany 1974 de-
cembereben ugy határozott hogy a katonai koltsegvetes
szintjet a brutto nemzeti termek (GNP) 5.5 szazalekarol 4.5
szazalekra csokkenti Kinvilvanitotta hogy gvorsitari kivan-
ja az orszag vedelmi erofesziteseinek eroteljesebb Europara
koncentralsat es ezzel parhuzamosan szamos intezkedest
hozott az European kivuli jelenlet fokozatos leepitese erdeke-
ben Elso lepeskent a foldkozi-tengeri NATO-erok reszere
nyujtott haditengereszeti tamogatas megszunteset majd
pedig a Maltaval 1977-1979-re lejaro tamaszponthasznalati
szerzodesek felmondasat jelentettek be Az 1975 evi Feher
Konyv kimondta hogy az ANZUK reszere nyujtott tamog-
atas valtozatlan fenntartasa mellett 1976 aprilisaig a brit
csapatokat visszavonjak A Hongkongban es Cipruson al-
lomasozo csapatok letszamat csokkenteni kivanjak es meg-
szuntesnek nehany kisebb jelentosegu bazist Ennek megfele-
loen az 1970-es evek kozepere a brit globalis szerepvallalas-
bol nem sok maradt fenn a masodik vilaghaboru soran ki-
fejlodott globalis katonai egyuttmukodes az Egyesult Allam-
okkal fokozatosan szukult miutan a szigetorszag vezetese-
nek egyre inkabb fel kellett ismernie saját hatalmanak kor-
latait Sorra felmondtak a hideghaboru evek soran létreho-
zott katonai szovetsegekben valo tovaabbi reszvetelt Eloszor
a SEATO-bol majd az 1975 evi Feher Konyvben bejelent-
tesre kerult a CENTO-bol valo visszalepes E szerzodeseket
ugy tekintettek mint a globalis amerikai-brit katonai egyuttmu-
kodes jelkepeit az otvenes es a hatvanas evekben

A nehez gazdasagi helyzet által kikenyszerített kormány-
zati intezkedesek azonnyomban heves washingtoni reagala-

sokat váltottak ki, mindenekelőtt a katonai körök részéről. A The Times például idézte az Egyesült Államok Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága elnökének, Brown tábornoknak a brit kormányzati lépésekről kialakított véleményét: „A britek továbbá nem tekinthetők világhatalomnak, mindaz, ami ebből fennmaradt, mindössze néhány tábornok, admirális és katona”.⁵⁴ A brit–amerikai kapcsolatok újabb feszültségi periódusa alatt a szigetország számára kedvezően alakult a nyugat-európai országokkal való viszony, aminek eredményeként a katonai tervezés Európa irányába való összpontosítása is felgyorsult. Az 1972-es esztendő végre meghozta a brit vezetés számára az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozással foglalkozó tárgyalásokon a várt előrehaladást, így az „európaizálás” útjában álló legnagyobb akadály elhárult. Nagy-Britannia tevékenysége ettől kezdve lényegesen aktívabbá vált a tőkés katonai integráció európai intézményeiben, például az úgynevezett Európa-csoportban (EUROGROUP) és az úgynevezett Európai Programozó Csoportban (EPG).⁵⁵

A nyugat-európai hadiipari együttműködés erősítésében való brit érdekeltség kifejeződött abban is, hogy nagyobb mértékben kapcsolódott be a közös fegyverzetfejlesztési és -kutatási tevékenységbe (a Jaguár és Tornado harcirepülőgépek kifejlesztésében való részvétel jól példázza ezt). A szigetországban erősödő Nyugat-Európa-centrikusság ugyanakkor egybeesett a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti kétoldalú kapcsolatok jelentős fejlődésével, a fegyverzetkorlátozási tárgyalások beindításával és eredményeinek kibontakozásával. Ennek a folyamatnak a bilaterális formában történő megjelenése Nagy-Britannia számára azt is jelentette, hogy a fegyverzetkorlátozás tekintetében végérvényesen kiszorult a közvetlenül a második világháború után élvezett privilegizált helyzetéből: a nemzetközi biztonságot alapvetően meghatározó szovjet–amerikai hadászati fegyverrendszerek korlátozásáról folytatott tárgyalásokon immáron sem-

milyen szerep sem jutott számára. Ez egyúttal szükségszerűen annak a következtetésnek a levonásához is elvezetett, hogy nemcsak az ország gazdasági helyzetében, hanem korábban elfoglalt katonai pozíciójához képest is relatív hanyatlás következett be. A szigetország a katonai együttműködés kérdéseit Európával multilaterális megközelítésben igyekezett alakítani. Ennek eredményeként az Egyesült Államok és európai szövetségesei közötti feszültségek kifejlődése most már mindinkább egységes nyugat-európai aggodalmak és ellenvélemények megjelenésében, illetőleg a nyugat-európai NATO-tagállamok felé egységes amerikai nyomás formájában jelentkezett. Ez legnyilvánvalóbban talán a katonai költségterhek közös viselésében való nagyobb szövetségesi részvétel (az úgynevezett „burden-sharing”) kérdésében mutatkozott meg.

Az 1970-es évek elején is bőven találkozhatunk a szövetségi rendszer mindkét oldalán kialakult véleménykülönbségekkel. A nyugat-európai tagállamok és a tengerentúli szövetséges között vita bontakozott ki az 1971. évi indiai-pakisztáni konfliktussal, valamint az 1973. októberi arab-izraeli háborúval összefüggésben. Az európai NATO-tagországok kifogásolták, hogy a Nixon-kormányzat nem egyeztetette külpolitikai lépéseit partnereivel. A nixon-i kínai „nyitással” kapcsolatban megint csak a szövetségesek tájékoztatásának teljes hiányát vetették az amerikai vezetés szemére, míg az Egyesült Államokban mind a végrehajtó, mind pedig a törvényhozó hatalom oldaláról a nyugat-európai tagállamoknak a közös katonai teherviselésében való nem kielégítő mértékű részesedését emelték ki. Számos törvényhozási kezdeményezést joggal lehetett kifejezetten a nyugat-európai tagállamok nagyobb teherviselésének kikényszerítésére szolgáló figyelmeztetésként értékelni (a Symington és Mansfield szenátorok kezdeményezte kampányok, a Jackson-Nunn Amendment stb.).

Az olajembargó következtében súlyos gazdasági gondok-

kal küzdő nyugat-európai államok képviselői 1974 júniusában az EUROGROUP miniszteri ülésén megállapodtak abban, hogy „szükség van a magasan fejlett európai technológiai, tudományos és ipari bázis fenntartására”. Leszögezték, hogy „Európa és Észak-Amerika államai a fegyverzetek előállítására és beszerzésére terén törekedni fognak a lehető legszorosabb együttműködés elérésére”.⁵⁶ A sokoldalú együttműködés fejlesztésében aktív tevékenységet fejtett ki Roy Mason brit hadügyminiszter, aki 1975-ben az EUROGROUP soros elnöke volt. Nagy-Britannia tehát mindjában kapcsolódott a nyugat-európai államok közötti katonai együttműködés erősítéséhez: a globális jellegű szerepvitel szükségzerű visszaszorulását követően, „felszabaduló” kapacitásait fokozottabban az európai térségre összpontosítja. Ennélfogva aktív résztvevője, sok esetben kezdeményezője a NATO katonai készségének erősítésére és fejlesztésére irányuló erőfeszítéseknek.

A brit politika új orientációjának térnyerése azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy az amerikai–brit katonai együttműködésben, különösen pedig a nukleáris kooperációban, lényegesebb visszaesés következett volna be. Nagy-Britannia a hetvenes években is – mint ahogy ez a háború utáni időszak egészére is jellemző volt – függő helyzetbe került az amerikai fegyverzetek megvásárlásában. A brit vásárlások a hetvenes években is folytatódtak, mindenekelőtt rakéták, torpedók, elektronikai hadviselési felszerelések (ECM) tekintetében. Az együttműködés töretlenségére jó példa, hogy az Európai Programozó Csoport létesítésével csaknem egyidejűleg kötik meg a fegyverek és fegyverzetek beszerzéséről szóló amerikai–brit megállapodást (Memorandum of Understanding, 1975. szeptember). Egyöntetű megítélés szerint ez a megállapodás a brit fél számára több szempontból is előnyökkel járt: egyrészt továbbra is biztosította a legfontosabb fegyverekhez és fegyverzetekhez való hozzáférhetőséget, másrészt előnyös megoldásokat tartalmazott az

Harrier helyből felszálló brit harci repülőgép

eddig kedvezőtlen fizetési mérleg ellensúlyozására, mégpedig a brit termékek amerikai részről történő fokozottabb vásárlásával.

Nem nyújtanánk teljesen hiteles képet, hogyha megfeledkeznénk a haditechnikai fejlesztésnek egy olyan termékéről, amely méltán felkeltette az amerikaiak érdeklődését. Sőt, ez a termék mindeddig az egyetlen olyan, az amerikai fegyveres erőknél rendszeresítésre került harceszköz, amelyet az Egyesült Államok más államtól szerzett be. A Harrier típusú harci repülőgép kifejlesztésével Nagy-Britannia a helyből felszálló és leszálló (VTOL) repülőgépek terén a világ élvonalába került. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az amerikai pénzügyi hozzájárulás nélkül a brit cégek valószínűleg képtelenek lettek volna megbirkózni a felmerült költségekkel. Egyes források szerint az Egyesült Államok például a hajtómű előállításához szükséges költségek 75 százalékát biztosította.

Az amerikai–brit szoros viszonynak mindig is központi szférája volt a nukleáris együttműködés. A hetvenes években ez a kérdés újból napirendre került, megpedig a brit atomero korszerűsítésével összefüggésben. Mivel az onaló brit atomero problémakörével meg a későbbiekben is foglalkozunk, e helyütt annak hangsúlyozása látszik fontosnak, hogy a hetvenes években egymást váltó Heath, Wilson és Callaghan kormányzatok egyaránt fenntartották elkötelezettségüket az Egyesült Államokkal való „különleges” nukleáris együttműködés mellett. Lord Carrington, aki 1973 februárjában a konzervatív kormány hadügyminisztere volt, az együttműködés erősítése érdekében az alábbiakkal érvelt: „Senkinek sem lehet kétsége a tekintetben, hogy jelentős hasznot húztunk Polaris-erőnknek az Egyesült Államokkal való együttműködéssel történő megteremtéséből, és már önmagukban a gazdasági feltételek azt sugallják, hogy – a Polaris-rendszernek a jelenlegi vagy fejlesztett formában történő hadrendben tartására tekintet nélkül –, továbbra is bízunk az Egyesült Államoktól való függőség folytatásában.”⁷

A kormány 40 millió font rendelkezésre bocsátásával 1971 augusztusában a meglevő atomero bizonyos mértékű fejlesztését határozta el, majd Heath miniszterelnök 1973 áprilisi egyesült államokbeli látogatása során felvetette a brit atomero további korszerűsítésének kérdését. Nixon elnök messzemenő amerikai támogatásról biztosította a kormányt, beleértve technikai információ nyújtását (például a Polaris-korszerűsítési programmal alkalmazható úgynevezett MRV-rendszert)⁸, de lehetséges nyíltott akár a Poseidon, akár a Trident típusú rakéták brit részről történő megvásárlására is. A Heath-kabinet végül is 1973 áprilisában úgy határozott, hogy elhalasztja a tengeralattjáró-fedelzeti ballisztikus rakéták új generációjának beszerzéséről szóló döntést és a már létező rendszerek korszerűsítése mellett foglalt állást.

1974 márciusában a választások eredményeként ismét munkaspárti kormányzat lépett hivatalba Londonban. Sza-

mos szerző értékelése szerint a Wilson-kabinet az amerikai-brit kapcsolatok meglehetősen hűvös időszakában vette át a kormányzást. Luns, akkori NATO-főtitkár egyenesen úgy jellemezte a megelőző kormány tevékenységét, mint amely „az európai kapcsolatok fejlesztése érdekében nem akadályozta meg a »különleges viszony« romlását”.⁵⁹ Mindenesetre a kapcsolatok feszültsége alól ezúttal is kivételt képeztek a katonai együttműködés területei.

Az egymást követő brit kormányok – beleértve természetesen a Wilson-kormányt is – egyértelműen az önálló elrettentés, azaz a brit atomerő fenntartása mellett foglaltak állást. A hetvenes évek közepén a Polaris-rendszerek felváltásáról szóló döntést elsősorban az ország gazdasági-pénzügyi helyzete késleltette. Mindenesetre a munkáspárti kormányzat 1975 márciusában bejelentette: annak ellenére, hogy a jelenlegi körülmények között nem időszerű a Polaris felváltó rendszerről szóló határozat meghozatala, mindenképpen biztosítani kívánja a rendszerben tartott atompotenciál hatékonyságát, s meg fogja tenni a megfelelő lépéseket ennek érdekében.

Nagy-Britannia már 1974-ben felújította atomkísérleteit az Egyesült Államok nevadai föld alatti atomkísérleti telepén és az 1978 novemberéig terjedő négyéves időszakban öt kísérletsorozatot folytatott le. Ugyanebben az időben a Cape Kennedy kísérleti telepen több kísérletet végeztek a Polaris rakétákkal is. A katonai együttműködés területén elért kapcsolat mélységét jól szemlélteti az is, hogy a brit kormány erőteljesen szorgalmazta az 1958. évi együttműködési egyezmény hatályának meghosszabbítását (amelyet a hatvanas évek során már két alkalommal kiegészítettek), s egy további kiegészítés kölcsönös elfogadásával, az Egyesült Államok 1979. december 31-ig kiterjesztette az egyezmény körébe tartozó fegyverzetek és alkatrészek szállításának határidejét.

Nem lenne teljes az együttműködés ezen időszakának a bemutatása, ha nem tennénk említést az úgynevezett „trícium-ügyről”. A fentiekből látható, hogy a brit kormány folytatta a szoros együttműködést az Egyesült Államokkal, amely katonai és a nukleáris területeken különösen intenzíven fejlődött.

Nagy-Britannia 16 even keresztül a termonukleáris robbanótöltetek előállításához szükséges tríciumot az Egyesült Államoktól szerezte be éppen az 1958. évi nukleáris csereegyezmény alapján. Varatlanul 1976. áprilisában a brit kormány úgy határozott, hogy leállítja a tríciumimportot és (a dumfriesi éroműből) saját előállítású tríciumot hasznosít majd a továbbiakban. A kormány gazdasági nehezsegekre, dollarmegtakarításra, az önellátás előnyeire hivatkozott a meglehetősen eles kritikával szemben. A mai napig nagyon nehéz általánosan elfogadott magyarázatot találni a döntés hátterét illetően. A legvalószínűbb okok között lehet említeni azt, hogy a döntésben szerepet kapott az amerikai politika jövőjevel kapcsolatos bizonytalanság, az Egyesült Államoktól teljesen függetlenül előállítható robbanótöltetek vagyanak vonzása (ti. onallos döntés a továbbfejlesztési módokról), ebben az időben a szakértők egy része sikraszállt az Egyesült Államoktól függetlenebb brit–francia nukleáris együttműködés mellett, valamint egyes szakértők azt is felvetették a döntést az is motiválta, hogy adott esetben Nagy-Britannia onallosan kifejleszthet neutrontöltetet, esetlegesen a Lance rakétákat saját fejlesztésű robbanótöltetekkel szereli fel stb.)

A trícium-ügyről eltekintve a kétoldalu kapcsolatok, ha nem is az egyes korábbi periódusok latványos megállapodásaihoz hasonlítható formában, szorosak maradtak és a Margaret Thatcher vezette konzervatív kormányzat 1979. májusi választási győzelmeig az amerikai–brit viszonyban az

együttműködés erosodésének tendenciája ervenyesult Az 1970-es évek végére az Egyesült Királyság területén allomaszo amerikai személyzet (legiero, haditengerészet szárazföldi haderó) létszáma meghaladta a 24 000 főt Az ország területén számos nagy fontosságú amerikai támaszpontot létesítettek atomtengeralattjáró-bázis Holy Lochnál a legiero támaszpontjai amelyeken a NATO-hoz rendelt amerikai légipotencialnak mintegy 40 százaléka található (Alconburg, Bentwaters, Lakenheath, Mildenhall, Upper Heyford) hogy csak a legfontosabbak közül emeljünk ki néhányat (A brit-amerikai együttműködés „hofokat” jól jellemzi a szigetország vezetésének döntése hozzájárult ahhoz hogy 1986. április 15-én hajnalban az amerikai F-111-es hadászati bombázó repülőgépek brit területről induljanak a Líbia elleni agresszió végrehajtására – **A szerkesztő megjegyzése.**) Az el-

Heseltine brit és Weinberger amerikai hadügyminiszter az USA új fegyverkezési programjához való brit csatlakozás aláírása után

múlt évek során megkezdődött az amerikai közepes hatótávolságú atomeszközök, a (pilótanélküli manőverező) robotrepülőgépek (CMs) telepítése, megkésztették a Lakenheath-támaszponton állomásozó amerikai F-111E típusú harci repülőgépek számát és jelentős korszerűsítések kezdődtek más területeken is (például a radarrendszerek fejlesztése stb.). Az együttműködés olyan sajátos és „hagyományos” területei, mint például a hírszerzés, a hadseregek korszerűsítését szolgáló tudományos kutatásfejlesztés, a kiképzés és a továbbképzés, a szabványosítás stb., mindkét oldalon változatlanul kiemelt figyelemben részesültek.

A BRIT KATONAPOLITIKA FŐ IRÁNYAI NAPJAINKBAN

A fegyverkezés és a brit katonai együttműködés területei

A szigetország biztonságának és területi sérthetetlenségének megvédelmezésére és szavatolására hivatott katonapolitikai elképzeléseknek központi eleme az „Egyesült Királyság területei és az európai szövetségesek elleni agresszió elrettentésében való részvétel”. A brit katonapolitikai megközelítés szerint „a nemzeti és regionális biztonság egymástól elválaszthatatlan”.⁶⁰ Az 1985. évi Fehér Könyv megfogalmazása úgy szól: A NATO-tagállamok arra a megállapításra jutottak, hogy „a NATO-térségeken kívüli fejlemények a szövetségesek létfontosságú érdekeit fenyegetik, ennél fogva az eddigieknél fokozottabb mértékben, nagyobb térségek vonatkozásában kell figyelembe venniük a biztonsági szempontokat”.⁶¹ Ugyancsak alapvető fontosságú az a tétel, mely szerint a „hiteles elrettentés” nagymértékben függ az Egyesült Államokkal való katonai-biztonsági együttműködés hatékonyságától, mivel ez „közvetlen kapcsolatot” képez az amerikai hadászati nukleáris eszközökkel. Ugyanakkor megfogalmazódik az is, hogy az Egyesült Államoktól való teljes függőség „kockázatos”, ennél fogva szükség van a saját nemzeti atomtőőerő fenntartására, folyamatos fejlesztésére és korszerűsítésére. E tételek ismeretében érdemes megvizsgálnunk hogyan alakultak az ország fegyverkezési programjai, s ebből milyen következtetésekre juthatunk; valamint azt is szemügyre kell vennünk, miként biztosít a szigetország hozzájárulást a nyugati szövetségi rendszer katonai együttműködéséhez.

Történelmi példák is igazolják, hogy a hadsereg fejlesztése

már a második világháború befejezését közvetlenül követő időszakban is prioritást élvezett. Attlee munkáspárti kormánya 1945. július 26-án lépett hivatalba, s külpolitikájának vezérfonalává vált a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közötti „különösen szoros kapcsolatok” kiépítése azzal a nem titkolt céllal, hogy az „erő” politikáját szegezhesse szembe a Szovjetunióval, a népi demokratikus fejlődés útjait választó országokkal, valamint – a saját harmadik világbeli pozícióira is potenciális fenyegetést jelentő – ébredező nemzeti felszabadítási mozgalmakkal. Attlee kormányzata részt vállalt Nyugat-Európa „marshallizálásában”, a gazdaságot a fegyverkezésre történő gyors átállás irányába fejlesztette, amit a katonai kiadások hatalmas összegű és rendszeres növekedése kísért. (1938-ban a hadügyi költségvetés 254 millió font sterlinget tett ki, 1951-ben viszont már 1,1 milliárdra emelkedett.) Ugyancsak az Attlee-kormány írta alá a NATO-hoz való csatlakozás dokumentumát és vállalt aktív szerepet a katonai szövetség tevékenységében, továbbá részt vett a KNDK elleni agresszióban, s közreműködött az 1951 szeptemberében Japánnal megkötött különbéke-szerződésben. (E szerződést ugyanis annak ellenére kötötték meg, hogy a második világháború során a fasiszta hatalmak ellen szövetségre lépett országok megállapodtak: a legyőzött államokkal nem kötnek különbékét a harci cselekmények befejezését követően.)

1951 októberében, a Konzervatív Párt választási győzelmét követően, egy hosszan tartó, egészen 1963-ig nyúló tory kormányzás kezdődött meg. Churchill folytatta azt a hatalmas méretű fegyverkezési programot, amelynek egyik következménye az lett, hogy a szigetország a „világ egyik legjobban megadózottatott államává vált”. Ebből következően a fegyverkezéssel kapcsolatos egyes iparágak (elektroenergetika, nukleáris ipar, vegyipar, gépgyártás) meglehetősen gyors ütemben fejlődtek. 1952 októberében végrehajtották az első kísérleti atomrobbantást. Sem Eden (1955–1957), sem Mac-

millán kormányra nem változtatott a korábbi vonalvezetésen, sőt egyes esetekben a nyílt katonai intervenció mellett szálltak síkra (mint például a szuezi agresszió eseteiben). A konzervatív kormányzatok megkíséreltek a brit pozíciók jelentős részének megőrzését és átmentését, s arra törekedtek, hogy az Egyesült Államok oldalán világhatalmi szerepkört töltsenek be. A megerősítő fegyverkezés és haderofejlesztés ezekben az években az állami költségvetéseknek csaknem egyharmadát emésztette fel. A szuezi fejlemények után nyilvánvalóvá vált, hogy az ország valóságos lehetőségeihez kell igazítani a katonapolitikai tervezést, és a felülvizsgálatot követően a „brit védelmi politika szakított a múlttal”. „a Szu-eztől keletre eső tersegekből történő visszavonulást követően csaknem kizárólag a NATO-vedelemre összpontosít”⁶. A fegyverkezés folytatódását illetően azonban számottevő változásra a hatvanas évek további részében sem került sor. Wilson mindkét kormánya időszakában az ország történetében azt megelőzően még sohasem látott összegeket fordítottak fegyverkezésre.

A több évtizedes töretlen hadseregfejlesztés tekintélyes brit katonai erő kialakulásához vezetett. Az elmúlt évtizedben átlagosan az éves katonai kiadások 35–40 százalékat fordítottak a fegyverzetek és felszerelések fejlesztésére, míg az 1981. évi katonai költségvetésben ennek összege már elérte az összes katonai kiadások 41 százalékat (az 1985. évi Feher Könyv már 46 százalékot említ). A nagyarányú katonai felkészülést mindig a fenyegetettség felfogásának megfelelő „szovjet veszélyre” való hivatkozással indokolták – a hatalmon lévő kormányzatok partállásától függetlenül.

Tulajdonképpen tipikusnak tekinthető Roy Mason hadügyminiszter kijelentése, amikor a katonai költségvetés előterjesztésével összefüggésben hangsúlyozta, hogy ennek kidolgozásakor „egyfelől figyelembe vettek az ország gazdasági helyzetét”, másfelől pedig „a nemzetbiztonságot fenyegető veszélyt, a NATO rendkívüli fontosságát, továbbá Nagy-

Britanniának, mint vezető európai hatalomnak a pozícióit, és tengerentúli kötelezettségeit”.⁶³

Nagy-Britannia erőteljesen sikraszáll a NATO kollektív „elrettentő” potenciáljának fejlesztéséért. Brit katonai szakértők szerint a NATO elrettentési stratégiája azon az elképzelésen alapul, hogy meg kell győzni minden potenciális ellenséget: „a szövetség elleni bármilyen katonai agresszió esetén, a Nyugat által szükségszerűen telepített haderők és képességek lehetetlenné teszik a győzelem kivívását. Az 1979 óta hatalmon lévő konzervatív kormányzat álláspontja az, hogy a hatékony és hiteles elrettentéshez fenn kell tartani a hadászati és hadműveleti-harcászati nukleáris fegyverrendszereket, valamint folyamatosan fejleszteni kell a hagyományos erők körébe tartozó szárazföldi, haditengerészeti és légi haderőnemeket. Ennek az elképzelésnek megfelelően alakították-alakítják ki a közös NATO-tervezéshez kapcsolódó brit katonai potenciált. A katonai szakirodalom és az idevonatkozó hivatalos állásfoglalások alapján **a brit katonapolitika az alábbi négy területre összpontosítja katonai erőfeszítéseit:**

1. Az önálló atomütőerő fenntartásával és folyamatos fejlesztésével továbbra is megőrizni, korszerűsítésével pedig növelni ennek „elrettentő” pontenciálját.

„A brit nukleáris erők a Szövetség alá rendelt hadászati és hadműveleti-harcászati atomerőknek független elemei. A Trident rendszerbe állítása hiteles független hadászati nukleáris elrettentést fog biztosítani egészen a 21. század elejéig.”^{64/a}

2. A Német Szövetségi Köztársaság területén állomásoztatott szárazföldi és légierőkkel hozzájárulni „Nyugat-Európa közvetlen és előretolt védelméhez”.

„Az európai térséget két régióra osztjuk:

– A központi térség a Szövetség »szíve« Európában. A Szövetségi Köztársaság előretolt védelme valójában Nagy-

Britannia előretolt védelme. 55 000 fős haderőt és harcászati légiert állomásoztatunk a térségben, összhangban a Brüsszeli Szerződés követelményeivel és Európa előretolt védelme és megerősítése melletti elkötelezettségünk demonstrálásával. Hadiállapotban a Brit Rajnai Hadsereg (BAOR) mérete közel háromszorosára növekedne;

– Az északi térség jelentősége a Szövetség területi sérthetlensége és a szovjet haditengerészet, különösen északi és balti flottái feltartóztatásának szempontjából kritikus. Rugalmas és könnyen mozgatható partraszálló és légiszállítási erőket biztosítunk e térség védelméhez.^{64/b}

3. A kelet-atlanti térségben és a Csatorna-övezetben lévő jelentős haditengerészeti erőkkel a NATO északi szárnya nyugati felének (az úgynevezett Grönland–Ízland–Faeroeszigetek–Skócia „rés”) és az e térségekben meghúzódó tengeri útvonalak és kommunikációs vonalak védelme.

„A Kelet-atlanti és a Csatorna-övezet létfontosságú az Egyesült Királyság honi területeinek, és az északi szárnynak az előretolt védelme szempontjából; ugyancsak meghatározó jelentőségű a nélkülözhetetlen utánpótlás – felszerelés, élőerő, olaj – biztonságos szállításának védelmezése oldaláról (az Atlanti-óceán túlsó feléről szállított erősítéstől Európa védelme függ). Nagy-Britannia marad a NATO legjelentősebb európai haditengerészeti hatalma.”^{64/c}

4. Az úgynevezett előretolt védelemben való „szükségserű részvétel mellett” a negyedik legfontosabb katonapolitikai irány az Egyesült Királyság honi területei közvetlen védelmének biztosítása és szüntelen fejlesztése.

„Az Egyesült Királyság honi területe a NATO támogatásának létfontosságú bázisa. A Kelet-atlanti és az Északi-tenger térségében telepített NATO-erők előretolt része; a Csatorna-övezetben folyó hadműveletek fő bázisa; az európai szárazföldön állomásozó amerikai és brit haderők fő el-

lato terulete, es fontos utanpotlasi bazis azok reszere, akik feszultseg vagy haboru eseten erositeseket kuldenek a NATO szamara”⁶⁴ d

Mindezekkel osszhangban az Egyesult Kiralysag három szovetseges (NATO) foparancsnoksag tevenysegeben vesz részt az Europai Legfelsobb Szovetseges Parancsnoksag (SACEUR), az Atlanti Legfelsobb Szovetseges Parancsnoksag (SACLANT), valamint a Csatornaovezet Szovetseges Foparancsnoksaga által koordinalt irányokban

„Az önallo elrettentes” – Nagy-Britannia katonapolitikajanak nuklearis összefüggesei

A Nagy-Britanniaban az orszag hadaszati es harcászati-hadmuveleti nuklearis potencialjarol tolyo vita az elmúlt idoszakban idorol idore felerosodott. Kulonosen azt kovetoen, hogy a konzervativ kormányzat allaspontja szerint „szuksegszeru a nuklearis modernizalas” es hogy megkezdodott a NATO 1979 evi ugvevezett kettos határozatának” vegrehajtása sor került a kozepes hatotavolsagu amerikai atomeszkozok Nyugat-Europaba, így a szigetországba torteno telepitesere. Az AFP hirugynokseg 1986 januari jelentese szerint – amelyben a NATO által megadott hivatalos adatokra hivatkozunk – 1985 vegeig 108 Pershing-2 raketat, a tervezett teljes mennyiseget rendszerbe allitottak mar az NSZK-ban mig 128 darab robotrepulogep nyugat-europai telepitesere került sor amelynek nagy reszet Nagy-Britanniaban helyeztek el (Belgium tíz-egynehány robotrepulogepet fogadott be es kb ugyanennyit allitottak rendszerbe Sziciliaban is). Ez a teny összefuggesben a fegyverzetkorlatozasi es a nemzetkozi egyuttmukodes fejlesztesere irányulo a feszultseg csokkentese elmozditani kívano erofeszitesekkel, a szocialista országokban is rairányította a figyelmet a potencialis fenyegetest jelento brit atomeszkozokra. A ki-

bontakozott széles körű vitában felsorakoztattak a nukleáris potenciál megtartása mellett és az ellene szóló érveket is

A nyugati országok katonai szakirodalma általában arra az állaspontra helyezkedik, hogy a brit és a francia nukleáris potenciálok – annak ellenére, hogy kifejlesztésük körülme-nyei és a tökes katonai integrációban elfoglalt helyük elterő – egy közepes szintű atomhatalom ez manyu felkészultségi színvonalának felelnek meg. Peter Nailor, neves szakerto, a francia és a brit atomtőero fejlesztésének céljaival és szan-dekaival kapcsolatosan megállapítja, hogy létrehozásukban meghatározó volt, (a) a háború befejezését közvetlenül kö-veto időszakból származó azon eltökeltségük, hogy nem nyugszanak bele egy olyan nagy fontosságú képesseg elvesz-tésébe amelynek megteremtésében uttőro szerepet játszó-tak, (b) a Kelet és Nyugat közötti politikai-diplomáciai kap-csolatrendszerben bekövetkező radikális változásokkal szembeni elővigyázatosságuk, valamint (c) határozott nagy-hatalmi szerepük megerősítésének szándéka, meghozza egy olyan időszakban, amikor más lehetőségeik, mint például gyarmatbirodalmak, elvesztek”⁶⁶

Az onallo brit atomerővel és ennek megtartásával szembe-ni érveket tulajdonképpen négy csoportba sorolhatjuk. Az első megközelítés szerint az atomfegyverek birtoklása ön-magában nemcsak etikailag helytelen, hanem Nagy-Britan-niát is sokkal nagyobb veszélyeztetettségnek teszi ki, mintha ilyen fegyverrendszerekkel nem rendelkezne. Ez az érv tehát arra utal, hogy a katonai értelemben jelentős potenciál fenntartása – nem beszélve fejlesztéséről és korszerűsítéséről – növeli az ellenfél katonailag ugyancsak számottevő ellen-intezkedéseinek valószínűségét (Hadd jegyezzük meg, hogy Nagy-London Tanácsának polgarmestere által Mihail Gor-bacsovhoz intézett felhívásra válaszolva, az SZKP KB fotit-kara leszögezte: amennyiben Nagy-Britannia lemondana atomerejéről, úgy a Szovjetunió hajlando lenne olyan értel-mű kötelezettséget vállalni, hogy potenciális konfliktushely-

zetben, az immáron atomfegyverrel nem rendelkező sziget-országgal szemben nem alkalmazna nukleáris eszközt.) A második csoportba azok a vélemények sorolhatók, amelyek szerint már elmúltak azok az idők, amikor Nagy-Britannia hatalma és érdekei megkövetelték a hadászati és az ehhez csatlakozó harcászati-hadműveleti atomerő támogatását. E vélemények szerint ennek az atompotenciálnak a megőrzése nem jelent számottevő előnyöket az Atlanti Szövetségben játszott szerepvállalás és befolyás növelése szempontjából sem. A harmadik nézetcsoporthoz tartozik a kérdésnek azt a vonatkozását ragadja meg, hogy az ország meglehetősen korlátozott anyagi erőforrásai mellett szükségtelen a költséges atomerő fenntartása, s sokkal inkább a hagyományos védelem fejlesztésére kellene fordítani az erőfeszítéseket. Az atompotenciál növelése ugyanis csak „marginális hozzájárulást jelenthet” az Egyesült Államok által fenntartott és biztosított nukleáris védelemhez. Végül külön csoportot alkotnak azok a technikai jellegű megközelítésen alapuló vélemények és nézetek, amelyek a brit atomerő műszaki vagy katonai paraméterei elégtelenségére utalva kérdőjelezzik meg fenntartásának indokoltságát.

Amint azt a megelőző fejezetekben bemutattuk, az Egyesült Királyság már a második világháború alatt megtette az első lépéseket az atomfegyver birtoklásának megvalósítására. A háború befejezését követően a fenyegetettség felfogás úgy határozta meg az ország helyzetét, hogy számára kedvezőtlen, ellenséges nemzetközi környezetben helyezkedik el. Az ország legfőbb biztonsági garanciáját az Egyesült Államokkal való együttműködésben határozták meg, viszont az atompotenciál önálló kifejlesztése mellett szóltak az amerikai kongresszusnak az atomenergia területén a tudományos és műszaki együttműködéssel szembeni törekvései. A brit atomfejlesztésnek nem maradt más választása, mint egyidejűleg járni az önálló fejlesztés és az Egyesült Államokkal való együttműködés útjait. A szigetország arra törekedett, hogy

lehetőség szerint a legkedvezőbb feltételek mellett jusson hozzá egy – az Egyesült Államok által már kifejlesztett, kipróbált és rendszeresített – hadászati nukleáris fegyverrendszerhez, amelynek önálló kifejlesztésére, kipróbálására és rendszerbe állítására a szigetország nem rendelkezett megfelelő pénzügyi fedezettel. Az egyes fegyverrendszereknek a tengerentúli szövetségéstől való átvételére irányuló törekvéseket végül siker koronázta. Az 1962. évi nassau-i egyezményben – mint arról könyvünk előző részében részletesen szoltunk – Kennedy elnök és Macmillan miniszterelnök megállapodtak abban, hogy az Egyesült Államok Polaris típusú rakétákat bocsát Nagy-Britannia rendelkezésére. Az önálló fejlesztés és az Egyesült Államokkal való együttműködés eredményeként került sor az alapvetően tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakétákból és atombombákat hordozó repülőgépekből álló brit atompotenciálnak a megteremtésére.

Az Egyesült Királyság kormánya több alkalommal is kifejezésre juttatta azon meggyőződését, hogy az atomfegyverek birtoklása „nagymértékben hozzájárult az agressziók elrettentéséhez”, ennél fogva a kormány folytatni kívánja az elrettentés fenntartását. Felfogásuk az elrettentésben (deterrence) olyan pszichológiai mechanizmust feltételez, amelynek révén a szemben álló felet önmegtartóztatásra lehet készíteni. Ennek az elképzelésnek az alapján egy potenciális agresszor csakis akkor választja a támadás lehetőségét, ha az általa elképzelt, a támadással elérhető előnyök túlszárnyalják azokat a veszteségeket, amelyeket a feltételezett ellencsapások következtében szenvedne el. Az elrettentés hatékonysága ennél fogva függ a potenciális agresszornak az előnyök és a kockázatok (veszteségek) felmérésére vonatkozó számításaitól, értékeléseitől.

Az „elrettentés” a nyugati katonai szakirodalomban annyit jelent, mint bizonyos nem kívánt eseményeket katonai eszközökkel megakadályozni. W. Kauffmann, neves ameri-

kai politologus „Az elrettentes követelményei” címu tanulmanyaban azt az allaspontot kepviselte, miszerint az „elrettentes” nem egyeb, mint valamilyen modon kozolni a lehetseges ellenfellel, feltetelezhetoen mi tortenne vele, ha elidezne az „elrettento” által nem kívánt hatast. Az ellenfelet tehát meg kell győzni, arról hogy az elrettento rendelkezik mindazokkal a cselekvési kepessegekkel, amelyek felhasználásával sokkal nagyobb kárt okozhat ellenfélnek, mint amelyet az a támadással elérhető eredménnytől remélhet.⁶⁶ Az atomfegyverek elterjedésének következményeivel foglalkozó tanulmányban K. Waltz az elrettentéssel összefüggésben megállapítja, hogy „egy hagyományos világban az egyik fél bizonytalan abban megnyeri-e vagy elveszti-e a háborút” ugyanakkor „ez egy nukleáris világban azt jelenti, hogy az egyik fél bizonytalan arra, hogy a túlélés vagy megsemmisítés tekintetében.”⁶⁷ Pontosan ez az a bizonytalan-sági tényező, aminek az elrettentést illetően kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak. Természetesen mindenfajta elrettentési politikával kapcsolatban első helyen vetődik fel az a kérdés, hogy kit, hogyan és milyen cselekedettől kell elrettenteni.

Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy az Egyesült Királyság esetében a Szovjetunión és a szocialista közösséghez tartozó szövetségesei azok, akik ellen ez az elrettentes irányul annak ellenére, hogy ezek az államok felreérthetetlenül kifejezésre juttattak senkit sem kívánnak fenyegetni vagy megtámadni, s védelmi erőfeszítéseik mindenkor arányban vannak az ellenük irányuló katonai fenyegetés alakulásával.

A hogyannal kapcsolatosan érdemes utalni John Nottnak, a Thatcher-kormány egyik korábbi hadügyminiszterének nyilatkozatára, mely szerint „az Egyesült Királyság független hadászati elrettentesének rendeltetése a szovjet vezetők meggyőzése arról, hogy nem helytálló egy kritikus pontig kifejlődő konfliktusban az Egyesült Államok visszahuzódására

számitani, mivel a brit hadászati éro meg képes olyan pusztító csapást mérni, melynek következtében az agresszióra adott válasz tulságosan nagy hatásúnak bizonyulna az elerni tervezett eredményekkel összevetve”⁶⁸

Az elrettentes szándékának azonban nemcsak hitelesnek vagy hihetőnek kell lennie az erre vonatkozó elméletek szerint, hanem rendelkeznie kell a fizikai hitelesség, azaz a technikai kivitelezhetőség lehetségeivel is, vagyis olyan paraméterekkel, amelyek tulajdonságaiknál fogva alkalmasak a másik fel „elrettetésére” E tárgykörben elsősorban haditechnikai képességekről van szó, mint például a katonai ellenerő-képesség (CMP), a találati pontosságot jelölő körkörös-szórás (CEP), az atomtöltetek hatoerejének megatonnában (esetenként kilotonnában) kifejezhető egyenértéke (EMT) vagy az ugynevezett védelmi rendszereken való potenciális áthatolási képesség is Az 1985. évi Feher Könyv volta keppen megismételte a korábbi feltételeket, amikor hangsúlyozta, hogy „hatekony elrettentes biztosítása érdekében, Nagy-Britannianak olyan hadászati nukleáris erővel kell rendelkeznie, amely minden körülmények között képes elfogadhatatlan szintű pusztítást okozni a Szovjetuniónak”

Az f. esult Királyság birtokában lévő atomfegyverek nagymértékben komplikálják a szovjet vezetés az irányú számitásait vajon megtehetnek-e bizonyos akciókat nukleáris konfliktus kockázata nélkül ”

Vegezetül a témakörünkhöz tartozik annak vizsgálata, hogy milyen jellegű tevékenység megakadályozására irányul az elrettentes, és ennek milyen összetevői vannak Az idevontatkozó elméletek és nezetek között az alapvető elrettetés (basic deterrence) az ország területe ellen intézett támadás vagy agresszió esetére helyezi kilátásba az elrettentesben korvonalazott választ, míg a kiterjesztett elrettetés (extended deterrence) magában foglalja a szövetséges államok elleni támadások és a nem nukleáris eszközökkel megindított agresszió esetére is a kilátásba helyezett következményeket.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a NATO „rugalmas reagálás” doktrínája szükségszerűen maga után vonja a kiterjesztett elrettentés brit részről történő elfogadását, annak ellenére, hogy az elemi logika egy nukleáris középhatalom számára az alapvető elrettentést tételezné fel.

Anélkül, hogy e kérdéskör megvitatásába részletesen belebonyolódnánk, érdemes nagyon röviden rámutatnunk a NATO katonai doktrína egyik fő belső ellentmondására. Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa biztonságpolitikai kapcsolatait szabályozó elvek katonai oldalról a „rugalmas reagálás” doktrína elfogadását követően változatlanok maradtak, s voltaképpen e doktrínának alapkonceptiója sem módosult. Tolnay László könyvében rámutat: „Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a »kiterjesztett elrettentés« hadászati atomfegyverek »szelektív és korlátozott« alkalmazásának kidolgozásával való »megtámogatása« a NATO nyugat-európai tagállamai részéről bizonyos szkepticizmussal találkozott, mivel az »elrettentésen« alapuló biztonsági problémáikat ez az amerikai elképzelés sem szüntette meg”.⁶⁹

Már a tárgyalt elemeken kívül e nézetrendszerben természetesen fontos helye van a tőkés uralkodó osztály által meghatározott fenyegetettségi felfogásának is.

Az elrettentésnek ilyen irányú értelmezését az 1985. évi Fehér Könyv is elismeri, amikor kimondja, hogy „az elrettentés felfogás kérdése, de ez nem a mi oldalunkon jelentkezik, hanem a potenciális agresszornál, amelynek értékei és reagálásai jelentősen különbözhetnek a miunktól, és amelynek jövőbeni akciói nagy bizonyossággal nem kiszámíthatóak”.⁷⁰

A brit katonapolitikában az atomcsapásmérő erők kifejlesztése kezdettől fogva több célt szolgált. Kifejeződik ez az alábbi, hivatalos értékelésben is, amely a brit nukleáris elrettentő erő céljaival összefüggésben megállapítja, hogy az „... garantálja az Egyesült Királyság biztonságát, és erősíti nemzetközi szerepét, megszilárdítja a szövetségesek egységét és a nukleáris felelősség megosztásán keresztül elrettentési befolyását, valamint elősegíti Európa (értsd: Nyugat-Európa) azon szándékát és képességét, hogy átvegye saját védelmét”.⁷¹ Voltaképpen ugyanezt tartalmazta az 1980. évi Fehér Könyv megfogalmazása is, amikor aláhúzta, hogy a hatalmas pusztító hatás „független európai kezekben való elhelyezése fontos biztosíték” olyan esetekre, amikor az amerikai atomgarancia „késlekedne”. Ugyanilyen értelemben nyilatkozott 1982. március 29-én az Alsóházban Nott hadügyminiszter is.⁷²

Az önálló brit atoműtőerővel kapcsolatos hivatalos álláspont kiemeli, hogy ezen fegyverrendszerek fenntartása „hozzájárult az Európában immár több mint harminc éve általunk ismert békéhez”. Pym, volt hadügyminiszter hangsúlyozta továbbá, hogy „a NATO-szövetségesek egyetértenek azzal, hogy szükséges egy teljes és átfogó védelmi pajzzsal rendelkezünk, s a nukleáris fegyverek is szerves részét képezik e potenciálnak”.⁷³

A nukleáris fejlesztés programja

A brit atomcsapásmérő erők központi eleme a négy Resolution osztályú tengeralattjáró, amelyek mindegyike 16 darab Polaris A-3 típusú, 4600 km hatótávolságú, tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakétát hordoz. Valamennyi rakétát 3 darab, egyenként 200 kilotonna hatóerejű robbanótöltettel szerelték fel. Tulajdonképpen csak a rakéta amerikai gyártmányú, a fejrész angol fejlesztésű. E rakéták veszélyességét

aligha csökkenti, hogy a három töltetet nem irányíthatják külön-külön célpontra, hanem egyazon célterület fölé érkezve robbannak. Ily módon fokozódik a megsemmisítés biztonsága, s az elpusztított terület nagysága is.

A brit nukleáris tengeralattjáró-fedélzeti ballasztikus (SLBM) rakétaerő az eredeti kifejlesztés állapotában

(raketa-típusjelzés UGM-27C)

A tengeralattjáró hajóegység elnevezése	Jele	Hadrendbe állításának éve	Fedélzeti raketaegységek
Resolution	S 22	1967	16 db Polaris A-3
Repulse	S 23	1968	16 db Polaris A-3
Renown	S 26	1968	16 db Polaris A-3
Revenge	S 27	1969	16 db Polaris A-3

Foglalkoznunk kell a brit atomcsapásmérő potenciál korszerűsítésének néhány kérdésével is, mivel a modernizálást követően kialakítandó erőviszonyoknak mind fontosabb tényezőjévé vált. Említettük már, hogy a rendszeresített tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakétaerő korszerűsítésének egyik lépcsője az úgynevezett Chevaline-program volt, melynek egyértelmű célja a brit rakéták atomtöltetei úgynevezett áthatolóképességének nagymértékű növelésében foglalmazódott meg. Ez nemcsak nagyobb találati pontosságot jelent, hanem a rakétavédelmi rendszeren (ABM) való áthatolóképesség jelentős megnövelését is. A SALT-megállapodások értelmében ugyanis mind a Szovjetunió, mind pedig az Egyesült Államoknak lehetősége nyílt egy-egy ilyen ellenrakétás rakétaelhárító rendszer létesítésére. Közismert, hogy a Szovjetunió által telepített rakétaelhárító-rendszer Moszkva környékének oltalmazására szolgál, és az említett korszerűsítés eredményeként az Egyesült Királyság állítólag képessé vált a Szovjetunió e központi körzetének potenciális veszélyeztetésére. Quinlan külügyminiszter-helyettes megfo-

Hordozószek	Fegyverrendszer Rendszerbe al- Tipus ltott darab	Hadrendbe allítás eve	Hatolásvég hatósugar (km) ^c	Robbanó- töltetek × hatóere	Ossze- sen (db)
Repülőgépek	Buccaneer 52 ^a 30 Jaguar A ^a 36 Tornado GR-1 ^b 140 Polaris A3 32 Polaris A3-TK 32	1962 1973 1982 1968 1982	1700 1400 1300 4600 4700	2 × bomba 1 × bomba 2 × bomba 3 × 200 kt 2 × 40 kt	60 36 280 96 64
Tengeralattjáró-fedelzeti rakéták					
Hordozóhajó bázisú repülőgépek	Sea Harrier 30	1980	450	1 × bomba	30
Tengeralattjáró-elhárító	Sea King 69	1976	–	1 × melytengeri bomba	69
hadviselésre rendszeresített	Wasp 16	1963	–	1 × melytengeri bomba	16
helikopterek	Lynx 35	1976	–	1 × melytengeri bomba	35

a) A Buccaneer és Jaguar harcú repülőgépeket az NSZK területén lévő támaszpontokról visszavontak és ezeknek az Egyesült Királyság területén nukleáris feladatokat jellőhetnek ki

b) 220 Tornado több célú harcászati vadászbombázó repülőgépet (GR1) a Királyi Legióhoz rendszeresítették és folyamatosan felváltják a Jaguar harcászati vadászbombázót

c) A repülőgépek hatóságára alatt a harcú korúimenyek közötti hatósugarat kell érteni

Megjegyzés 34 Nimród-típusú tengeralattjáró-elhárító hadviselésre rendszeresített repülőgépet, 12 Lance tüzérségi rakétát és más tüzérségi eszközöket szintén alkalmazása tetiek amerikai nukleáris robbanótöltetek indítására

Forrás Moore, J., ed., Jane's Fighting Ships 1982-93 1983-84 (Jane's, London, annual), Taylor, J. W. R., Jane's All the World's Aircraft, 1982-83, 1983-84 (Jane's, London, annual), Beaver, P., The encyclopedia of the Modern Royal Navy (London, 1982), UK Ministry of Defence, Statement on the Defence Estimates, 1980, 1981, 1982, 1983 and 1984 (HMSO, London, annual), Rogers, P., Guide to Nuclear Weapons 1984-85 (University of Bradford Bradford, 1984), UK, House of Commons, Defence Committee Report, Session 79/80, 23 July 1980

galmazása szerint „a Chevaline-rendszer lényege a rakétaelhárítórendszeren való áthatolóképesség”, amely „lehetetlené teszi, hogy a Szovjetunió eredményesen oltalmazza Moszkvát és a környező területeket” a brit atomtöltetektől.⁷⁴ Az 1985. évi Fehér Könyv megállapítja: a Chevaline-program befejezését követően valamennyi hadrendbe állított tengeralattjáró-fedélzeti rakéta a megnövelt hatóképességű Polaris A3TK rakétarendszerhez tartozik. („A Chevaline egy korszerű fejlesztés, amelynek kifejezett célja a szovjet rakétaelhárító [ABM] védelmen való áthatolás”). A brit atomcsapásmérő erőknél ezt a képességét hivatalos megnyilatkozások úgy értékelik, mint az Egyesült Királyság elrettentő ereje „független természetének bizonyítékát”.

Margaret Thatcher 1979-ben hatalomra jutott konzervatív párti kormánya kezdettől fogva erős atlantista vonalat képviselt, amelynek hivatalos interpretálása úgy hangzott, hogy „ez inkább kiegészítő, semmint ellentétes hozzájárulást jelent Nagy-Britannia európai szerepviteléhez”. A kormány erős támogatást nyújtott a közepes hatótávolságú amerikai atomeszközök nyugat-európai telepítésének előkészítéséhez és ugyancsak támogatta az amerikai vezetést az iráni válság, valamint az Afganisztán-ellenes kampány időszakában tanúsított politikájában. A brit kormányfő 1979. decemberi washingtoni látogatása során a kétoldalú viszonytal összefüggésben a „rendkívüli szövetség” kifejezést használta.⁷⁵

A katonai együttműködés területén, az amerikai robotrepülőgépek befogadására irányuló alsóházi bejelentés után, a Chevaline-program Egyesült Államokkal való szoros együttműködésben történő végrehajtása érdemel kiemelés. A következő nagy lépést a brit atomerő korszerűsítéséről meghozandó, immáron elkerülhetetlen döntés jelentette, miután az 1980-as évek végére elavuló Polaris-flotta felváltásával összefüggésben a konzervatív kormányzat hatalomra kerüléséig nem született határozat.

A kormány intenzív tárgyalásokba kezdett az amerikai il-

letékesekkel, melynek eredményeként 1980. július 15-én bejelentésre került, hogy a brit kormány döntése értelmében a Trident-I (C4) típusú rakéták megvásárlása érdekében hivatalosan is az Egyesült Államokhoz fordul. Az eredeti elképzelések szerint Nagy-Britannia építette volna meg a négy vagy esetleg öt tengeralattjárót, valamint a több robbanótöltetű, külön célokra vezérelhető hordozók jelentős részét (e robbanótöltetekhez való számos nagy fontosságú alkatrészt ugyancsak az Egyesült Államoktól kívánták beszerezni). Meg kell jegyeznünk, hogy az 1980. júliusi Trident-megállapodásnak fontos politikai-katonai jelentőséget kölcsönzött az, hogy Carter amerikai elnök, a brit kormányfő 1980. július 14-i levelére küldött válaszában hangsúlyozta: „az Egyesült Államok nagy fontosságot tulajdonít a brit hadászati nukleáris erőknél és a NATO katonai gépezete »szerves részének« tekintti azokat.”

Az 1980. évi amerikai elnökválasztáson Ronald Reagant választották meg az Egyesült Államok új elnökévé, aki meghirdette az amerikai fegyveres erők nagyarányú fejlesztésének programját. Ennek keretében az amerikai hadászati atomfegyverek igen jelentős modernizálására is sor került. 1981 októberében Reagan elnök bejelentette, hogy a Trident-II típusú tengeralattjáró-fedélzeti rakéták fejlesztése kap majd elsőbbséget a Trident-I (C4) típussal szemben. Így valószínűvé vált, hogy az 1990-es évek második felének elejére, amikor a brit elrettentéshez tartozó Trident-I rakéták éppen hadrafoghatóvá válnának, az Egyesült Államok már kivonja majd a saját Trident-I típusú atomfegyvereit. A kormánynak szembe kellett tehát néznie azzal, hogyha megmarad az eredeti, a Trident-I típus melletti programnál, akkor a rendszerbe állítástól számított egy-két éven belül e rakéta-fegyverrel rendelkező egyedüli hatalommá válik. Viszont szembesülnie kellett a kérdés azon oldalával is, hogy a Trident-II (D5) típusú rakéta jóval költségesebb, mint az I (C4). 1981 októbere és 1982 márciusa között a szigetország kor-

mánya alaposan áttekintette a kérdést és arra a következtetésre és elhatározásra jutott, miszerint „a brit érdekeket jobban szolgálja a Trident-II. (D5) típus megvásárlása, mint a korábbi döntés alapján az I (C4)”. Egy nem titkosított kormánydokumentum⁷⁶ szerint „a C4-program folytatása annak »egyedisége« következtében egy sor logisztikai, hadműveleti és pénzügyi problémával járna”. Az elemzések egyúttal kiemelték azt is, hogy egy, az Egyesült Államokéval azonos hadászati rakétafegyver üzembentartásának költségei lényegesen kedvezőbbek, mintha egy kizárólagosan csak az Egyesült Királyság által rendszeresített típust kellene fenntartani.

Az amerikai vezetés igen kedvező feltételek mellett biztosította a Trident-II (D5) típusú rakétafegyver átadását. Reagan elnök 1982. március 11-i levelében aláhúzta, „az a készség, amellyel a Trident-II típusú rendszereket az Egyesült Királyság rendelkezésére bocsátja, kifejezésre juttatja az Egyesült Államok kormányának véleményét a tekintetben, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít az önálló nukleáris elrettentési potenciálnak”. Reagan elnök válaszában hangsúlyozta, hogy a nukleáris és hagyományos képességek terén végzett ilyen korszerűsítések képezik a NATO biztonságának legfőbb prioritását.⁷⁷

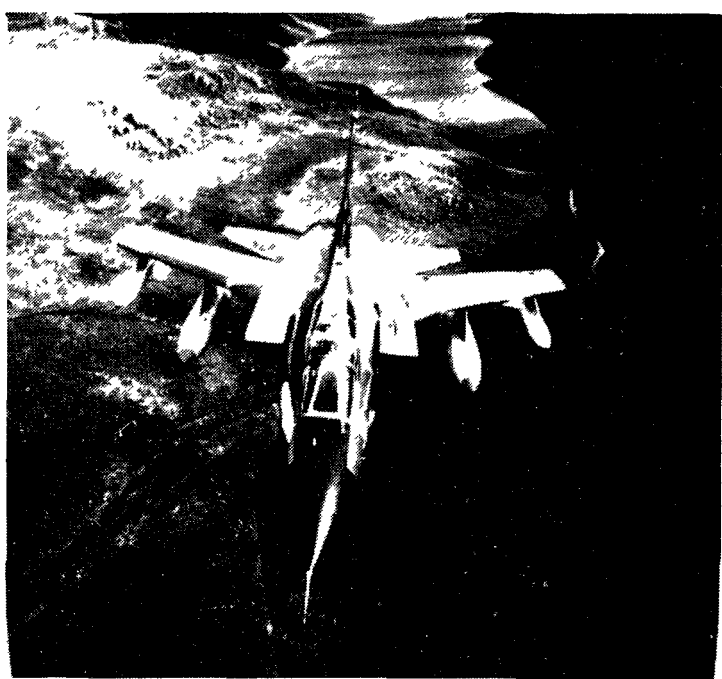
Tehát az 1990-es években rendszerbe állítandó, négy új hadászati rendeltetésű tengeralattjáró, Trident-II (D5) típusú amerikai gyártmányú tengeralattjáró-fedélzeti rakétákkal felszerelve jelentősen megnöveli majd a brit nukleáris képességeket. A 11 000 km körüli legnagyobb hatótávolságot elérő Trident-II rakéták egyenként maximálisan 14 külön-külön célra irányítható atomtöltettel is felszerelhetők, továbbá a tervek szerint a robbanótöltetek hatóerejét is jelentősen megnövelik. Ez a rakétatípus-váltás egyúttal azt jelenti, hogy a brit rakétahordozó atom-tengeralattjárók által lefoghatható célpontok száma nagymértékben megnövekszik. Amíg a jelenlegi négy tengeralattjáróból álló flotta 64 célpont potenciális megsemmisítésére képes, addig ez a szám a Trident-program végrehajtása után akár 896-ra is megnövekedhet!

Az 1985. évi Fehér Könyv 20. oldalán – szerepel, hogy az egyenként 15 000 tonna vízkiszorítású, 150 méter hosszú tengeralattjárók 16 rakétafegyver hordozására lesznek alkalmassá téve, de nem történik említés arról, hogy e rakéták hány robbanótöltetűek. (Az előbb említett 896 maximális céllefogási mutató arra az esetre érvényes, ha a négy, egyenként 16 rakétával felszerelt tengeralattjárón 14 robbanótöltetű fejrészek lesznek.) Természetesen ehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy az atom-tengeralattjáróra telepített rakétáknak a meglepetésszerű első csapásméréssel szembeni túlélőképessége sokkal nagyobb, mint a szárazföldi telepítésűeké.

A jelenleg még nem rendszeresített Trident-II (D5) kategóriájában a legkorszerűbb tengeralattjáró-fedélzeti rakétafegyver lesz, melynek 10 000 km-nél is nagyobb hatótávolsága lehetővé fogja tenni a Szovjetunió bármely területén elhelyezkedő célpont elleni alkalmazását. E korszerűsítés eredményeként egy minden vonatkozásában megerősített brit atompotenciállal kell számolni az elkövetkezendő évtizedben, amelynek jelentősége a mostanihoz képest számottevően megnövekszik. Jelenleg a szakértői becslések a teljes brit nukleáris arzenál robbanótölteteinek számát 1000–2000 közötti mennyiségűnek értékelik.⁷⁸

A tengeralattjáró-fedélzeti rakétafegyvereken kívül az Egyesült Királyság nukleáris csapásmérő ereje magában foglalja még a szolgálatból kivont Vulcan-típusú közepes hatósugarú bombázókat felváltó, többcélú harci repülőgépeket. Eszerint nyolc Tornado GR1, két Buccaneer és egy Jaguar-repülőszázadot tart harckészültségben az Egyesült Királyság és az NSZK területén (amelyből az egy Jaguar-repülőszázadot 1985 végéig visszavonták, s azt egy újabb, a kilencedik Tornado-század váltja majd fel.)

Ezeknek a repülőgéptípusoknak elsődleges feladatuk hagyományos célú, ugyanakkor képesek atomtöltetű légibombák célba juttatására is.

Tornadó többcélú brit-nyugatnémet-olasz közös fejlesztésű harci repülőgép

Sokkal kevesebb hozzáférhető információ áll rendelkezésre azokról az egyéb nukleáris képességekről, amelyeket rövidebb hatósugarú hordozókon helyeztek el. Az 1985. évi Fehér Könyv szerint az Egyesült Királyság „még több más típusú hadműveleti-harcászati és hadszíntéri atomfegyverrel is hozzájárul a Szövetség hadszíntéri erőihez”. A brit atompotenciálhoz tartoznak még haditengerészeti helikopterek, amelyek tengeralattjáró-elhárításra szolgáló mélytengeri atombombákkal vannak felszerelve, továbbá az ugyancsak tengeralattjáró-felderítő és -elhárító célokra rendszeresített

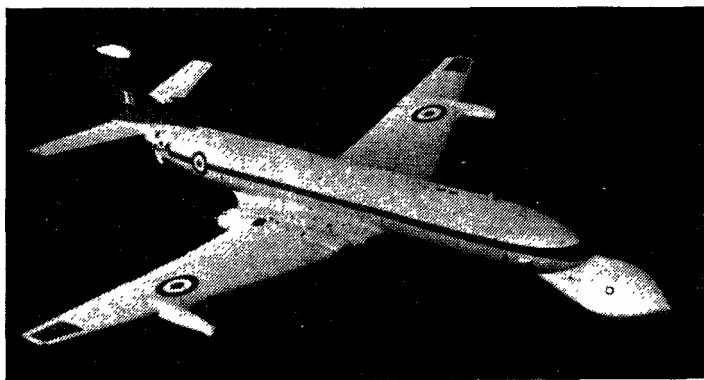

*A Királyi Haditengerészetnél rendszeresített helikopterek
(a kép bal felső sarkától a jobb alsó sarok felé haladva) Sea King, a
Wessex-típusok három változata (tengeralattjáró-elhárító, csapat-
szállító és mentő) Lynx-, Wasp-
és a Gazelle-típusok*

Nimrod-repülőgépek is alkalmasak atomfegyver hordozására. Az NSZK területén egy Lance rakéta-tüzérosztály, valamint öt atomlőszer kilövésére is alkalmas tüzér osztály tartozik a Brit Rajnai Hadsereg kötelékébe.

Jurij Andropov, az SZKP KB akkori főtitkára, 1982. december 21-én bejelentette: „Készek vagyunk egyebek között elfogadni azt is, hogy a Szovjetunió csak annyi rakétát őrizzen meg Európában, amennyivel Anglia és Franciaország rendelkezik együttesen, és eggyel sem többet.” Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a Szovjetunió készen állt több száz rakéta, közöttük a legkorszerűbbnek tekintett SS-20-as rakéták tucatjainak a leszerelésére. A nagy fontosságú javaslat ismételten a brit atompotenciálra irányította a figyelmet.

Az országban az atomfegyverzet korszerűsítéséről folytatott, sokszor indulatoktól sem mentes vita, elsősorban a Trident-program hatalmas költségére utalt, az ezzel egyidejűleg aktivizálódó békemozgalmak pedig a fokozott fegyverkezéssel együttjáró fenyegetésnövekedésre, a fegyverzetkorlátozás megnehezülésére, a bizalom további csökkenésére hívták fel

A Királyi Légierő (RAF) Nimrod-típusú, brit gyártmányú felderítő repülőgépe

a figyelmet. A nukleáris leszerelés ugyanakkor a Munkáspárt programjában⁷⁹ is megkülönböztetett figyelmet, és mint fontos választáspolitikai tényező, jelentős helyet kapott a választásokra való felkészülésben. Természetesen a kormányzatnak erre is megvolt a válasza: a kiélezett nemzetközi helyzetre, a kelet–nyugati kapcsolatokban a feszültség éleződésére irányítva a figyelmet, a „megnövekedett biztonsági fenyegetést hangsúlyozta”.

A kormány egyebek között arra hivatkozott, hogy a tengeralattjárókra telepített közepes hatótávolságú atomtöltetű rakéták éves üzemelési költségei nem haladják meg a katonai költségvetés 2 százalékát; míg a Trident-program nagy költségvetési-beruházási kiadásaival kapcsolatban kifejtették, hogy az több évre oszlik el, amely azonban „lényegesen megnöveli majd az ország biztonságát”, s ennél fogva ez a modernizálás – még magas költségkihatása ellenére is – „elengedhetetlen”. Az Egyesült Királyság kezdettől fogva támogatásában részesítette a NATO úgynevezett „kettős határozatát”, és kötelezte magát arra, hogy a telepítés megkezdésének korai szakaszában területén amerikai robotrepülőgépeket helyezzenek el. A telepítés folyamatának teljes befejezésével 160, amerikai ellenőrzés alatt álló robotrepülőgépet (GLCM) állítanak szolgálatba Greenham Common és Molesworth támaszpontjain.

A közepes hatótávolságú atomeszközök európai korlátozásával foglalkozó genfi tárgyalásokkal összefüggésben a brit kormány kizárta annak lehetőségét, hogy a szigetország ez irányú képességeit figyelembe vegyék. Hivatalos álláspontja szerint ugyanis, függetlenül a brit rakéták hatótávolságától, ezek a rakétafegyverek abba a kategóriába tartoznak, amelyeket a genfi SALT/START-tárgyalások folyamatában hadászati fegyverrendszernek minősítettek. A brit álláspont kitért arra is, hogy Genfben kétoldalú szovjet–amerikai tárgyalások folynak, melyeken ennél fogva harmadik államok részére semminemű kötelezettséget nem írhatnak elő, mivel

a brit és a francia atomerők „független nyugat-európai irányítás alatt állnak”. A szigetország véleménye szerint a közepes hatótávolságú atomeszközök európai korlátozására irányuló tárgyalásokon a fő figyelem egyébként is a szárazföldi telepítésű rakétaerők korlátozására és csökkentésére irányult, míg az Egyesült Királyság ilyen fegyverekkel sem a tárgyalások megindulásakor, sem pedig azt követően nem rendelkezett. Az amerikai közepes hatótávolságú atomeszközök nyugat-európai telepítését viszont azzal is indokolták, hogy „újra összekapcsolják (recoupling) Nyugat-Európa védelmét az amerikai hadászati központi erőkkel”, amelynek – álláspontjuk szerinti – elengedhetetlen feltétele a szárazföldi telepítésű rakéták „egyensúlyának kialakítása”, valamint a kontinensen történő amerikai jelenlét „erősítése”. A brit álláspont alátámasztására felhozták még, hogy a szigetország, és természetesen szövetségesei területét nemcsak a szovjet tengeralattjárókon elhelyezett rakéták, hanem „az újonnan rendszerbe állított szárazföldi telepítésű rakéták, valamint az atomtöltetek célba juttatására alkalmas harci repülőgépek is fenyegetik”.

Nem célunk e helyen az, hogy elemző vitába bocsátkozunk a fenti állításokkal, azonban még így is meg kell kérdőjeleznünk azoknak két elemét. A brit atompotenciál ismeretében semmiképpen sem mondhatjuk, hogy ezek „jelentéktelen” erők, s különösen nem mondhatjuk akkor, ha figyelembe vesszük a már elhatározott korszerűsítési programokat. Egyébként sem tekinthető jelentéktelennek egy olyan katonai képességrendszer, melynek deklarált célja, hogy „elviselhetetlen fokú csapást” mérjen potenciális ellenfelére! A második tényezőt abban jelölhetjük meg, hogy mindkét „közepes” európai atomhatalomnak ki kellene alakítania egy olyan fegyverzetkorlátozási politikát és koncepciót, amely magában foglalná saját képességeik korlátozását és csökkentését tartalmazó készségüket, éppen a sokat hangoztatott nukleáris szembenállás alacsonyabb szintre helyezése céljá-

ból. Voltaképpen ugyanerre a következtetésre jut e tárgykör nemzetközi viszonylatban is elismert szakértője, Jonathan Alford, aki a brit és a francia nukleáris erők jövőjével foglalkozó előadásában kifejtette: a két államnak „nem szabad az INF- (értsd: a közepes hatótávolságú európai atomfegyverek korlátozásával foglalkozó) és a SALT-tárgyalásokon részt kérnie”, vagy az Amerikai Egyesült Államokat „felkérnie érdekeik képviselőjére”, ugyanakkor határozottan aláhúzta „egy, a nukleáris fegyvereiket érintő fegyverzetkorlátozási politika és csökkentési készség elfogadásának szükségességét”.⁸⁰

A brit és természetesen a NATO-szövetségesek fenyegetettségi felfogásával szemben a szovjet katonai doktrína szerint, „ha az imperialista hatalmak a Szovjetunió ellen vagy a Varsói Szerződéshez tartozó bármely más állam ellen háborút robbantanának ki, ez elkerülhetetlenül világháborúvá válnék. Politikai tartalmát és társadalmi lényegét tekintve döntő fegyveres összecsapás lenne a két ellentétes világrendszer között”. Az Egyesült Államok vezetése látványos nyugtalansággal fogadta és minden lehetséges módon kihasználta a szovjet katonai doktrínának azt a 60-as években gyakran hangoztatott tételét, hogy „egy harmadik világháborúban a kapitalizmus mint világrendszer elpusztulna, a szocialista világrendszer pedig győzedelmeskedne”.⁸¹ Pirityi Sándor könyvében hangsúlyozza, hogy a szovjet katonai doktrína egy esetleges újabb világháborúval kapcsolatosan leszögezi, ez „koalíciós háború lenne, amelyben a támadó tömbbe tömörült tőkés államok, illetve a szocialista államok védelmi szervezetének tagországai vennének részt”.

„A két társadalmi-politikai rendszer közötti világháború – még ha hagyományos eszközökkel kezdődik is – rakéta-atomháborúvá fejlődne, a döntést az atomfegyverek korlátlan alkalmazása hozná meg. A rakéta-atomfegyverek alkalmazása következtében az országok

teljes területe hadszíntérre válnék, a háború soha eddig nem látott méreteken és kiterjedésben folya, s interkontinentális jelleget öltene, de benne tömeghadseregek részvétele is elkerülhetetlen és szükséges lenne. A jövő háborújában a sikert valamennyi haderőnem egyesített erőfeszítései hoznák meg, a főszerep azonban a hadászati rakétacsapatokra hárulna. A rakéta-atomcsapások fő célpontjai az ellenség hadászati atom-támadóeszközei, gazdasági, politikai és közigazgatási központjai, valamint a haderőnek fő csoportosulásai és bázisai lennének.”⁸²

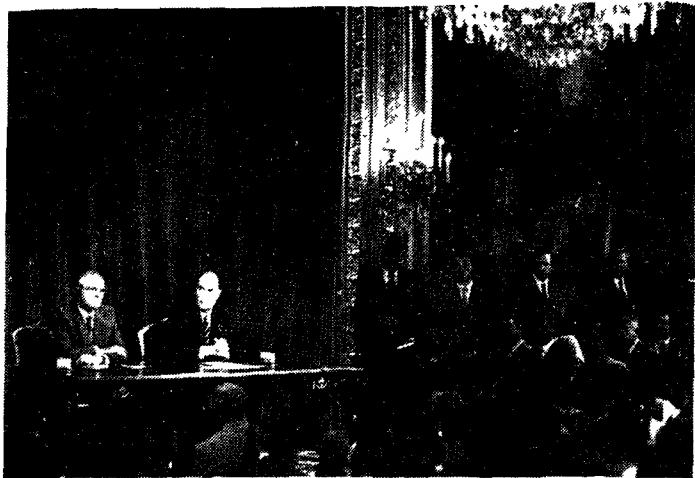
A szovjet katonai doktrína társadalmi-politikai oldala természetesen hangsúlyozottan tartalmaz nemcsak a háborúra, hanem – a korunkban lehetséges háború elhárításával, lokalizálásával, megszüntetésével összefüggő hadügy vonatkozások mellett – a békére vonatkozó elképzeléseket; ezek szerves részét képezik a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló politikai-diplomáciai erőfeszítéseknek. A brit atomerőt is érintő, nagy jelentőségű fegyverzetkorlátozási koncepciót jelentett be M. Gorbacsov a francia Nemzetgyűlésben mondott beszédében. Az SZKP KB főtitkára, számos egyéb jelentős elképzelés mellett hangsúlyozta, hogy „viszonylag kis mérete miatt a fegyverekkel túlsúlyolt Európán minden más foldrészénél nagyobb mértékben sebet ütne egy fegyveres, különösképpen egy nukleáris konfliktus. Ez azt jelenti, hogy Európa biztonságát nem lehet fegyverekkel, katonai erővel szavatolni. Teljesen új helyzetben vagyunk; olyan helyzetben, amely szakítást jelent évszázadok, sőt évezredek alatt kialakult hagyományokkal, gondolkodási és cselekvési módokkal. Az emberi gondolkodás lassan alkalmazkodik minden újhoz. Ez mindenkire vonatkozik. Érezzük ezt, megkezdtuk számos megszokott dolog gondolatát átértékelését, az új realitásokhoz való teljes alkalmazását. Ezt tesszük katonai és természetesen politikai téren is”. A Szovjetunió első szá-

mű vezetője kifejtette továbbá: „Szeretnénk, ha ilyen átértékelésre sor kerülne Nyugat-Európában és annak határain túl is.”⁸³

Az SZKP KB főtitkára nyomatékkal említette, hogy „egyedül a félelemre nem lehet szilárd békét építeni”. Ez nyilvánvaló utalás az elrettentés mögött meghúzódó elképzelésekre. Hosszú távú „béke-stratégiaként” is értékelhető koncepciójában „rendkívül veszélyes illúzióként” szolt a „hadászati védelmi kezdeményezés” (SDI) körébe tartozó amerikai elképzelésekről: „Szemtanúi vagyunk annak, hogy milyen kísérleteket tesznek új fegyverek alkalmazásával az úgynevezett „csillagok háborúja” megvalósítására. Mindez illúzió, rendkívül veszélyes illúzió. Általában véve naiv lenne a biztonság problémájának megoldását a pajzs és a kard tökéletesítésében keresni. Az európai biztonságot, mint az egész nemzetközi biztonságot, csak a békés egymás mellett élés, a feszültség csökkentése, a leszerelés, a bizalom erősítése és a nemzetközi együttműködés fejlesztése útján lehet elérni”.⁸⁴

A francia Nemzetgyűlésben mondott beszédében az SZKP KB főtitkára kitért a brit és a francia nukleáris képességek kérdésére is: „Ezzel kapcsolatban⁸⁵ fontosnak tartanám álláspontunk kifejtését olyan kérdésben, mint a francia és az angol atomerő helye az európai erőegyensúlyban. Ez az erő gyorsan növekszik és e fölött már nem hunyhatunk szemet”. Aláhúzta, a „Szovjetunió készen áll az ilyen közvetlen megbeszélésekre Franciaországgal éppúgy, mint – természetesen – Angliával is”.⁸⁶ Mihail Gorbacsovnak az európai erőegyensúlyra vonatkozó utalását joggal értékelhetjük úgy, mint a Szovjetuniónak és szövetségeseinek aggodalmát a növekvő nyugati atomképességekkel és fejlesztésükkel összefüggésben.

Újabb, nagyszabású programjavaslatot terjesztett elő az SZKP KB főtitkára 1986. január 15-én, amelyben javasolta: több szakaszban semmisítsék meg a nukleáris fegyverkészleteket és a vegyi fegyvereket, akadályozzák meg az úrfegyver-

*M. Gorbacsov és F. Mitterrand 1985. októberi
sajtókonferenciája Párizsban*

kezést. Az évezred végéig szóló leszerelési programban, már annak első szakaszában – amely az elképzelések szerint döntően az Egyesült Államok és a Szovjetunió atomkészleteinek korlátozását és csökkentését tartalmazná – foglalkozik az úgynevezett nukleáris középhatalmakat, így természetesen Nagy-Britanniát is érintő kötelezettségekkel. A program alapján az Egyesült Államoknak kötelezettséget kell vállalnia, hogy nem adja át hadászati és közepes hatótávolságú rakétáit más országoknak. Angliának és Franciaországnak pedig olyan kötelezettséget kell vállalnia, hogy nem növeli az ebbe a kategóriába tartozó atomfegyvereit.

Míg a szovjet javaslat első szakasza az Egyesült Államokra és a Szovjetunióra vonatkozik – mintegy példát mutatva a nukleáris leszerelés terén a többi nukleáris hatalomnak –, addig a második szakaszban – ami legkésőbb 1990-ben kezdődne – a többi atomhatalomnak is csatlakoznia kell a nuk-

leáris leszerelés folyamatához. Először is olyan értelmű kötelezettség vállalásával, hogy befagyasztják nukleáris fegyvereiket, másodszor pedig azzal, hogy nem tárolnak ilyen fegyvereket országuk területén. A programjavaslatnak ebben a szakaszában valamennyi atomhatalom megsemmisítené harcászati atomfegyvereit (a legfeljebb 1000 kilométeres hatótávolságú és hatósugarú hordozóeszközökön elhelyezett atomeszközöket), továbbá minden nukleáris hatalom beszüntetné atomfegyver-kísérleteit.

A programjavaslat harmadik szakaszában pedig befejeződné a még fennmaradt valamennyi nukleáris fegyver felszámolásának folyamata. A szovjet javaslat kifejezésre juttatja az ellenőrzés terén való együttműködési készségét, nagyfokú rugalmasságot tanúsítva az ellenőrzés végrehajtása módszereinek kidolgozását illetően. A közepes hatótávolságú atomeszközök problémakörével kapcsolatos programjavaslatot bejelentő nyilatkozatában az SZKP KB főtitkára hangsúlyozta: „A Szovjetunió már régóta javasolja, hogy Európából vonják ki mind a közepes hatótávolságú, mind pedig a taktikai nukleáris fegyvereket. Ez a javaslat továbbra is érvényben van.”⁸⁷

A hagyományos erők terén kialakított katonai együttműködés

A brit katonai tervezésben a nyolcvanas évekre Európa az ország biztonságának „sarkalatos pontjává vált”, s ezt a szempontot a hadügyi költségvetések meghatározásakor messzemenőleg érvényre juttatták. Az európai térségben a NATO-stratégia tekintélyes brit hagyományos fegyveres erőkkel számolhat. Ian Gilmour külügyminiszter-helyettes a katonai integrációnak nyújtott jelentős hozzájárulással kapcsolatban kifejtette: Nagy-Britannia az egyetlen olyan ország, „amelyik minden elképzelhető hadászati és harcászati

atomfegyverét, szárazföldi haderejét, légierejét és haditengerészetét alárendelte a NATO-nak”. A politikus ezzel összefüggésben hangsúlyozta: „Mindezt nem tennénk, ha Európával szemben nem éreznénk teljesen elkötelezettségünk magunkat.”⁸⁸

Az európai kontinens szárazföldi előretolt védelmének keretében az Egyesült Királyság az úgynevezett „központi térségben” (Central Region) állomásoztatja a jól felszerelt és kiképzett Brit Rajnai Hadsereget (BAOR), amelynek létszáma békeidőben 55 000 fő és amelyet az évtized végéig 56 000 főre növelnek. Az 1985. évi Fehér Könyv szerint háborús konfliktus helyzetben a BAOR létszáma rövid időn belül megháromszorozható, 150 000 főre növelhető. Ugyancsak a fehér könyvbeli megfogalmazás mondja ki: az NSZK-ban állomásozó brit csapatok jelenlétének célja „... az Egyesült Királyságnak a Német Szövetségi Köztársaság megvédelmezésében való elkötelezettsége látható bizonyítéka; ennél fogva tölti be elsődleges feladatát: az elrettentést”. A BAOR keretében biztosított elrettentésnek azonban a hivatalos források szerint „hitelesnek kell lennie” (419. cikkely), s így folyamatosan fejlesztik a brit csapatok technikai ellátottságát;

Jaguar vadászbombázó

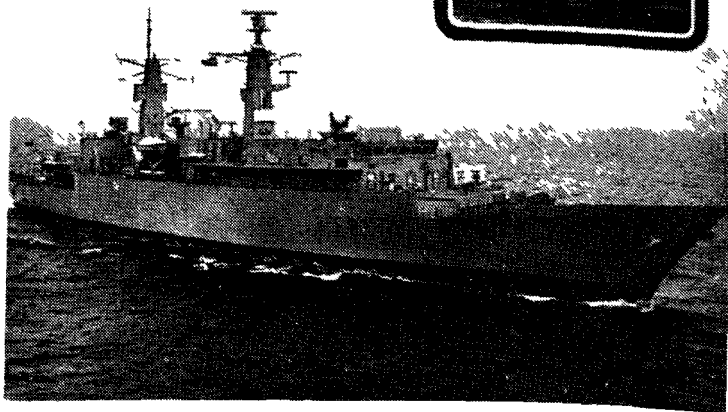
még hozzá a legkorszerűbb fegyverekkel és fegyverzetekkel történő felszerelés útján.

A Brit Rajnai Hadseregen kívül ugyanakkor az NSZK területén jelentős brit légierőt is telepítettek. A korábbi Buccaneer és Jaguár harci gépeket korszerűbb Tornado típusokkal váltották fel, melynek következtében most már hat Tornado-rajt állomásoztatnak a „RAF-Germany” (Brit Királyi Légierő az NSZK-ban) kötelékében. 1986 folyamán tervezik a hetedik század rendszerbe állítását is. A Tornado-századok nagyobb hatósugarú támadó hadműveleteinek kiegészítésére 2 Harrier GR 3 repülőszázadot telepítettek. A nyolcvanas évek végére a GR 3 típusokat felváltják a repülőgép-fedélzeti fegyverzetellátás szempontjából nagyobb teljesítményű GR 5 típusokkal, amelyek a Tornadéhoz hasonlóan a legkorszerűbb elektronikai eszközökkel lesznek felszerelve. Az NSZK területén telepített 12 Királyi Légierő kötelékébe tartozik a légtérvédelmi feladatokat ellátó 2 Phantom repülőszázad is. A logisztikai és légiszállítási feladatok ellátására 2 helikopterszázadot (Puma és Chinook típusúakat) is fenntartanak. A tekintélyes légierő számbavételekor tehát nemcsak a

Hírekben sokat szerepelt a Westland gyár Lynx-3 típusú helikoptere

1.

2.

3.

4.

A Királyi Haditengerészet négy újabb hajóegysége

1 A Boxer (brit gyártmányú, Type-22 rakétát hordozó fregatt)

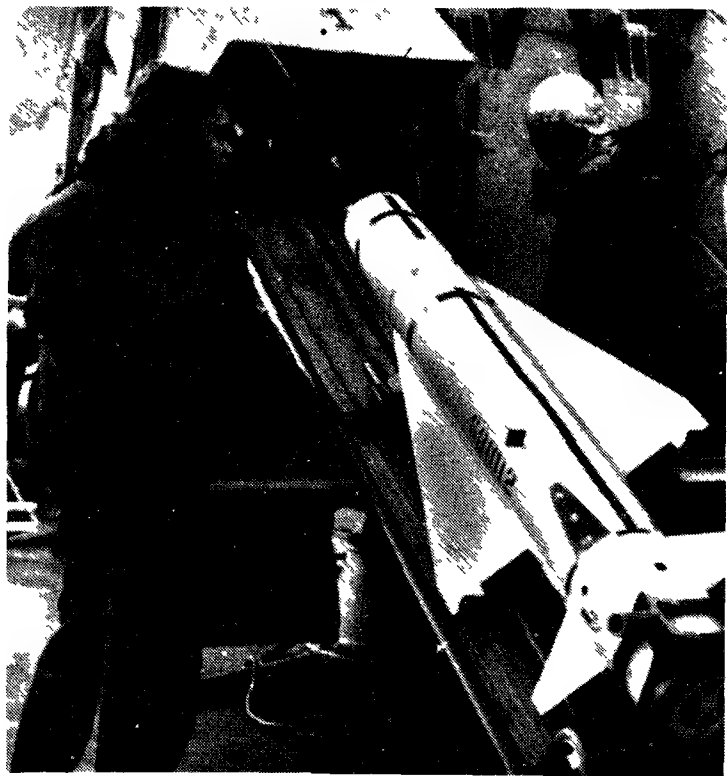
2 A Cottlemore (brit gyártmányú aknaszedő)

3 Az 1900 tonnás könnyű fregatt

4 A partraszállást támogató brit hajó

repülőgépek számáról és minőségéről szükséges említést tennünk, bár egyikük sem elhanyagolható tényező (figyelembe véve a már rendszerbe állított korszerű típusokat, mint például a többcélú Tornádót, a Harriert, a Jaguart stb.), hanem a NATO tervezésében a brit légierőre háruló feladatok jelentőségéről is szólnunk kell. A légierőre vonatkozó jelenleg érvényben lévő koncepció szerint ennek elsődleges feladata el-lencsapások mérése az ellenséges területekre, míg másik legfontosabb feladatköre a harctéri tartalékok és utánpótlási vonalak elleni mélységi csapásmérés (deep interdiction). Kiseb-bb prioritást kapott a brit légierő a központi szembenállási térségben a közvetlen harctéri légitámadásban és a helyi légi fölény kivívásában való közvetlen részvételben.

A brit katonai együttműködés talán legsajátosabb területét képezi a Királyi Haditengerészet részvétele a NATO-szövetség tevékenységében. Az Egyesült Királyság adja a NATO legjelentősebb európai haditengerészeti erőit, amelynek fenntartása a teljes katonai költségvetésnek megközelítőleg 20%-át teszi ki. A haditengerészeti erők is a legkorszerűbb fegyverzetekkel vannak felszerelve. A hatalmas költsé-gekre tekintettel szóba került, hogy sor kerülhet bizonyos csökkentések végrehajtására a haditengerészeti erőknél. A Falkland-(Malvin-)szigetek körül kirobbant konfliktust kö-vetően azonban nemhogy csökkentették volna, hanem jelen-tősen megnövelték a haditengerészet fejlesztésére fordítható összegeket. A hatalmas haditengerészeti potenciál sajátos megkülönböztető jegye a brit katonai képességeknek, hiszen ehhez fogható erővel – az Egyesült Államokat kivéve – egyetlen más NATO-tagállam sem rendelkezik. A Fehér Könyv 432. cikkelye szerint a szigetország biztosítja a NA-TO haditengerészeti készenléti erőinek 70%-át. Jelenleg a flotta 150-nél több hajóegységgel rendelkezik, ezek között hosszabb távon 50 körüli számban kívánják fenntartani a legkorszerűbb fregattokat és rombolókat. Ez a potenciál a haditengerészeti hadműveletek igen széles skáláján képes ak-

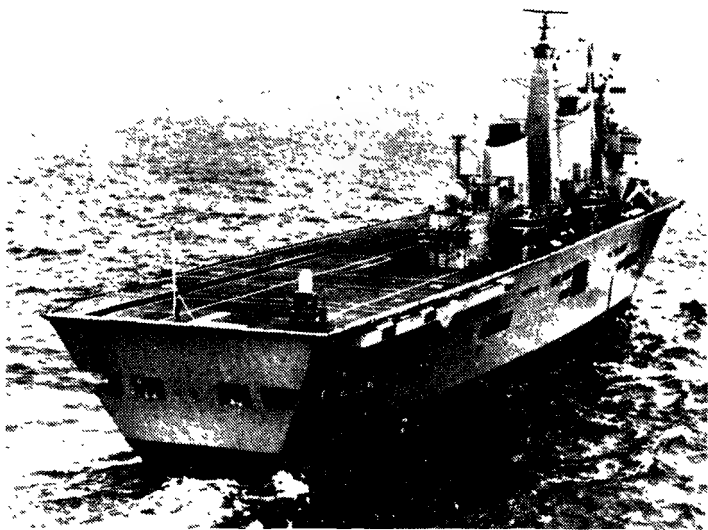

A különlegesen korszerű Seawolf típusú fedelzeti légvédelmi rakéta

ciókat végrehajtani, illetőleg ezeknek a széles körű harci feladatoknak az ellátására a kor színvonalának megfelelő hajó-, tengeralattjáró- és haditengerészeti repülőgépegységekkel rendelkezik.

A haditengerészet legfontosabb feladatának a hajózási utvonalak védelmét, a tengeralattjárók elleni aktív és passzív harcot tekintik. Különösen fontos feladat a NATO északi

szárnya nyugati felének védelmében való részvétel, amelybe beletartoznak a tengeri-óceáni harctevékenységek, a tengeri és a légideszant-tevékenységek, a tengeri aknásítás és akna-mentesítés. A 80-as évek hátralevő éveiben a Királyi Haditengerészet Type 23 általános rendeltetésű fregattokat, és Nimrod haditengerészeti felderítő repülőgépeket vásárol, amelyek között az utóbbiakat Searchwater-radarokkal szerelik fel. A brit flotta feladatkörét az 1970-es években átszervezték, amikor Nagy-Britannia feladta távol-keleti és indiai-óceáni pozícióit. Ekkor tevékenységi körének az Atlanti-óceánt és az északi-tengeri térséget tekintették, s ennek megfelelően szervezték át a hajóállományt. 1980-ig fokozatosan leépítették a flotta repülőgép-hordozóit, mondván, hogy fenntartásuk túl drága, s könnyebb kísérőegységekre helyez-

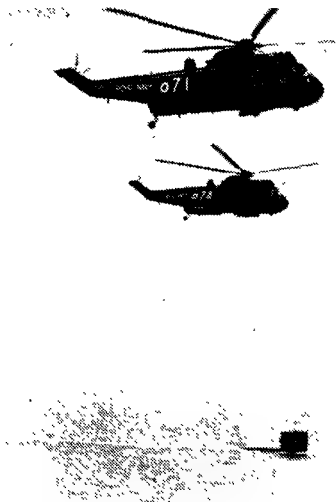
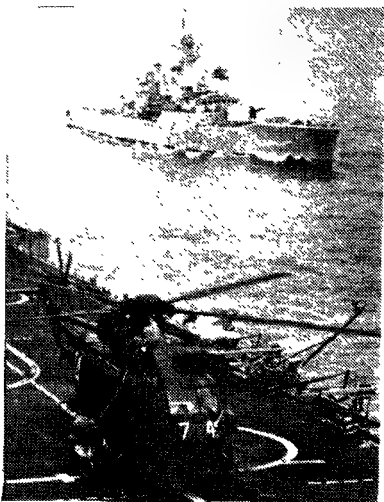

Brit gyártmányú, Invincible-osztályú könnyű repülőgép-hordozó

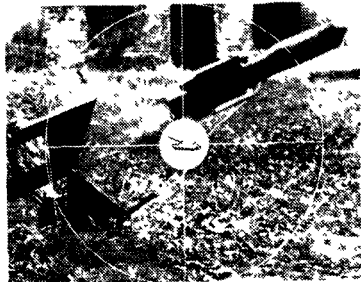
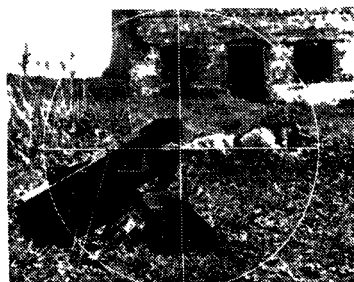
ték a hangsúlyt. Ezek zömmel tengeralattjáró-elhárító, illetve légvédelmi feladatkörben működnek.

„A »takarékosabb« flottafejlesztés után a csapásmérő egységek légi fedezet nélkül maradtak, s ezeket az 1982-es Falklandi háború során nehéz rögtönzésekkel kellett pótolni. Át-hidaló megoldásként 1973-ban megkezdődött az Invincible osztályú repülőgép-hordozók építése, amelyből az Illustrious és Ark Royal is elkészült.⁸⁹

A brit katonai erőnek egy további jelentős részét képezik a szigetország honi területének védelmét szolgáló területi erők. Ezeknek az erőknek létfontosságú szerep jut mozgósítás esetén a Brit Rajnai Hadsereg megerősítésében és a szigetországi területek védelmében. 1974-ben bejelentésre került, hogy 1990-ig ezt az erőt 86 000 főre növelik. Általában megfigyelhető, hogy a haderőnemek tartalékállományait igyekez-

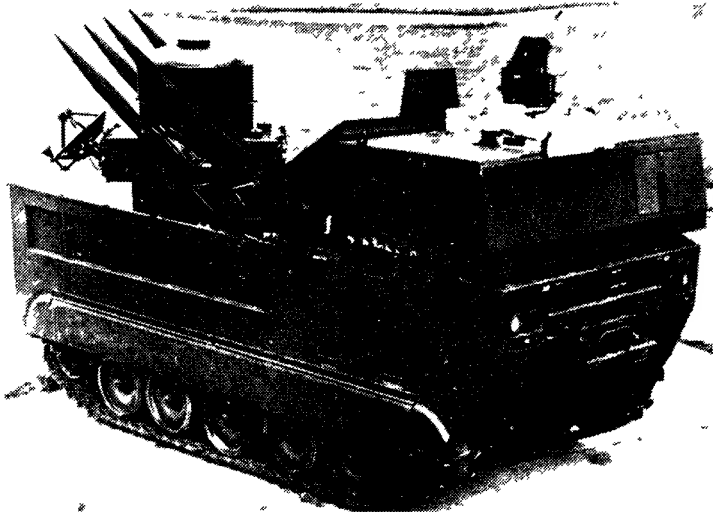
Sea King – tengeralattjárók elleni harctevékenységre rendszeresített – brit gyártmányú helikopterek gyakorlato

Vigilant brit gyártmányú páncéltörő rakéta indításának fázisai

nek jelentős mértékben bővíteni. E széles körű intézkedések sorából kiemelkedik a Királyi Haditengerészet Tartaléka (RNR), amelyet az elkövetkezendő évek során mintegy 40%-kal kívánnak növelni és így az RNR képezné a haditengerészet háborús állományának mintegy 12%-át.

A brit hivatalos megközelítéseknek szerves részét képezi a NATO rugalmas reagálás doktrínájának olyan értelmezése, hogy egy feltételezett – a fenyegetettség felfogásnak megfelelően a Varsói Szerződés részéről indított – támadással szemben rendelkezésre álljon az a katonai képesség, amelynek alkalmazásával a támadást az ellenfél által használt fegyverrendszerek kategóriájában legyen képes feltartóztatni. Az

*Harcjárművön a Rapier, brit gyártmányú
konnyú csapatlegvédelmi rakéta*

utóbbi években a brit katonai szakértők körében és a hivatalos katonai állásfoglalásokban is mind gyakrabban hangoztatták a hagyományos erők fejlesztésének szükségességét. Már az 1976. évi Fehér Könyv is kifejtette, hogy az erős hagyományos védelem „magasan tudja tartani a nukleáris küszöböt”.⁹⁰ Az ezzel foglalkozó irodalom pedig mind hangsúlyozottabban párhuzamot von a hatékony hagyományos védelem és a korszerű riasztás között. Meg kell azonban állapítanunk, hogy mindezek a nézetek nem segítik elő a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon az egyenlőség és az egyenlő biztonság alapján álló megoldások létrejöttét, hanem – az atomfegyverek modernizálásán túl – a hagyományos fegyverek és fegyverzetek korszerűsítésén és fejlesztésén keresztül valójá-

Ferret MK 2 felderítő harcjármű

ban a katonai szembenállás növelésére ösztönzik a kormányokat. A katonai szembenállás növekedése viszont nem segíti elő a feszültség csökkentését, hanem éppen ellentétes hatást gyakorol az államközi kapcsolatokra.

A brit katonapolitikához kapcsolódóan két területet kell még nagyon röviden megemlíteni. Az egyik a hadiipar: Nagy-Britannia hadiiparát a világ legnagyobb és technikai-technológiai bázisát tekintve legfejlettebb hadiiparai között tartják számon. A másik a fegyverkereskedelem: az 1984-es évben a hadiszállítások exportja 2,6 milliárd font sterlinget ért el, az 1985-ös szint pedig még ezt is meghaladta. A Stockholmi Nemzetközi Békeutató Intézet (SIPRI) 1985. évi évkönyvének rangsorolása szerint Nagy-Britannia a 4. helyet foglalja el a világ legjelentősebb fegyverexportőrei között.

A munkáspárti „katonapolitika” néhány főbb vonása

A szigetország politikai berendezkedésének egy további sajátossága, hogy Őfelsége ellenzékének legfontosabb pártja, jelen esetben a Munkáspárt, ugyancsak kidolgozza saját katonapolitikáját. Kétséggkívül leszögezhető, hogy az ellenzéki pozíció nem tekinthető a hivatalos katonapolitika részének – minthogy annak számos alapvető tényezőjét a hivatalos változat alapjaiban elveti –, mégis érdemes röviden, természetesen a teljesség igénye nélkül, felvázolni a Labour-biztonságpolitika néhány legfontosabb tételét. Ezek a nézetek ugyanis már az eddigiek során is jelentős mértékben befolyásolták, jellemezték a brit biztonságpolitikáról folytatott vitákat, s nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az elkövetkezendő időszakban az ellenzéki koncepció számos eleme ismét a belpolitikai megközelítések középpontjába kerülhet.

A Munkáspárt Nemzeti Végrehajtó Bizottságának az 1984. évi éves konferenciáján kiadott nyilatkozata (Statement to Annual Conference 1984 by the National Executive Committee) képezi azt a programot, amelyen a jelenlegi Labour-katonapolitika alapszik.

A Munkáspárt nyilatkozata megállapította, hogy a NATO-szövetségben való részvétel továbbra is a nyugati kollektív – és ezen belül brit – biztonság alapja. Leszögezte viszont, hogy a Labour a NATO-n belül egy „nem nukleáris biztonságpolitika kidolgozására törekszik” és határozott elképzelése valamennyi atomeszköz eltávolítása a szigetország területéről és a szuverenitásához tartozó tengeri területekről. A párt vezetése ugyanakkor felismerte azt is, hogy egy ilyen lépés szükségszerűen a NATO-stratégia megváltoztatását is maga után vonná. Ennek figyelembevételével egy jövőbeni munkáspárti kormányzat törekedne a nyugat-európai országok biztonságpolitikája tekintetében nagyobb önállóság elérésére, de nem tartja kívánatosnak, hogy egyfajta „harmadik blokk” alakuljon ki ennek következtében.

A program „azonnali célként” hirdette meg Európa atomfegyvermentesítését. A párt vezetése üdvözölte a szovjet kormánynak az 1986. január 15-én bejelentett hosszú távú atomleszerelési programját. A Labour-program támogatta az atomeszközök befagyasztását („freeze”), az atomfegyverek elsőkénti használatáról való lemondást („no first use strategy”) és síkraszállt az enyhülés helyreállításáért. A Labour-katonapolitika alapját tehát az atommentesség és a hagyományos erők és fegyverzetek korszerűsítése jellemezné. Az atommentességbe beletartozik, hogy meg kívánják szüntetni a szigetország területén létesített amerikai nukleáris támaszpontokat és létesítményeket. A hagyományos erők fejlesztését pedig egy védekező jellegű elrettentés („defensive defence”) keretében képzelik el.

Az 1985. szeptember végén Bornemouthban megtartott éves konferencián a külpolitikai kérdések közül a legnagyobb hangsúlyt a majdani munkáspárti kormány biztonságpolitikájának meghatározása kapta. A konferencia újból megerősítette a Labour korábbi állásfoglalását a hagyományos fegyverekre épített védelem, a nukleáris leszerelés megvalósítása mellett. A konferencia úgy határozott, hogy ennek a párttagsággal és a választókkal történő elfogadtatása érdekében széles körű kampányt kell indítani. A tanácskozás határozatban foglalt állást az űrfegyverkezés ellen és a konzervatív kormányzatnak az SDI-ban való részvételéről szóló megállapodását a decemberi aláírást követően elutasításban is részesítette.

A konferencián nagy többséggel elvetették (10 : 1 arányban) a párt radikális tagságának azt a javaslatát, hogy a jövőbeni munkáspárti kormány érje el az ország kilépését a NATO-ból. Az erről folytatott vitában a pártvezetés mérsékeltbb vonalához tartozó tagjai azzal érveltek, hogy az Egyesült Királyságnak a NATO keretei között kell tevékenykednie a nem nukleáris védelem koncepciójának az elfogadtatásáért. Egyúttal ismételten megállapításra került, hogy a meg-

Denis Healey

lévő atomkészletek – ha nem is valószínű, hogy önmagukban háború kirobbantásához vezetnének, de – feltétlenül instabillá teszik a helyzetet, ezért száll síkra a párt az atomfegyverek számának befagyasztása mellett – a csökkentésük felé tett első lépésként.

Denis Healey, a brit ellenzéki munkáspárti „árnyékkormány” külügyminisztere, a The Guardian című angol lap 1985. november 29-i számában megjelent írásában hangsúlyozta: az elrettentésnek a Nyugat hagyományos erői által történő fokozása aligha érhető el a tervezett FOFA-konceptióval, vagyis az ellenség második lépcsős erői elleni támadással. Elsősorban azért, mert „a szovjetek minden bizonytalansággal úgy módosítanák hadászataikat, hogy ne tegyék kedvező célponttá második és harmadik lépcsős erőiket. Másodszor, mert az NSZK-ban levő amerikai csapatok az amerikai légi-földi harc (Air-Land Battle) elnevezésű hadműveleti elvet követik, amely atom- és vegyi fegyverek bevetését is előírja, márpedig az összeegyeztethetetlen a hagyományos elrettentés doktrínájával”. Éppen erre tekintettel javasolja írásában Healey, hogy a megoldást új irányban kellene keresni, felkutatva a hagyományos erők legjobb felhasználási lehetőségeit, de mindenképpen a saját területen történő védelemből kiindulva. Ugyancsak kifejtette, hogy egy munkáspárti kormány a NATO elé vinné ezeket a javaslatokat.

Neil Kinnock, a brit Munkáspárt vezetője 1986. február 14-i sajtókonferenciáján közölte, hogy Nagy-Britannia hűséges partnere maradna a NATO-nak, ha pártja a soron következő választásokon többséget szerezne. Hangsúlyozta, hogy egy munkáspárti kormány alatt a szigetország teljes mértékben fenntartaná hűségét a NATO iránt és teljesítené vállalt kötelezettségeit is, ami nyilvánvaló utalást jelent a brit hagyományos erőknek az Atlanti-óceán északi részén és az NSZK területén vállalt feladatai további ellátására. Kifejtette még, hogy a brit nukleáris politika a kanadai, dán és norvég állásponthoz közeledne: ezek a NATO-tagországok bé-

Neil Kinnock

keidőben nem engedélyezik atomfegyverek telepítését területükön. A Munkáspárt vezetője aláhúzta: „Követelni fogjuk, hogy az Egyesült Államok a legrövidebb időn belül szállítsa el Angliából a robotrepülőgépeket, ugyanazokkal az eszközökkel, amelyekkel ideszállította”.⁹¹

Figyelembevée az elmúlt évtized katonapolitikai, valamint hadseregfejlesztési és korszerűsítési irányzatait, meg kell állapítanunk, hogy töretlenül folytatódott a katonai erő megerősítésének folyamata. Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy ebben az alapvető irányban nem lesz változás a 80-as évek hátralevő éveiben sem. Mindez természetesen azzal jár, hogy számottevően erősödnek és növekednek a NATO-hoz tartozó nukleáris és hagyományos katonai képességek, amelyek szükségszerűen a Varsói Szerződés védelmi képességeinek fokozása irányába hatnak. Ezzel párhuzamosan, a

katonai erő fejlesztése következtében megnehezülnek a szemben álló katonai képességek korlátozására és csökkentésére irányuló tárgyalásokon való előrehaladás lehetőségei. A NATO nagyarányú katonai fejlesztési programjai, amelyen belül jelentős szerepet játszik a brit hadseregfejlesztés is (az 1980-as évek első éveiben a katonai költségvetésben bekövetkezett növekedés az elmúlt 30 esztendő során a legmagasabb volt Angliában), nyilvánvalóan megnehezítik a fegyverzetkorlátozási tárgyalások kilátásait.

Mindezek következtében bonyolultabbá válik a két szövetségi rendszer nukleáris erői között meglévő egyensúly fenntartása, hiszen a nyugati fél részéről még az ún. „nukleáris határértékeknek” tekintett brit és francia erők is határozott és konkrét fenyegetést jelentenek a Varsói Szerződés tagállamai biztonságára. A brit fejlesztések mind minőségi, mind pedig mennyiségi vonatkozásokban olyan új képességek létrehozására irányulnak, amelyek lényegesen érintik az európai erőviszonyokat. Veszélyességükre tekintettel hangsúlyozottan foglalkoztunk az atomcsapásmérő erők helyzetével, ezek fejlődésének irányjaival. Ezeket a jelentéktelennek semmiképpen sem nevezhető erőket nagyarányú fejlesztési programmal kívánják modernizálni. Láthattuk azt is, hogy a brit atomcsapásmérő erőn kívül a hagyományos fegyveres erők és fegyverzetek is jelentős korszerűsítés elé néznek. A kelet–nyugati kapcsolatokban az együttműködés fejlesztése, a feszültség csökkentése alapvetően fontos külső feltételrendszerként jelentene a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon történő előrelépéshez. A továbblépés kulcskérdése, hogy a fegyverzetek és fegyveres erők csökkentésére irányuló tárgyalási mechanizmuson részt vevő államok az egyenlőség és az egyenlő biztonság elveit figyelembevevő pozíciót képviseljenek. Ennek kialakításában fontos szerepet kaphat az egyes államok nemzeti biztonságát reálisan meghatározó katonapolitika is. A két szövetségi rendszer közötti hozzávetőleges

katonai erőegyensúly, ennek a lehetőség szerinti legalacsonyabb szinten történő meghatározása ugyanis a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának objektív eleme; ennek megőrzése, nem pedig megbontása szolgálja kontinensünk, de voltaképpen Földünk valamennyi nemzetének alapvető érdekeit.

(A kézirat lezárva: 1986. április 18.)

A BRIT BIZTONSÁGPOLITIKA NEGYPVEN ÉVE

1. Britain – 1986, an Official Handbook, prepared by the Central Office of Information, London, 1986. 6. old.
2. Uo. 39. old.
3. Uo. 361–363. old.
4. Victory. War Speeches by the Right Hon. W. S. Churchill, O. M., C. H., M. P. 1945. Compiled by Charles Eade, Cassell and Company Ltd. London, Toronto, Melbourne and Sydney, 129. old.
5. Uo. 132. old.
6. W. S. Churchill: The End of the Beginning War Speeches. Boston, 1943. 268. old.
7. R. E. Sherwood: The White House Papers of H. L. Hopkins London, Eyre and Spottiswoode, 1948. 515–517. és 535–536. old.
8. Kenneth Younger: Changing Perspectives in British Foreign Policy. Chatham House Essays, Oxford University Press, 1964. 3. old.
9. Hansard's Parliamentary Debates, Fifth series, House of Commons, Vol. 437, col. 1965.
10. Donald Maclean: Vnyesnaja Polityka Anglii poszle Szueza. Moszkva, 1972. „Progressz” 29–30. old.
11. Max Beloff: The Future of British Foreign Policy. Secker and Warburg. London, 1969. 53–54. old.
12. R. N. Rosecrance: Defence of the Realm. Columbia University Press, New York and London, 1968. 5. old.
13. Schlesinger, J.: The Eagle and the Bear. Foreign Affairs, 1985. Summer, 938. old.
14. Bryant A.: Triumph in the West. 1943–1946., London, 1959. 242. old.

- 15 Lord Strang Britain in the World Affairs London, 242–343 old
- 16 Survey of Current Business, U S Department of Commerce 1969 oktober
- 17 G Ball The Discipline of Power, London, Bodley Head 1968 91 old
- 18 W S Churchill Their Finest Hour London, Cassell, 1949 365 old
- 19 Uo 409 old
- 20 H D Hall North American Supply, Lóndon HMSO, 1955 299 old
- 21 The Forrestal Diaries, New York, 1951 58 old
- 22 R R James Winston Churchill, His Complete Speeches, 1897–1963, vol VII (London, Chelsea House Publishers) 1974 289 old
- 23 Speech of Sir Geoffrey Howe at Chatham House, 1985 marcius 15 Verbatim Service VS026/85 Defence and Security in the Nuclear Age
- 24 Kenneth Younger Changing perspectives 7 old
- 25 Lord Strang Britain 388 old
- 26 C R Attlee As it Happened London 1964 189 old
- 27 M Guyader Les strategies Nord–Sud de l'affrontement a la cooperation raisonnable In Defense National 1979 evi aprilis1 szam 63–80 old
- 28 Department of State Bulletin, No 2007/1977
- 29 S Vologyn in International Affairs, 4/1980 44–45 old
- 30 Foreign and Commonwealth Secretary's Speech to Chatham house, 1982 szeptember 17 6 old
- 31 T Geiger and H van B Cleveland Making Western Europe Defensible, Quoted in Bartlett, op cit , p 269 fn 27
- 32 Eden A Full Circle London, Cassell, 1960 5 old
- 33 Churchill Speech in Fulton The New York Times, 1946 marcius 6
- 34 Dulles F War or Peace, New York, 1950 30 old
- 35 Coates W and Z A History of Anglo-Soviet Relations Vol II 1943–1950 London, 1958 177 old
- 36 The Statist, 1948 marc 13

37. Parliamentary Debates, House of Commons, vol. 418, col. 2127
38. Groom A.: British Thinking about Nuclear Weapons. London, 1974. 2. old.
39. Ingram K.: History of the Cold War. London, 1955. 62. old.
40. V. G. Truhanovszkij és N. K. Kapitonova: Szovjetszko-anglijszkiye otnosényija 1945–1978., Moszkva, Mezsdunarodnije otnosényija, 1979. 59. old.
41. Britain and NATO, Reference Service Central Office of Information, London, 1984. október, No. 58/84. 1. old.
42. Eden A.: Full Circle; The Memoirs of Anthony Eden. London Cassell, 1957. 152. old.
43. Donald Maclean: Vnyesnaja . . . 79. old.
44. „Britain and Europe”, The Economist Intelligence Unit, London, 1957. 63. old.
45. Documents on International Affairs, London, 1952. 52. old.
46. Keesing's Contemporary Archives, 1950. 10906–10908.
47. M. Camps: Britain and the European Community 1955–1963, London, 1964. 507. old.
48. M. Beloff: The Future . . . 59. old.
49. L' Année Politique, 1963. Paris, 1964. 400. old.
50. Documents on International Affairs 1957. Royal Institute of International Affairs, London, 1960. 700–703. old.
51. Amerikai kezdeményezésre az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet 1960 decemberében szűnt meg. Helyébe az Európai Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) lépett, melynek tagja lett az USA és Kanada is.
52. Donald Maclean: Vnyesnaja . . . 142–143. old.
53. Keesing's Contemporary Archives, 1960. 17761. old.
54. The Times, May 11. 1962.
55. The Times, September 11. 1962.
56. Hansard, May 8, 1967 cols 1065–1070
57. Schlesinger, A. M.: A Thousand Days. John F. Kennedy in the White House, 430–434. old.
58. Survey of British and Commonwealth Affairs, November 24. 1967.
59. Kenneth Younger: Changing Perspectives . . . 13. old.
60. Britain, 1986. An official Handbook, COIF, London, 1986. 74. old.

- 61 CMND 2592 , 1965
- 62 Financial Times, 1967 okt 28
- 63 A Varsoi Szerzodes szervezete 1955–1975 Dokumentumok Zrinyi Katonai Kiado, Budapest, 1976 7 old
- 64 A szovjet es brit miniszterelnok uzenetvaltasa Documents 1957 15 old
- 65 Strategic Review, 1970 Institute of Strategic Studies, London 1971 31 old
- 66 Keesing's, Vol XVIII , 24493 old
- 67 Dokumenti i matyeriali szovjetszko–anglijszkih peregovorov v Moszkve 13–17 fevralja 1975 goda Moszkva, 1975 42 old
- 68 Speech by the Right Hon Harold Wilson, P M , Prime Minister of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland at the Conference on Security and Cooperation in Europe at Helsinki on 30 July, 1975 2 old
- 69 Belgrade Meeting 1977, Verbatim Records of Opening Statements 4–10 October 1977 Beograd, 1977 CSCE/BM/VR 6 11 old
- 70 AFP hirugynokseg jelentese, Madrid, 1980 november 17
- 71 A helsinki zarookmany eloirja a szarazfoldi haderok 25 000 fonei nagyobb letsamu, nagy hadgyakorlatairol valo, megfelelo idoben torteno ertesitest, valamint onkentes alapon megfigyelok cserejet, az alacsonyabb szintu hadgyakorlatok megtartasanak, s a haderok nagyszeru mozgasanak bejelenteset A nagyobb hadgyakorlatok elozetes bejelenteset legalabb 21 nappal a hadgyakorlatok kezdetelott irja elo a zarookmany A bejelentesnek tartalmaznia kell a hadgyakorlatok elnevezeset, a resztvevok felsorolasat, esetleges altalanos celjait, az abba bevont erok fobb jellemzoit, a hadgyakorlatok korzetet es varható idotartamat Az European kivulre terjedó területtel rendelkező résztvevő államoknak csak azokról a hadgyakorlatokról szükséges tájékoztatást adniuk, amelyeket a más résztvevő államokkal megközös határtól 250 km-es körzetben hajtanak végre A résztvevő államok onkentes alapon bejelenthetik alacsonyabb szintu hadgyakorlataikat, megfigyeloket hivhatnak meg azokra, valamint saját belatasuk szerint bejelenthetik nagyobb katonai mozgasaikat (Lasd Az Europai Biztonsagi es Egyuttmukodesi Ertekezlet Zarookmanya Kossuth Konyvkiado, Budapest 1975 22–25 old)

- 72 A brit kuldöttse a NATO-allaspontnak megfeleloen bírálta a szocialista javaslatokat. Mindenekelott arra hívatkozva, hogy a javaslatok propagandacélokat szolgálnak, vagy a nyugati biztonsági érdekek szempontjából elfogadhatatlanok. Például, hogy az atomfegyverek elsokentő alkalmazásáról való lemondással meggyengülne a nyugati nukleáris elrettentes hatása, egy ilyen lépés nem egyeztethető össze az érvényes NATO védelmi koncepciókkal. A brit delegátusok a konkrét katonai bizalomerosító intézkedések elfogadását szorgalmazva különösen a katonai tevékenységről való információcsere bővítést, a hatékonyság, a helyszíni ellenőrzést is magában foglaló ellenőrzési rendszer kidolgozását szorgalmazzák. Igen aktív védelmezői a bizalomerosító intézkedések területi hatályával összefüggő ún. funkcionális nyugati megközelítésnek. A madridi találkozón kidolgozott mandátum az intézkedések területi hatálya szempontjából Európa egészéről, valamint a csatlakozó tengeri tersegről és legterről beszél úgy, hogy a tengeri terseg fogalma az Európához csatlakozó oceanus tersegre is kiterjed. A NATO-országok azonban a tengeri és légi tevékenységet – jelenlegi álláspontjuk szerint – csak abban az esetben ismerik el a bizalomerosító intézkedések hatálya alá esőnek, ha az az Európában folytatott szárazföldi katonai tevékenység integrált részét képezi. A szocialista országok a brit kuldöttse által is erőteljesen képviselt NATO-érvelésre válaszolva a madridi mandátum szövegétől kiindulva mutatnak rá arra, hogy az Európa körüli tersegekben zajló onálló légi és haditengerészeti tevékenységek jelentősen befolyásolják a kontinens biztonsági feltételeit, ezért bizalomerosító intézkedéseket kell kidolgozni ezekre a haderőmerekre is. A részt vevő államok biztonsági érdekeinek egyenlő tiszteletben tartása megköveteli a „zóna” mind keleti, mind nyugati irányban egyformán kiegyensúlyozott megközelítést.
- 73 Sir Geoffrey Howe-nak, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság nemzetközösségi és külügyminiszterének beszéde Helsinkiben, 1985. július 31. KUM Dokumentáció 79/D/1985 114–119. old.
- 74 Pravda, 1955. május 8.
- 75 Pravda, 1959. március 4.
- 76 Dokumentum 1. Mátériál 42. old.

Ezzel kapcsolatban érdemes felideznünk a kormányfő korábbi nyilatkozatait amelyekben a szocialista országokat "totalitárianus" és "diktatorikus" államalakulatoknak nevezte illetőleg az emberi jogok folyamatos megsértéséről tett említést

A SZIGETORSZAG KATONAPOLITIKAJA

- 1 V o Katonai Lexikon, Zrínyi Katonai Kiadó Budapest 1985 335 old
- 2 A szocialista országok szakirodalmában a honvédelmi politika fogalma terjedt el amely a part- és az államvezetésnek az ország védelmi képességének növelese érdekében követett alapelvei, céljai, valamint a megvalósításukra illetőleg elérésükre irányuló állami, társadalmi tevékenység A honvédelmi politika az általános politika része vele egyseges egész alkotó s felöleli azokat a legfontosabb területeket amelyek az ország védelmi erejének magas színvonalon tartásához a korszerű honvédelemhez szükségesek V o Katonai Lexikon 1 m 284 old
- 3 D Greenwood "The Defense Policy of the United Kingdom" (Az Egyesült Királyság katonapolitikája)
In The Defense Policies of Nations (A Comparative Study)
Edited by Douglas J Murray and Paul R Viotti The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1982 197-199 old
- 4 D Maklejn , Vnyesnyaja Politika Anglii poszle Szueza" (Anglia külpolitikája Szueztől) Progressz, Moszkva, 1972 60 old
- 5 P C Ovinnyikov Hozajeva Anglijszkij Politika" Progressz, Moszkva, 1966 192-195 old
- 6 Journal of Defense and Diplomacy
1984 októberi szám, 38-40 old
- 7 Idezi Lovassy T „Nagy-Britannia katonapolitikájának főbb vonásai"
Külpolitika, 1984 évi I. szám 35 old
- 8 Journal of Defense and Diplomacy
1984 októberi szám 33-35 old
- 9 Uo

- 10 In FBIS, Western Europe, 1982 október 13 Q1, Q2
- 11 Idezi Lovassy T 1 m 35 old
- 12 „Defense in the 1980s” (Statement on the Defence Estimates)
Cmnd 7826-1 HMSO, London, 1980 Volume 1
- 13 Lasd peldaul Lord Carver Analysis of the British Defence
White Paper Defence Attache, London, 1980/6 9-11 old
- 14 Uo
- 15 „Statement on the Defence Estimates 1981” Cmnd 8212-1
„The United Kingdom Defence Programme The Way For-
ward” Cmnd 8288
- 16 „Statement on the Defence Estimates 1985”
Cmnd 9430-1 9 old
- 17 Uo
- 18 „Britain’s Defence Policy The 1984 White Paper” (Nagy-
Britannia vedelmi politikaja az 1984 évi Feher Konyv)
Reference Services, Central Office of Information, London No
243/84, Classification 7/e/, June 1984 1-2 old
Reszletes elemzesek talalhatok meg a korabbi es termeszetesen
az 1985 évi Feher Konyvekben is Ezekben szamos esetben hi-
vatkozas tortenik mas NATO-kiadvanyokra is
- 19 L Freedman „Threat Perception in Britain” (A fenyegetettsegi
felfogas Nagy-Britanniaban) Department of War Studies,
King’s College, London, 1985 junius Kezirat 4-5 old
- 20 Uo 6 old
- 21 J Lider „British Military Thought After World War II”
(A masodik vilaghaboru utani brit katonai gondolkozas)
(Aldershot Gower, 1985) 567 old
- 22 „The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland”
In Journal of Defense and Diplomacy 1 m 35 old
- 23 Statement on the Defence Estimates 1985 Cmnd 9430-1 1-2
old
- 24 Freedman 1 m 12 old
- 25 Journal of Defense and Diplomacy 1 m 35 old
1984 oktoberi szam
- 26 „The Falklands Campaign The Lessons”
Cmnd 8758 1982 december
- 27 Talan e felfogas egyik legjelesebb kepviselojenek tekintheto H
C Allen professzor

H. C. Allen: „Great Britain and the United States – A History of Anglo–American Relations (1783–1953)”

(Nagy-Britannia és az Egyesült Államok – az angol–amerikai kapcsolatok története)

(London, Odhams Press, 1954) 27. old.

28. H. G. Nicholas: „The United States and Britain” (Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia)

(Chicago: University of Chicago Press, 1975) 67. old.

29. Nicholas szerint ez különösen erősen érvényesült a haditengerészeti együttműködés terén. 1917 áprilisában, amikor az Egyesült Államok belépett az első világháborúba, egy brit admirális parancsnoksága alatt közös haditengerészeti főparancsnokságot állítottak fel.

30. „Britain and the United States” (Nagy-Britannia és az Egyesült Államok) (Council on Foreign Relations, New York and the Royal Institute of International Affairs, London, 1953) VII. és 7. old.

31. R. R. James. „Winston Churchill: His Complete Speeches, 1897–1963” (Winston Churchill Beszédeinek Teljes Gyűjteménye) London, Chelsea House Publishers, 1974. Vol. VII. 7289. old.

32. J. Baylis: „Anglo–American Defense Relations 1939–1984 –The Special Relationship” (Angol–Amerikai Védelmi Kapcsolatok – A Különleges Viszony) St. Martin’s Press, New York. 1984. XVII. old.

33. J. Baylis i. m. 13. old.

34. C. Thorne: „Allied of a Kind: The United States, Britain and the War against Japan” (Egyfajta Szövetségesek: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Japán elleni háború) London, Hamish Hamilton, 1979. 80. old.

35. „Őfelsége Kormánya nem fogadja el azt a nézetet . . . hogy megszűntünk nagyhatalomként létezni . . .”

Hansard’s Parliamentary Debates, Fifth Series, House of Commons Vol 437. col. 1965. (16 May 1947)

36. 1949-ben az Egyesült Államok kérte, hogy Nagy-Britannia Oxfordshire-ben bocsásson kizárólagos rendelkezésre néhány légi támaszpontot. A brit kormány pozitív hozzáállása mellett két pontban szerződéses formában kívánt garanciákat biztosíta-

ní a maga számára. Elso ilyen feltetelkent azt kerte, hogy a megallapodás brit részrol felmondható legyen, míg második-kent azoknak a felteteleknek a kidolgozása javasolta, amelyek olyan esetekre vonatkoznak, amikor az Egyesült Államok hadban álló felkent a repuloterek használatáról a meg hadban nem álló brit kormányal konzultációkat köteles folytatni. Az ugynevezett „nagykoveti megallapodás” (Ambassador’s Agreement) biztosította Nagy-Britannianak a felmondási jogot, azonban nem rendelkezett a konzultációs kötelezettségről. Csak 1951 októbereben született megallapodás ez utóbbi vonatkozásban. Truman elnök és Attlee miniszterelnök között.

37 T. Geiger és H. van B. Cleveland „Making Western Europe Defensible” (Nyugat-Európa Megvédhetővé Tétel)

Idezi C. J. Bartlett „The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy, 1945–1970” (A Hosszu Visszavonulás a Brit Védelmi Politika Rövid Története) (London: Macmillan, 1972) 269. old.

38 Public Law 703, 83rd Congress, 2nd Session

39 Agreement for Cooperation on the Peaceful Uses of Atomic Energy (Egyezmény az atomenergia békes használatára terén megvalósítando együttműködésről) Cmnd 9560

Agreement for Cooperation Regarding Atomic Information for Mutual Defence Purposes, Treaty Series, No 2905 (Egyezmény a nukleáris információk kölcsönös védelmi célokra való használatában folytatott együttműködésről) Cmnd 9555

40 J. Baylis i. m. 73. old.

41 D. Nunnerley „President Kennedy and Britain” (Kennedy elnök és Nagy-Britannia) London: Bodley Head, 1972. 133. old.

42 H. Macmillan „At the End of the Day” (A nap végen) London: Macmillan, 1973. 360. old.

43 A Nassaui tárgyalások után munkabizottságot állítottak fel a multilateralis flotta létrehozása módzatainak kidolgozására. A bizottság rövid idő múlva megállapította, hogy célszerű lenne tengerálattjárókat bevonni a flotta kötelekebe (elsősorban penz-ugyi szempontokra tekintettel). Az Egyesült Államok törekvése mindvégig az volt, hogy a flotta esetleges bevetésével kapcsolatos döntésnél vetojogot biztosítson magának.

44 Guardian, 1963. szeptember 28., Observer, 1963. szeptember 15.

- 45 Financial Times, 1964 október 30
 - 46 J Baylis: m 151–152 old
 - 47 J Baylis: m 151–152 old (ugyanott)
 - 48 D Nunnerley „President Kennedy and Britain” (Kennedy elnök és Nagy-Britannia) London Bodley Head, 1972 160 old
 - 49 H Macmillan „At the End of the Day” (A nap végén) London, Macmillan, 1973 360 és 363 old
 - 50 Balázs J „Csepont Magyarország” Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1978 32–35 old
 - 51 H Wilson „The Labour Government 1964–1970” (A munkaspárti kormány 1964–1970) London Penguin, 1974 509 old
- Egyébként az amerikai–angol viszony akkori helyzetével meg H Kissinger, Nixon elnök volt nemzetbiztonsági tanácsadója (kesőbb külügyminiszter) is foglalkozik életrajzi visszaemlékezésében „The White House Years” (Feher Ház évek) London, Weidenfeld and Nicolson, 1979 89–96 old
- 52 Statement on the Defence Estimates 1971 (Feher Könyv) Cmnd 4592
 - 53 Statement on the Defence Estimates 1975 (Feher Könyv) Cmnd 5976
 - 54 The Times, 1976 október 19
 - 55 EUROGROUP (Európa-csoport) a NATO 10 európai tagállamának 1968-ban létrehozott munkaszerve Tagjai Belgium, Dánia, Görögország, Hollandia, Luxemburg, Nagy-Britannia, Norvégia, NSZK, Olaszország és Törökország Uléseit évente, általában két alkalommal tartja Az Európa-csoport szervezetileg nem tartozik a NATO-hoz, mint független szerv azonban céljaival a NATO érsítéset szolgálja tevékenysége a NATO fegyveres erók építésének nagy területére terjed ki Külön-külön munkacsoportok foglalkoznak a NATO-szintű fegyverrendszerek és a nemzeti haderók fegyverzetének fejlesztésével, a hosszú távlatú tervezéssel, a szárazföldi csapatok fegyverzetével, a fegyveres erók híradó rendszereinek tokeletesítésével stb

Az Európai Programozó Csoport (EPG) az európai NATO-tagállamok 1976-ban létrehozott szervezete, melyben az Európa-csoport 10 tagállama és Franciaország képviselteti magát Feladata elősegíteni az erőforrások hatékonyabb felhasználását

- a fegyverrendszerek eloallitasaban, megvalositani a fegyverzetgyartas szabvanyositasat, a fegyverrendszerek kolcsonos hasznalatat, összehangolni a nemzeti fegyverkezési programokat, megszüntetni a különbozo fegyverek es fegyverrendszerek gyartasaban a különbozo parhuzamossagot, erositeni a nyugat-europai hadipari egyuttmukodest
- 56 D C R Heyhoe „The Alliance and Europe Part VI, The European Programme Group” (A Szovetseg es Europa, Az Europai Programozo Csoport) Adelphi Paper No 129 London, The International Institute for Strategic Studies, 1977 2 old
- 57 In Twelfth Report from the Expenditure Committee, House of Commons 399 1973 februar, 27 old
(Az Alsóház költségvetési bizottságának jelentése)
- 58 MRV olyan osztott robbanótöltet amely a MIRV-vel ellentétben nem külön-külön célirányozható robbanótöltetekből áll Fejlesztésének célja a ballisztikus rakétaelhárító-rendszereken való áthatolás valószínűségének növelese
- 59 In The Daily Telegraph, 1974 februar 6
- 60 Defence in the 1980s 1 m 39–41 old
- 61 Statement on the Defence Estimates 1985 1 m 2 old
- 62 B George – M Coughlin „British Defense Policy after the Falklands” (Nagy-Britannia katonapolitikája Falkland után) Survival, IISS, London, 1982 szeptember/október 209 old
- 63 „Mason, British Minister of Defence on Military Budget” (Mason, brit védelmi miniszter a katonai költségvetésről) The Guardian 1974 december 4
- 64/a/b/c/d
Statement on the Defence Estimates 1985 1 m 9 old
- 65 P Nailor „The Strategic Context” (The Future of Britain’s Deterrent Force) (A hadászati összefüggés – Nagy-Britannia elrettentő erejének jövője) Adelphi Papers, No 156 IISS, London 1980 7 old
- 66 W Kauffmann „Az elrettentes követelményei” 27 szamu Memorandum Nemzetközi Kutatási Központ, Princeton Egyetem 1954 november 15 (fordítás)
- 67 K N Waltz „The Spread of Nuclear Weapons More May Be Better” (Az atomfegyverek elterjedése a több jobb lehet) Adelphi Papers, No 171 IISS London, 1981 6 old

- 68 In International Defense Review, 1981 évi 12. szám 1569 old
- 69 Tolnay László–Szentesi György „Az ero mitosza” Zrínyi Katonai Kiado, Budapest 1984 30–31 old
- A NATO számára a fő gondot az okozta, hogy az „elrettentes” egész mechanizmusa az Egyesült Államok „kiterjesztett elrettentesen”, illetve annak eszközrendszerén, mindenekelőtt a hadászati atomfegyverein alapult, s ezek felhasználása nyilvánvalóan a „központi érdekektől” fuggott és nem megfordítva. Az Egyesült Államok által képviselt központi érdek az volt, hogy a Szovjetunióval a lehetséges konfliktust minél tovább a hadászati küszöb alatt tartsa, a NATO-szövetségesek viszont az amerikai atomfegyverek bevetésének olyan korai időpontja, amikor az még számukra is „értékkel bírt”. Így módon az érdekeltek nyilvánvalóak voltak. E felismerés nyomán jutottak arra a következtetésre, hogy bár az Egyesült Államok érdekeivel ellentétben Nyugat-Európa esetleges elvesztése, illúzió lenne azt várni az amerikai vezetéstől, hogy ugyanolyan értékesnek tekintse a szövetségesek védelmét, mint egy katasztrofális háború elhárítását saját nemzeteről. Így a NATO-n belül aggódalmak az új hadászati koncepciók ellenére is tovább éltek és motiváltak a NATO „biztonságpolitikai” megfontolását. Ez a gondolat sor egész napjainkig végigvonul a NATO „elrettentesen” alapuló „rugalmas reagálás” katonai doktrínájának megítélésén.
- 70 Statement on the Defence Estimates 1985 1. m. 6. old
- 71 Sixth Report from the Expenditure Committee Session 1978/79 HMSO, London, 1979. április 3. 270. old
- 72 House of Commons Official Report, Parliamentary Debates (Hansard), Vol 21 No 87 1982. március 29. 24. old
- 73 „Independent Deterrent is not a status symbol” (Az önálló elrettentes nem statusszimbólum) The Times, 1980. december 3.
- 74 In House of Commons, Defence Committee Fourth Report, Session 1980–81 Strategic Nuclear Weapon Policy HMSO, London, 1981. 85. old
- 75 In The Sunday Times, 1979. december 23., vagy a The Observer, 1979. december 16-1. számában
- 76 „The United Kingdom Trident Programme”, Defence Open Government Document, 1982/1 1982. március (Az Egyesült Királyság Trident-programja)

- 77 In J Baylis „Anglo-American Defence Relations, 1939–1984” 1 m 202–205 old
- 78 In J Gallacher „Nuclear Stocktaking – A Count of Britain’s Warheads” (Nukleáris leltározás – Nagy-Britannia robbanótölteteinek számbavétele) Bairrigg Paper on International Security, 5 szám University of Lancaster, 1982
Lásd meg H J Neumann „Nuclear Forces in Europe” (Nukleáris Erők Európában)
A Handbook for the Debate, IISS, London, 1982 26 old
- 79 „Defence and Security for Britain” (Vedelem és biztonság Nagy-Britannia számára) címmel külön kiadványban ismertetve a Munkaspart állaspontját
Statement to Annual Conference 1984 by the National Executive Committee, The Labour Party, Manchester 1984
- 80 J Alford „The role of British and French nuclear weapons in Arms Control” (A brit és a francia atomfegyverek szerepe a fegyverzetkorlátozásban) A Chatham House-ban, a tekintélyes külpolitikai intézetben 1983 június 28-án elhangzott beszédből (kezirat)
- 81 In Nemzetközi Katonai Almanach, Zrínyi Katonai Kiadó Budapest 1975 47 old
- 82 Pirityi Sándor „Hadaszati fegyverrendszerek és korlátozásuk” Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1982 22–24 old
- 83 TASZSZ Hirugynökség párizsi közleménye, idézi MTI dokumentumok, 1985 október 4 (melléklet)
- 84 Uo
- 85 Mihail Gorbacsov ebben a beszédeben kezdeményezte, hogy mielőbb érjenek el előrehaladást a közepes hatótávolságú európai atomeszközök közös csökkentésében. Bejelentette, hogy ennek megkönnyítésére „lehetőségesnek tartjuk olyan megfelelő és külön megállapodás megkötését, amely nem függ össze közvetlenül a hadászati és az urfegyverek problémájával”
- 86 MTI dokumentumok, 1 m
- 87 „Új szovjet javaslat a tomegpusztító fegyverek megsemmisítésére”, Nepszabadság 1986 január 16 1–2 old
- 88 „Interview mit Ian Gilmour”, Die Zeit, 1980 szeptember 26
- 89 Tolnay László–Szentesi György „Az ero mítosza” 1 m 174 old

90. Statement on the Defence Estimates, 1976. Cmnd 6432. (London, HMSO), chap I para 29 10 old

„Végezetül hozzájárulnak annak a pillanatnak a késleltetéséhez amikor a NATO a nukleáris fegyverrendszerét felhasználásának a szükségességeit állapítja meg, s lehetőséget biztosítanak a konfliktus befejezéséhez vezető diplomáciai erőfeszítések számára ”

91 The Times, 1986 február 15

TARTALOM

BEVEZETŐ / 5

A BRIT BIZTONSÁGPOLITIKA NEGYVEN ÉVE
(Dr. Dániel László)

A HOSSZÚ ÉBREDÉS

A győzelem ára / 13

Történelmi hamis tudat – az elmaradt felismerés / 15

Winston Churchill „három ölelkező köre” / 21

A különleges viszony politikai, gazdasági
szemszögből / 26

Az együttműködés zavarai – Nagy-Britannia és a fejlődő
országok / 43

NAGY-BRITANNIA ÉS EURÓPA

A győzelemtől a hidegháborúig / 61

Külpolitika és hidegháború / 67

Útkeresés Európához – az alkalmazkodás kényszere / 84

**A SZIGETORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI BIZTONSÁG,
AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYAMATA**

Kis és nagy lépések / 99

Az együttműködés kiterjesztése: kapcsolatok
a szocialista országokkal / 116

A brit kül- és biztonságpolitika
a nyolcvanas években / 122

A SZIGETORSZÁG KATONAPOLITIKÁJA

(Dr. Lovász L. Tamás)

A BRIT KATONAPOLITIKÁRÓL

Akciók és reakciók – reflektorfényben / 131

A katonapolitika fejlődésének fő irányai / 132

A fenyegetettségi felfogás / 140

AZ AMERIKAI-BRIT „KÜLÖNLEGES VISZONY”

A kapcsolatok kezdetei / 151

Háborús együttműködés (1939–1945) / 154

A háborút közvetlenül követő évek együttműködése
(1945–1949) / 161

Együttműködés és ellentétek (1950–1956) / 166

Útkeresés Szuez után (1957–1962) / 173

Nassau után – újabb ellentmondások küszöbén
(1963–1969) / 178

„Különleges kapcsolatokról” – „természetes
viszony” / 191

A BRIT KATONAPOLITIKA FŐ IRÁNYAI NAPJAINKBAN

A fegyverkezés és a brit katonai együttműködés
területei / 203

Az „önálló elrettentés” – Nagy-Britannia
katonapolitikájának nukleáris összefüggései / 208

A nukleáris fejlesztés programja / 215

A hagyományos erők terén kialakított katonai
együttműködés / 231

A munkáspárti „katonapolitika” néhány főbb
vonása / 234

Forrásjegyzék / 249

33,— Ft